

دوكتور سلام اوللاه جاويد

# او گونون حسرتی ایله

(خاطیره لر)



بو کیتاب آتام دوكتور سلاموللا جاویدین و اونون موباریز  
یولداشلارینین عزیز خاطیره سینه ایتحاف اولونور .  
آزاد جاوید

## باشلىقلار

اۋولاد بورجو.  
ترتیبچى-رئىداكتوردان.  
اۋولادلار يما خىطاب  
حىياتىمدان لۇوحىلر  
بۈيۈك آلاھىن آدى ايله خايطىرلار يما قلمە آليرام  
اوشاقلىق ايللر يما، ايلك تحصيل يما  
سئوندە گرک اوركدن سئوسن  
ايزديواج  
س.جاويد عاييله قورماغين پرينسپلر ي حاقدان  
عاييله حىياتىم ي ايلك گونلر ي  
بيز ايرانا كۆچمەل ي اولدوق  
يولوموز ايمام رىضا شەرىنەدەر  
قورخولو تئهران  
رىضا شاه خفبىهسى آزادىخاھلار ي اووندان  
پيشەورى نين حبسه آلينماسى  
آزادلىغين سون گونو  
زىنداندا ايلك گونلر يما  
آزادى گۆرمك اىستەد يما  
قصر-قاجار  
قصر-قاجارداكىلار آچلىق اعلان اندير  
كاشانا گنتمەيه حاضيرلىق  
سالام، كاشان!  
پيشەورى كاشاندا  
آزادلىق بۈيۈك نەمتدەر  
آذربايجان مىلى نئھضت يندن  
وطن چاغير ير منى  
12 شەرىور-فېرقەن يارناماسى  
آذربايجان مىلى حۆكومت يندە فعال يت يما  
شئىطانى عمل پوزدو ايشلر ي  
تئهرانداكى گۆرۈشلر يما  
محمدرىضا شاھلا اوز-اوزە  
تئهرانا نۆبەتى سفير يما  
قوشون تېرىزه گلير  
يئنه تعقيب، يئنه زىندان  
خالقىما برانت اىستگى ايله  
سئو ينگيم عبث ايميش  
يئنه موته يم كورسوسونده  
ياخشىلىغى اونوتماق اولماز  
گۆرۈشلر، ادبى مجل يسلر  
اوستاد شەرىبىار لا گۆرۈشوم  
اۋز يازىلار يما بارەس يندە بىر نئچە سۆز  
دوكتور سالاموللا جاويد يند چاچ اولونموش اثرلر ي  
خايطىرلار يمدن  
قلم دوشمن ال يندە دەر  
دوكتور جاويد يند وصيتنامە س يندن

## اۋولاد بورجو

آتام حاقيندا قلوبىمدا بۇيوك نيسكىلىم واردير. بىر اوغول كيمي من اونون آغير و عذابلي گونلرينده يانيندا اولماميشام. دونياسيني ديشينده سون سۆزلريني، آرزو و ايستكلريني انشيتمهيمش، اونون تابوتوندا توتوب سون منزىله يولا سالماميشام... بونلار مني هميشه كۆرلدىن، ناراحات ائدىن، فيكىر و دوشونجهلردى. آذربايجان ميلي حۆكومتى دۇورونده (1945-1946-جي ايللار (تحصيل آلماق اوچون باكييا گلديگىمىن، 17-18 ياشىمدا ايكن واليدئىنلر يىمىن، قارداشلار يىمىن، قوهوم- اقربامىن، وطندىن آيرىلدىم. هيجرانين بو قدر چكه جگىني، دوغمالار يما حسرت قالا جاعيمي او واخت هنج عاغلىما بئله گتيرمىردىم. نه انتمهلي؟ بو دا بىر قيسمتدير، بىر طالعدير، يوزلرله هموطنيم كيمي منيم ده عۆمور پايىما دوشدو .

آتام 1986-جي ايلده دونياسيني ديشىركن اوندان بيزه ايكي كىچىك اوتاقلي منزىل، خئىلي مىقداردا كىتابلار و بىر ده اۋز الي ايله يازديغي خاطرلر ميراث قالمىشدى. ائوي آنالىغىما، كىتابلاري تيريزدهكي م. تربىت آدىنا ميلي كىتابخانا و ئردىك خاطرلر ايسه منيم دۇنه-دۇنه اوخودوغوم و آتامين نفسيني سارالمىش وار اقلاريندا آختارديغىم ان قىيمتلي ثروت اولدو. من بو خاطرلرده آتامين منسىز كئچن عۆمرونون انىتلي، عذابلي، تعقيب و زىندانلاردا كئچن گونلري ايله تانىش اولدوقجا سار سىليرام، كۆورهليرم، آغلايىرام. منه آتامدان آيري دوشمكدن داها آغير گلن اونون حاقيندا بعضي ويجدانسىز، اوزدن ايراق "مؤلفلرين" يازديقلاري، دئدىكلري يالان، بۇهتان و ايفتيرالار يىدور. دۇزولمز جهت بودور كي، بعضاً آتام حاقدا حقيقتدن اوزاق اولان اويدور مالاري آتامين "دوستلاري"، موباريزه و سنگر "يولداشلاري" ديله گتيريرلر. دوكتور س. جاويدىن خاطرلري اونون حاقيندا يازيلمىش يالان و بۇهتانلاري اساسلي رد انئديگىنن من بو حاقدا بحث آچماغا احتياج دويمورام .

آتام سالاموللا جاويد سون نفسينده دوستو و ياخين قونشوسو شاعير ساوالانا دئمىشدير: "من اۋولادلار يما حسرت قالاراق دونياني ترك انديرم. كىتابلار يىمىن و بىر ده "خاطرلر" يىمىن باشقا ثروتيم يوخدور. الين آزادا چاتسا، دئ كي، مومكون اولسا، زامان و مكان ايمكان وئرسه "خاطرلر" يمي چاپ انئديرسين، قوي منيم كئچديگىم موباريزه يولونو هامى بىلسين ."

من بۇيوك آلاهدان چوخ راضىيام كي، ياشىمىن 8-جي اون ايللىيه ياخينلاشديغي بىر دۇورده آتامين آرزوسونو و اۋولادلىق بورجومو يئرینه يئتيرىم. بو ايشده گۆستردىگى كۆمكلىيه گۆره تدقيقاتچى-عالم، دوستوم اكرم ميشووداغلىيا، صابير تافتئيبه، يدوللا نىمىنلىيه، انلجه ده آتام حاقدا خاطرلر تقدىم انتمىش هموطنلريمه دوكتور جاويدىن اۋولادلاري آدىندان تشكورومو بىلديرىم .

آزاد سالاموللا اوغلو جاويد باكي 20 سئنتىابر 2003-جو ايل

## ترتیبچى- رنداكتوردان

اوخوجولارا تقدیم اولونان "اوغونون حسرتی ایله..." آدلی کیتاب حیاتینین 50 ایلدن چوخونو گونئی آذربایجانین میلی آزادلیق و دموکراتیک حرکاتینا حصر ائتمیش بیر اینسانین - سلاموللا جاویدین کئچدیگی حیات و موباریزه یولوندان بحث اندیر. کیتابین اساسینی دوکتور س. جاویدین یازدیغی خاطرملر تشکیل ائتسه ده، اونو یاخیندان تانیانلارین، اوغلو آزاد جاویدین قنیدلری، همچین کیتاب ترتیبچیسینین بعضی شرحلری ده خاطرملرین علاوه سینده وئرلمیشدیر. بوندان باشقا، تاریخی و بدیعی ادبیاتدا، ائله ده دؤورو مطبوعاتدا س. جاویده عاید پارچالاردان دا ایقتیاس گنیرلمیشدیر.

خاطرملرین اوزرینده ایشلرکن اونلارین مضمونونا، جاویدین اولایلارا و شخصیتلره اولان موناسیبتین، وئرلمیش شرحلره توخونولمامیش، اونون یازی ایستیلی و اوسولونون قورونماسینا سعی ائدیلمیشدی. خاطرملرده بحث ائدیلن دؤورله باغلی آرا-سیرا بعضی مسالهلره تام آیدینلیق گنیرمک مقصدی ایله ترتیبچى- رنداكتور او دؤورون تدقیقاتچىسى کیمی اوز کؤمکلگینی اسیرگعمشیدیر. بو کؤمکلک جاویدین یازیلارینین اساس مضمونونا توخونولمادان، مسالیه تام آیدینلیق گنیرمک خاطرینه ائدیلمیشدیر.

دوکتور سالاموللا جاوید ایگیرمینجی عصر گونئی آذربایجانداکی میلی-آزادلیق و دموکراتییا اوغروندا خالق حرکاتینین یئتیشدیردیگی لیدرلردندیر. اونون کئچدیگی موباریزه یولو و حیاتی اؤیره نیلمگه لایقیدیر. اونون اینتئلئکت سویهسی، سادهلیک، اخلاقی-معنوی تمیزلیک، هومانیتلیک، ان باشلیجاسی وطنه، خالقا باغلیلیق - بوتون بو اینسانی کئیفیتلر دوکتور جاویده خاص اولان خصوصیتلردیر. بونو اونون خاطرملریندن و حاقینداکی یازیلاردان بیر داها آیدین گؤرمک اولور.

تاریخیمیز اوچون گرکلی اولان بیر سیرا فاکتلالری اؤزونده عکس ائتدیرن س. جاویدین خاطرملری و اونو تانیانلارین جاویدله باغلی فیکرلری هم ایراندا، هم ده کئچمیش سسری-ده حؤکم سورن رنژیملرین سنزوراسینین تضییقی آلتیندا اوزون ایللر ایشیق اوزو گۆره بیلعمشیدیر. باغلی آرخیولرین آچیلدیغی، حقیقتلرین یازیلدیغی ایندیکی شراییطده کئچمیشیمیزه عاید بیر سیرا قاراللیق مسالهلره ایشیق سالماغا ایمکان یارانمیشدیر. بو ایمکاندان فایدالاناراق 50 ایلدن آرتیق "ائو دوستاغی" اولموش س. جاویدین خاطرملری اوخوجویا تقدیم اولونماق ایمکانی الهه ائتمیشدیر. اوخوجو، گؤرکملی سیاسی- ایجتیماعی خادیم، حکیم، فولکلور شوناس تدقیقاتچى عالم دوکتور سالاموللا جاویدین "خاطرملر" ای اساسیندا اونون کئچدیگی عؤمور یولو ایله موختصر اولسا دا تانیس اولاجاقدیر.

دوکتور س. جاویده رحمت، اوخوجویا ایسه بو کؤورک خاطرملر "ای دیقتله اوخوماقدا صبیر دیلمک آرزوسو ایله:

**اکرم میشووداغلی**

## اؤولادلاریمما خیطاب

عزیز اوغلانلاریم!

من بو خاطرلریم یازیب باشا چاتدیرارکن یاشیم آرتیق 68-ای کئچمیشدی. یقین کی، بو دونیانین بیر نئچه ایلیک قوناغیم. سیزه نه بیر وار-دؤولت، نه ده ثروت قویا بیلیمهیم. من و آنانیز 35 ایلدن چوخ طبابت ساحه سینده چالیشماق دا وار- دؤولتیمیز 1326-جی ایله (1947) 21 مین تومن- آدیغیمیز ائودیر. بو ائوی آلاکن دوست-تانیشلاردان آدیغیم بورجوو بیر تهر اؤدهیه بیلیم. آلاهدان باشقا بیر کیمسهیه بورجوم قالمایب. 50 ایل خالقیمین آزدلیغی یولوندا اللشیم و بونا پئشمان دئییم. سیزه قویوب گنده جگیم ثروت بو خاطرلریمدیر. اوغلانلاریم، اومید ائدیرم کی، بو خاطرلر سیزین الینزه چاتماق و سیز ده اونون نشرینه سعی ائدهجکسینیز. خاطرلرین نشری آتانیز کیسه تانیتمه ماق اوچون دئییم، اولوب-کئچنلری اولوغو کیمی میلت، مخصوصن جاوانلارا چاتدیرماقدیر. قوی بیلیملر کی، اونلاردان اولکی نسیل وطنین، خالقین طالعینه بیگانه اولمامیشدیر. منیم یازدیغیم خاطرلر، عینی زاماندا آنانیز بیکه خانیمین قیرخ ایل مودتینده منیم یولودا چکدیگی زحمتین، عذاب- اذیتین بیر پارچاسیدیر.

خاطرلری ایندیکی ایران موحیطینه اوغون یازدیغیمدان بعضی مسالهلرین اوستوندن کئچدیم، بعضیینه ایسه گئیش ایضاحات و ئرمگه لوزوم گؤرمهیم. هر شئی قیسا و موحیطه اوغون یازدیم. یقین کی، منی باشا دوشهجکسینیز...

ایرانداکی موحیطه اوغون اونا گؤره یازدیم کی، بلکه بورادا تکمیل و تصحیح ائتدیکدن سونرا چاپ ائتدیره بیلیم. بونا موفق اولماسام عؤمرومون 50 ایلیک بیر دؤورونو احاطه ائدن بو قئیدلری چاپ ائتدیرمگه چالیشین. ایسته بیرم بیلیمسینیز کی، سیزین آنانیز 40 ایل مودتینده منیم ایجتیماعی فعالیتیمین دستگی، سیزین تربیهچینیز، عوضسین اینسان اولوب. اونون قدرینی بیلین، راحتلیغینا چالیشین. خاطرلریمده اونون آدینی تئز-تئز چکیمین سببی اونون منیم یولوداکی عذابلارینی و فداکارلیقلارینی یاد ائتمک خاطرینه دیر.

اوزونه 21 ایل حسرت قالدیغیم عزیزیم آزاد! بیزیم اورگیمیز سنی گؤرمک اوچون نئجه چیرپینیرسا، یقین کی، سن ده اؤز والیدئیلرینی، دوغمالارینی گؤرمک حسرتی ایله یاشاییرسان. من سنی اوخوماغا یولا سالاندا بیلیمدیم کی، بئله آیریلیق، بئله حسرت اولماق. نه ائدک؟ دؤزمهلی بیک، بو دا بیر قیسمتدیر.

آزاد، سنین سلامات اولماغینی آرزولاییریق. گومان ائدیرم کی، یاخشی حکیم اولماقسان. خانیمندان، اوشاقلاریندان مویات اول. اوشاقلارین یاخشی تحصیل آلماسی و بادب اولماسی اوچون چوخ چالیش. اومیدواریق کی، هر شئی یاخشی اولماق، داریخما!

عزیز اوغولوم، نیکزاد، سنین ترقی ائتمگین و موفقییتین بیزی خوشحال ائدیر. بوندان آرتیق یوکسهلیش و اوغورلار آرزولاییرام. سؤگیلی خانیمین راحتلیغینا چالیش، آتا-آنای دا اونوتما. بیز همیشه سیزینله نفس الیریق.

عزیزیم بئهاد، اومیدوارام آدیغین ایختیصاصی موفقیته منیمسه جکسن. بیلیمکی، خالقا یاریان مویات مویات اولماقسان. صنعتینی تکمیل اؤیرنمگه سعی ائت.

او غوللاريم! صنعت اوزره بىلىك و تجروبه نىزى آر تىر ماقدان هئچ واخت ال چكهمىين. بۇيوك نىظامىين سۆز لرىنى ياددا ساخلاىين:

"كامىل بىر پالانچى اولسا دا اينسان، ياخشىدىر يارىمچىق پاپاچىلىقدان".

اينسانلارا كۆمك ائتمگه چاليشىن. سىزه بىسلىك ائدنه ده ياخشىلىق ائدىن. اونو تىماىين كى، آتالار دئىيب:  
"ياخشىلىغا ياخشىلىق هر كىشىنن ايشىدىر، يامانلىغا ياخشىلىق نر كىشىنن ايشىدىر". باغىشلاماغي باجاران اولون! سىزه سالاماتلىق و اوغورلار آرزوسو ايله آتانىز:

سالاموللا جاويد.

## ھاياتىمدان ئۇوھەر

مىنىم كىچىدىكىم ھايات يولۇنا عايىد چۇخلۇ قىئىدلرېم. اولسا دا خاطرېھ يازماق و بو خاطرېھلرلە ئۇزومو كېمەسە تانىتىدىرماق فېكرىندىن اوزاق اولموشام. لاکىن ھاياتىم كىشمىكىشلى ھاىدېئە لرلە دولو اولدوغوندىن، ھلە ساغلىغىمدا ايكن منە بۇھتان دىئىلىب، شر آتېلدىغىنى گۇروب، بو عىبىجرلىكلرىن گىرچكلىكدن اوزاق اولدوغونو و شىخسى موناسىبتلرە باغلىغىنى نىزھە آلىب حقىقتلرې اولدوغو كىمى سۇپلەمگى واجىب ساىدىم. قىئىدلرېمى و ھاىظەمدەكىلرې نىظاملاىب "خاطرېھلرېم" اى يازماق قىرارىنا گلدىم. قىئىدلرېمى فارسجا 19، توركجه 15 مکتبلى دفترىنە كۇچوروب، چوخ بۇيوك چىتىنلىكلە ايران سرحدىندن كىنارا - بۇيوك اوغلوام آزادا چاتدىرا بىلدىم. ئۇزومون ماكىنادا چاپ انئىدىردىگىم خاطرېھ قىئىدلرېمى، شاه دۇورونە و اوندان اول مىلى نىھىت زامانىنا عايىد يازىلرېمى دا باكىيا، آزادا يوللادىم.

اصلىندە خاطرېھلر اوچون اساس اولان قىئىدلرې من رىضا شاهىن قصر-قاجار زىندانىندا حبسە، سونرا ايسە كاشاندا سورگون ھاىتى كىچىرركن، داھا سونرا تىھراندا و تىرىزە سىياسى اىشلردە چالىشاركن، 21 آذر نىھىتىندن سونرا بىر مودت ائو دوستاغى و سونرا حبسە آلىناركن "جىزماقارا" انئىشىدىم. ايندى بو يازىدا من اولارې صلفە قلمە كىتىرىم. بو اىشى گۇرمگە منى سۇوق ائىن بىر جەھت دە وار: تارىخە چنورىلمىشلرې سونراكى نسلە چاتدىرماق، كىچىدىگىم عۇمور يولونون اوغور و اوغورسوزلوقلارې اىلە اولارې تانىش انئىمكىر.

## بۇيوك آلاھىن آدى اىلە خاطرېھلرېمى قلمە آلىرام

من سالاموللا موللا ھاشىم اوغلو جاويد 1900-جو اىلدە گوننى آذربايجانىن خالخال بۇلگەسىنىن نىروو كىندىندە كاسىب بىر عايىلەدە آنادان اولموشام. آتام ھاشىم قىسىمن ساوادلى اولدوغوندىن اونا موللا لقبى وئرمىشلر (او زامان قىسىمن ساوادلىلار چوخ واخت بىلە آدلاندىرېلىردى). من آنا نوازىشىندىن ائركن محروم اولموشام. داىم اروادى منە آنالىق انئىمش، حتا اونون سودو اىلە بۇيوموشم. گۇزومو آچاندىن داىمىن خانىمى دوررەنى گۇردويومدىن اونو دوغما آنا كىمى تانىبىب، آنا قدر سئوېردىم و ھمىشە (حتا ايندى دە) ئۇزومو بىر اوولاد كىمى اونا بورجلو ساىيرام. داىمىن خانىمى دوررەنى "اننە" دىئە چاغىرىدىم. او منە قارشى قاىغىكىش، دىقتلى و مرحمتلى اولموشدور. آلاھدان اونا رحمت دىلەبىرم.

## اوشاقلىق اىلرې، اىلك تحصىلېم

اىلك تحصىلېم "قوران" درسى اولموشدور. داىمى اروادى دوررە (بوندىن سونرا خاطرېھلرېمدە اونو ھمىشە چاغىردىغىم كىمى "اننە" يازام) 6 ياشىم اولار-اولماز اووز قارداشى اروادى جانىمبالانىن يانىنا "قوران" درسى

كئچمگە قويۇشۇر. من بىر مودت بورادا قىزلارلا بىرلىككە "قوران" اي اۋىرنىمگە باشلايدىم. سونرا موللا حوسئىن آدلانان بىر شىخىن مدرسەسىنە گىتىدۇم و بورادا "قوران" اي اوخوماغي باشا چاتتىردىم.

مىنى اۋز اۋولادى كىمى بۇيۇدن داىمىم محرم نصروللا اوغلو سىياسى گۇرۇشلرىن، حۇكومت علئىھىنە اولدوغونا و بونون اوچون دە تعقىب اندىلدىگىنە گۇرە بىز گىزلى شىكىلدە قوزنى آذربايجانا - باكييا كۇچمەلى اولدوق.

موللا حوسئىن مدرسەسىندە من "قوران" اي چوخ ياخشى سويىدە اوخوماغي اۋىرنىمىشدىم. "ياسىن" اي و اوندان سونراكى سورەلرىن چوخونو، "الرحمان"، "يسبە"، "ايننا-انزلنا" و ديگر سورەلرى ازىر بىلىردىم. موللا حوسئىن "قوران" اي ياخشى اۋىرنىدىگىمىن مىنى اولىنجى شاگىردلرىدن سايىردى. ھەر ايشدە، تحصيلدە، اويوندا (آت-آت، خان-خان، قاچدى- توتو، توپ-عربى و س.) اولىنجى اولماغا جان آتاردىم. بونو ھەر كسە ياخشى كئىفەت سايىرام.

ھىمىشە چالىشاردىم مەكتەب يولداشلارىم و محللە اوشاقلارى مىنى كاسىب تانىماسىنلار. اونلار نە قدر پول خرىلەسەيدىلر، من دە او مىقداردا خرىلەمگە چالىشاردىم. پولو اولوب آغلايان، قىتمىر (سىمىچ) ادامدان اوشاقلقدان خوشوم گلزم. قناعت اىصر افچىلىغىن ضىدىنەدىر، سىمىجلىك ايسە پىس "خستەلىك" دىر، اونا توتولانلار اوندان چتىن آيرىلار. اوشاقلقدان، جاوانلىقدان، ياشا دولاندا دا بو "خستەلىك" دن اوزاق اولماغا چالىشىشام. مىنى ياخىندان تانىيانلار بونو ياخشى بىلىرلر.

بىز باكييا 1910- جو ايلىن قىشىندا گلدىگىمىزدن درس اىلى باشلانمىشدى و بىر نۇچە آي كئچمىشدى. واخت ايتىرمەمك اوچون داىمىم محرم مىنى حاجى انعام خالخالى آدى بىر شىخىن مەكتىبىنە يازدىردى. نۇوبتى درس ايلىندە باكىداكى "ايتىحاد" مەكتىبىندە تحصيلىمى داوام انتىردىم. داىمىم مىنى ايمكانى آز اولدوغوندىن پالتار، مەكتەب لوازىماتى و جىب خرىلىگىمىن كورلوق چكىردىم. 1914- جو ايلدە محمدعلى خان تربىيت "ايتىحاد" مەكتىبىنە مودىر تەيىن اولوندو. او، ياخشى و اعلا اوخويان شاگىردلرە مەدى يارىدىم گۇستردىگىنەن، منىم دە وضعىيتىم ياخشىلاشىردى، داىمىم مەدى يوكو بىر قدر يونگوللشىردى. آغابالا آدى بىر خىيىرخاھ ثروت صاحىبى 10-12 اوشاغىن تحصيللە باغلى خرىجىنى اوزرىنە گۇتورموش. محمدعلى خان تربىيت منىم دە آدمى او سىياھىيا سالمىشدى. او سىياھىيا منىملە برابر مىرزە رحىم بايرامزاد، ايسمايىل ھىدايتزادە، حوسئىن رىسازادە، على يوسىفزادە و باشقالارى دا وار ايدىلر.

1918- جى ايلە قدر گنىم و مەكتەب لوازىماتى آماق خرىلرىندىن آزاد اولدوق. اوخويا-اوخويا "تمددون" مەكتىبىندە دە درس وئىردىم. سحرلر "تمددون" دە درس وئىرىب، گونورتادان سونرا گىمنازىيادا تحصيل آلىردىم. آرتىق اليمە گلن پولدان ائو خرىجى اوچون داىمىم دا كۇمك اندىردىم. گىمنازىيانى بىتىردىكەن سونرا خىيىرخاھ اينسانلارىن كۇمكى ايلە تحصيلىمى موسكوادا داوام انتىردىم.

من روس دىلىنى "ايتىحاد" دان ياخشى اۋىرنىمىشدىم. بو ايشدە روس دىلى موعلىمىم كرىماغا حوسئىنوون امگىنى ھىمىشە قىيىمتلندىر مىشم. 3 دوستوملا بىرلىككە موسكوايا تحصيل آلماعا يوللاندىق. موسكوايا گندىب چاتماق نقلات جەتدىن او واخت چوخ دا آسان دىيىلدى. اون گون گمى ايلە سو اوزرىندە پول گندىب (گمى ناساز ايدى) توركمنىستانا چاتدىق. پىيادا، سونرا قوشقولو نقلاتلا بىر تەر آشقابادا يىتىشدىك. بورادا "ايتىحاد" مەكتىبىندە مەنە درس دئمىش موعلىمىم كرىم آغا حوسئىنوولا راستلاشدىم. اونون كۇمكى ايلە بىز موسكوايا يوللاندىق. ايجتىماعى علملرە نىسبەت طابانە بۇيوك ماراغمىم وار ايدى. بو ماراق مىنى طىب اينستىتوتونا داخىل اولماغا سۇوق انتىدى. بىر مودت باكى طىب اينستىتوتوندا، سونرا تئهران طىب اونىورسىتئىتئىندە تحصيل آلدىم. تئهراندا



اوخوياركن داييمين وفاتي، اننعمن كيمسه سيز قالماسي مني يئنيدين باكييا دؤنمگه مجبور ائتدي. اصلينده ايراندان باكييا دؤنمگيمه باشقا سبب ده وار ايدي. من 1921-جي ايل لاهوتي نين باشچيليغي آلتيندا آذربايجاندا (تبريزده) باش وئرن حرکاتدا ايشتيراك ائتديگيمدن دؤولت طرفيندن تعقيب اولونانلار سيياهييسينا دوشموشدوم \*. باكييا قايتديقدان سونرا طيبي ساحه ده تحصيليمي داوام ائتديرديم. عالي مکتبي قورتاريب حكيمليك ديپلومونو آلديقدان سونرا تكميللشديرمه كورسونو كئچمك اوچون موسكوايا گنتمهلي اولدوم.

\* بو حاقدان تبريزده چيخان "سحر" درگيسينده 13 تير، 1382، س. 16 بحث اولونور (ترتبيياتجي-رئداكتور)

## سئونده گرک اوركدن سئوهسن!

(خاطيرملر كيچيك ايختيصارلا وئريلير)

دوكتور جاويدين يازيلاريندان بللي اولور كي، او، حيات يولداشي بيكه خانيمي چوخ سئويميش. بونو خاطيرملرده بيكه خانيمين آدينين تئز-تئز حورمت و محبتله چكلمه سيندن، بيكه خانيمين اونا قلبن باغليغيغيندان، حيات يولداشي اولماقدان علاوه هر جور چتينيلىگه سینه گرن، صبيرلي، دؤزوملو موباريزه يولداشي كييمي اوخوجويا تقديم اولونماسيندان آيدين گورمك اولور.

دونياسيني ديشنه قدر جاويده صادق اولموش، اونون اوغروندا بويوك عذاب و اذيتلره متانتله تاب كتيرميش بو قادين اصلينده بديعي ادبياتا كتيريلمگه لاييق بير آذربايجان قاديندير. بيز بو قادين حاقدان دئديكلر يميزين جانلي ائپيزودلاريني جاويدين خاطيره يازيسيندان آيدين گورمگيك.

## ايزديواج

من آتا - آنامي اثركن ايتيرديگيمدن دايم مشهدي محرمين حيمايه سينده و اونون عاييله سينده ياشامالي اولدوم. دايمين حيات يولداشي مشهدي دورره نين - اننعمن منيم حياتيما، تربيه مده، جمعيتده، خالقا يارايان بير گنج كييمي يئتشمگيمده آنا قدر موستثنا زحمتي و قايعيسي اولموشدور. بو گؤزل اينسانين منه اولان قايعيسي و يوكسك اينساني دگرلريني هئچ واخت اونودا بيلمدم. گونلرين بير گونو دايمين دوستو (1919-جو ايل) محمدعلي اوز عاييله سى ايله ايراندان گلدي و باكييا مسكونلاشدي. بير نچه مودت (مسكونلاشانا دك) او، عاييله سى ايله بيزده قالدي. اونون او واخت 5-6 ياشيندا اولان قيزي بيكه خانيم، حيات يولداشي و قايناناسي (آغاباجي) بيزده قالديقلاري مودته اننمه چوخ ايسينيشديلر. بيز بير عاييله كييمي مئهر بيان ياشاديق. محمدعلي عمي ائو توتوب بيزدن كؤچدوكدن سونرا دا بو ايكي همشهرلي عاييله آراسيندا صميمي موناسيبتلر، قوهومدان آرتيق ياخينليق و مئهر بيانليق حؤكم سوردو. محمدعلي عمي دؤورونون ساواللي آداملاريندان ايدي. اونون دايملا دوستلوق و يولداشليغي چوخ اثركن يارانميشدي. اونلار هله باكييا گلهمش من محمدعلي امينين باجيسي اوغلو ميرزه رحيم بايرامزاده ايله تانيش و دوست ايديم. "ايتيحاد" مکتببنده بيرگه اوخويوردوق، بير

گزر، بىر دولاناردىق، چوخ واخت او دا بىزده قالاردى. محمدعلى عمى نىن عايىلەسى بىزده قالدىغى واخت دايمىن اونا بىكەخانيم حاقدى يارى ظارافاتلا: "محمدعلى، بو قىزى سالاموللا اوچون ساخلا" دئمەسى، "بو قىز سىزىن" - دئىه محمدعلى عمى نىن جاواب وئرمەسى، منىم دەنمىدە درىن اىز سالمىشدى. بو ايسە سونرادان يىنىجە حددى-بولوغا چاتمىش بىكەيە قارشى عشق و محبتە چئوريلدى. دايمىم دونياسىنى دىيشدىسە دە بىكەيە قارشى مندەكى سئوگى دىيشمەدى، ئايىتلشدى و روحن منى اوزونە داها آرتىق جلب اتتدى. من حددى-بولوغا چاتدىم، باكى طيب اينستىتوتونا داخىل اولدوم، تحصيلىمى موسكوادا داوام اتتىردىم، تىرىزە، تئهرانا گىتتىم، سونرا يىنىدىن باكىيا دۇندوم. باكىدا من آذربايجانلى آزادىخاھارلا گىتتىكجە داها آرتىق تانىش اولوردوم. بو تانىشلىغىن دايرەسى موسكوادا، تىرىزە و تئهراندا اولاركن بىر قدر دە گىتىشلندى. من طيب اينستىتوتوندا اوخوياركن آرتىق سىياسەت مۇدانىندا ايدىم و عۇمرومون سون دىقە لرىنە قدر خالقىمىن خىرىن، اونون آزادلىغى اوچون بو مۇدانان چىخمايدىم. من طيب اينستىتوتوندا اوخوياركن بىكەخانيم دا باكى مامالىق مەكتىپىنە داخىل اولموشدو. من بىكەنى انجاق آناسى و نەسى آرابىر بىزە گىلب اننە ايلە تئاتر و يا كونسۇرتە گىتتىركن گۇروردوم. چوخ نادىر حاللاردا اونولار راستلاشىردىم. هر گۇروش اونا قارشى اولان محبتىمى سانكى داها دا قىزىشدىرىدى. تدرىجن حىس اتتىردىم كى، بىكەيە قارشى باشىمداكى سئوگى ماجراسى گىتتىكجە منى راحات بوراخمىر. لاكىن بو گىزلى محبتى كىمەسە آچماق، "او قىزى سۇيرىم" كەلمەسىنى بيان اتتىم منىم اوچون موشكولە چئوريلمىشدى. آرابىر اوز-اوزومە "او قىز منىمدىر، آناسى رحمتلىك دايمىم سۇز وئرىب. دوست دوستونا وئردىگى سۇز و تاپدالاماز" فىكىرلرى ايلە تسكىنلىك وئرىدىم. ايشىن چىتىلىگى بىر دە اوردا ايدى كى، حكىملىك فعالىتىمە باشلار-باشلاماز و طنىم آذربايجانلا باغلى سىياسى فعالىتىم بىكەنىن دالنجى "سورونمگە" ،اونو هارادا ايسە تىك تاپىب فىكىرىمى چاتدىرماغا ايمكان وئرمىردى. بىكە اونو سۇدىگىمى بىلىردى... دايمىن اولماماسى ايشىمى چىتىلىشدىرىمىشدى. هر حالدا، كىشىنىن كىشى ايلە هر هانسى سۇدا حاقدى صۇحبىتى داها آسان اولور.

بىر گون بىكەخانيم آناسى ايلە بىزە گلمىشدى. من دە يادىمدا دئىبل هانسىسا سىدى گۇتورمىك اوچون ائومىزە گىتتىم، لاكىن اونو گۇرركن ائو نە اوچون گلمىگىم دە يادىمدان چىخدى. پىس ايش گۇرموش آدم كىمى بىكەنى و آناسى كوبرا خانىمى گۇرركن قىيقىر مىزى اولدوم، ائە بىل بدنىمدن برق (ائلكترىك) كىچدى، اوزومو اله آلدىم، سالاملاشدىم. باشىنى آشاغى سالمىش بىكەيە باخماقدان دويماسام دا، آبىر-حيا خاطرینه باخىشلاريمى، زورلا دا اولسا باشقا اىستىقامتە يۇنلتدىم. منىم كىف-احواليمى چوخ بۇيوك نزاكتلە سوروشان كوبرا خانىم ايشلرىمىن نىجە گىتتىگى ايلە ماراقلاندى. تصادوفى اولان بو گۇروشون چوخ اوركلندىم. بىكە حاقدىندا فىكىرىمى اننەمە سۇيلىجەگىمى همىن گونون صاباحى قرارلاشدىردىم. اوزومدە جسارت تاپىب انا قدر سۇدىگىم اننەمە واختى ايلە دايمىن محمدعلى عمىيە بىكە ايلە منىم حاقدىمدا دىدىگى سۇز و خاطر لاتدىم و بو سۇزون عملە چئوريلمەسى واختىنىن آرتىق چاتدىغىنى دىدىم. اننەمىن منە زىللىنىش باخىشلارينداكى سۇنجى سۇزلە دىمىك چىتىدىر. اننەم بو سۇز و مندن چوخدان گۇزلەبىر مىش كىمى، كوبرا خانىم گىلە يولا دوشدو. او، آخشامچاغى اورا گىتتى كى، هامى ائودە اولسون. اننەم صۇحبىتى آچاركن، محمدعلى عمى دايمىملا نىچە ايللر اول سۇدەلشمەسىنە صادق قالدىغىنى، كوبرا خانىم سالاموللا ايلە قوھوم اولماغا اعتىراض اتتمەدىگىنى و آباچى (كوبرا خانىمىن آناسى) خىبىر-دوعا وئرمەكلە بو قوھوملوعون باش توتدوغونو بىلدىردىلر. او واخت من طيب اينستىتوتونون، بىكەخانيم ايسە مامالىق مەكتىبىنىن طلبەسى ايدىك. بىكەخانيملا عايىلە اىزدىواچىمىز آز سونرا باشلادى. توي مراسىمىمى دوزلدى. او واخت باكىدا مىنىك اوتوموبىللرى چوخ آز ايدى و اولان ماشىنلار دا عالي دۇولت ايدارلەرىندە ايشلەينلر اوچون ايدى، تاكسى، فىلان، عومومىتلە، يوخ ايدى. حوسىنعلى آدى بىر دوستوم گلنى گىتتىر مەك اوچون ماشىن سۇز وئرسە دە باش توتمايدى. بئە اولان تقدىردە اصلن گونىلى اولان حاجى موعلىم و مىرزاغا

ولیزاده (بئهبود) گلین اوچون کارنتا، منه و دوستلاریمایسه بیر فایتون توتدو. موسیقی صدالاری آلتیندا بیز گلینی ائوه گتیردیک و توی مجلسی کئچیرتدیک.

بئله لیکله، من بیکه خانیملا عایيله حیاتی قوردوم. بو عایيله حیاتیین گلهجک گونلرده بیکه خانیم اوچون نه قدر چتین، قورخولو، مادی و معنوی سارسینتیلی، نیسگیلی و ایضطیرابلی اولاجاغینی بیلسهیدی بلکه ده او، بو ایزدیواجا گنتمزدی. منیم سیاسی فعالیتیمله باغلی عایيله من اوزلشدیگی چتینلیکلر و موصیبتلرله، اوخوجو، سن سونراکی صحیفه لرده تانیس اولاجاقسان.

### س. جاوید عایيله قورماغین پرنسیپلری حاقدا

دوکتور سالاموللا جاویدین خاطرلرینده حددی-بولو غا چاتمیش جاوانلارین عایيله قورماق و بیرگه یاشاییشی حاقدا فیکیرلری ماراقلیدیر. س. جاوید خاطرلرینده سئویب-سئویلن گنجلرین عایيله قورماق تشبوتونده آشاغیداکی جهتلری اؤن پلانا چکیر:

سالاموللا جاوید والیدینلرین اولغانین و یا قیزین وار-دؤولتینه طاماح سالیب، عایيله حیاتیینی بونون حسابینا قورماسینی نادانلیق ساییر و وار-دؤولتی، پولو، ثروتی حیاتی ال چیرکی حساب ائدیر. س. جاوید طاماح پرنسیپی اوزرینده قورولان عایيله لرده حقیقی محبت، قارشیلیقلی حورمتی، بیر-بیرینی باشا دوشمک کیمی عولوی حیسلرین چوخ نادیر حاللاردا اولدوغونو یازیر.

س. جاویدین دندیگی بودور کی، "عایيله قورماق ایستهین هر بیر گنج هر شئیدن اول و هامیدان قاباق اوزونه گونمه لیدیر. قورماق ایسته دیگی عایيله نی، اوشاقلاری اوز زحمتی، گلیری ایله ساخالیا بیله جکمی؟ بو سوالا تام اولماسا دا، نیسبی موثبت جاواب آلدیقدان سونرا او، عایيله قورماق تشبوتونه ال آتا بیلر. عایيله قورماقدا هر بیر کسین میلستینین، میلی خصوصیتینین، عادت-نعنه سینین، اخلاق و تربیه معیارلارینین چوخ بویوک اؤنمی وار دیر. آنجاق حیس لره قاپانیب عایيله قوران، ایسته دیگی شخصین اخلاقی یاخشی دوشونمهن، میلستینی، مذهبی. نظره آلمادان یالنیز ظاهیری ایله ماراقلانیب ائولنلر حاقدا دونیا طالاق ایستاتستیکاسینا نظر سالساق گؤرریک کی، بو جور نیکاحلارین چوخو آخیرا قدر یاشامیر."

س. جاوید حکیم اولدوغوندا نیکاحا گیرمه مشدن اول طرفلرین بیر-بیرینین ساغلاملیغینی اطرافلی اؤیرنمگی، ائولنمه عرفه سینده حتا طبیی یوخلامادان کئچمگی تؤولصیه ائدیر. "ایدئال نیکاح حقیقی، تمناسیز، عولوی محبت اساسلانان، اخلاق، عایيله، ساواد و دونیاگؤروشو جهندن بیر-دیگرینه آز-چوخ موطناسیب اولان نیکاح دیر. بو اولچونو اولادلاریمیزا، قوهوم، تانیس و دوستلاریمیزا آشیلاماغا چالیشمالییق."

س. جاوید اؤز خاطرلرینده یئنی عایيله قورانلارا باشقالارینین، ان اول قوهوم و دوستلارین، ائل-اوبانین مادی کؤمک گؤسترمه سی اوزرینده دایانیر و بو ایشین اولو بابالاریمیزدان بیزه کئچیب گلن دگرلی بیر عادت اولدوغونو قئید ائدیر. دوکتور س. جاوید یئنی عایيله قورانلارین آشاغیداکی شرطلره عمل ائتمه لرینی واجب ساییر:

يئني عاييله قورماق ايستەين گنج (او غلان و يا قيز) كيم ايله حيات قوراجايني اوزو مو عينلشدير مەليدير. بو ايشده واليدئينلرين و ياخين قوھوم-اقر بانين مصلحتيني ده نظرە آماق گر كدير؛

مادى ايمكان جەتدن قيزين عاييلهسى ايله او غلانين عاييلهسى آراسيندا فرق چوخ اولماليدير.

عومومي معلومات، سوييه، دونياگوروشو و ساواد درجه سينده، ائلجه ده خاصيتده ياخينلىق اولماليدير؛

ساغلاملىق و ياش خصوصيتي مطلق عاميللر دندير.

اوز شخصي حياتيني يوخاريدايكي پرينسيپلر اساسيندا قوران سالاموللا جاويد حيات يولداشي بيكه خانيملا قوردوغو عاييله دن راضي قالدغييني خاطرلرينده دونه-دونه قئيد ائدير. "تميز و تمناسيز سئوگي اوزرينده قورولان عاييله لر اوچون حياتدا هنج نه موشكول يارادا بيلمز. عاييله ده كي سئوگي بوتون چتئيلكلره قاليب گلن قووه دير" ،س. جاويدين بو فيكري اونون قوردوغو عاييله نين تيمثاليندا اينكار اولونماز حقيقتدير.

## عاييله حياتيمين ايلك گونلري

منيم جاوانليغيم، عوموميتله، حياتيم قاينار، مادى، سياسي و معنوي موشكوللرله دولو اولوب. حياتدا ان خوشبخت، آسوده و قايعيسيز گونلريم عاييله قوردوغوم ايلك گونلر اولوب دنسم يانيلمارام. اينسان تكجه او واخت خوشبختدير كي، سئودىگين، سئچدىگين و ايستەدىگين آداملا حيات قورورسان. بو معنادا من ده دونيانين خوشبخت آداملاريندان سايبلا بيلرم. عاييله حياتيميزين ايلك گونلرينده كونسرت و تاماشالارا گنتمگه، ياخين دوستلارلا واخت كئچيرمگه، شنلمگه، بيرگه فيكيرلشمگه، كدر و سئوئنجيميزي بؤلمگه واخت تاپيرديق. 1917-جي ايلده روسيادا، خصوصن وولقا چايي اطرافيندا باش وئرميش شيددتلي آجليق نتيجه سينده قافقازا، خصوصن قافقازدا او واخت صنايع و مدنيت مركزي اولان باكييا چوخلو روس عاييله لري پناه گنير ميشدي. ائله عاييله عوضولريندن اولان اورتاياشلي قادين ائو ايشلرينده انهمه كؤمكليك ائتديگيندن، بيكه خانيم دنمك اولار كي، آنچاق تحصيليني داوام ائتديرمكله مشغول ايدي.

عاييله حياتيميزين ايلك گونلرينده كي "جاوانلىق دؤورو" چوخ دا اوزون چكمه دي. وطن دردي، ميلتيمين آزادليغي باكيدا تحصيل آلان و ايشلەين گونئيلي گنجلر سيرا سيندا گنئديكجه مني ده دوشوندورمگه، ناراحات ائتمگه باشلادي. نجه دئيرلر، خبريم اولمادان آزادلىق يولونون بورولغانينا دوشدويمو گوردوم. بو بورولغانلي موباريزه يولو نه قدر چتئين، مشقتلي و ايضطيرابلي اولسا دا، آزادليغا و قورتولوشا اولان اينام بو يولو سنين اوچون تيلسيميلى بير جاذيبه قووه سينه چئويرير. عاييله قوردوغوم ايلين ايلك ياييندا "ايجتيماعي ايش اوچون" \* من ناخچيوانا گنتمه لي ايديم. خوشبختلىك دن همين ياي بيكه خانيمين اوخودوغو مکتبين قيزلاري قارا دنيزه ائكسكورسييا (سياحت)، آناسي كوبرا خانيم ايسه تبريزه گنتمه لي اولدو. من بيكه خانيمي طلبه دسته سي ايله سياحته يولا سالديقدان سونرا كوبرا خانيمي دا اوزومله ناخچيوانا آپارديم. او، جولفا يولو ايله تبريزه گنئدي. ايكي آي ناخچيواندا "ايجتيماعي ايشلر اوزره تاپشيريغي" يئرینه يئتيريب، باكييا دؤندوم و تحصيليمي داوام ائتديرديم.

\* "خاطرلر" ده "ايجتيماعي ايش" سياسي فعاليتە ايشار ددير، ايشين مضمونو آچيقلانمير (ترتبيجي-رئداكتور).

طبيعتن من قوناق گنتمكدن چوخ، قوناق قبول ائتمگي خوشلادىغىمدان ائويميز قوناق-قاراسيز اولموردو. قوناقلارا لاييقلې خىدمت گؤسترمدكده اننهمين و بيكهخانيمين خصوصي زحمتلاري اولوردو. بيكه جاوان اولسا دا، آناسي و بؤيوك ننهسي اونا ائودارليق ايشلريني، لذتلي يئمك حاضيرلاماغي ياخشى اشيلا ديقلاريندان منيم بو جهندن هئچ واخت ناراحاتليغيم اولماميشدي. قديم آزادىخاھلاردان چوخو، او جوملهدن حئيدير عموغلودان توتموش ميرزه آخوندزادهيه قدر گونئيليلرين چوخو بيزيم اوجاغين عزيز قوناقلاري اولموشلار.

1929-جو ايل عاييلهمنزىن حياتيندا اوغورلو ايل سايبلا بيلر. همين ايل ايلك اوولاديم - اوغولوم دونيايا گؤز اچدي. وطنيم و خالقيم حاقدان آرزو و ايستگيمه اويغون اولراق اوغولومون آديني آزاد قويدوم و اونون خالقينا، ميلتينه، يوردونا يارارلي اينسان اولماغيني آرزولاديم.

آزاد دونيايا گلندن سونرا من طيب اينستيتوتونو، بيكهخانيم ايسه ماماليق شؤعبه سيني بيتيردي. بيكهخانيم بير مودت دؤولت تعييناتي ايله باكي اطرافيندا، پيرشاغي كندينده ايشلهمهلي اولدو. من طيبي ساحه ده بيليگيمي آرتيرماق و بعضي "ايجتيماعي ايشلر" له باغلي موسكوايا گنتمهلي اولدوم. آرتيق بو زامان بيكهخانيم اؤز صنعتي اوزره باكيده ايشه دوزلميشدي. من موسكوايا گنتمك عرفه سينده اننهم-دورره حاجي شريف قيزي، دايم محرمين وفالي حيات يولداشي، دوغما آنا قدر سئودىگيم بير اينسان قفلتن خستهلندي. اونون موعاليجهسي ايله موننظم مشغول اولوب، ساغلامليغيني بير قدر برپا ائنديكدن سونرا موسكوايا يولا دوشدوم. ايكيجه آي موسكوادا قالميشديم كي، اننهمين وفاتي خبري گلدي. دونيالار قدر سئودىگيم و احترام قايل اولدوغوم بير اينساني ايتيرمك مني چوخ سارسيتدي. من باكييا دؤننهك قوهوملار، دوستلار، ايران معاريف جمعيتي اننهمي بؤيوك عيزت و حؤرمته تورپاغا تاپشيرميشلار. اننهمين مزارى اوستوندهكي گول قالاغي دفن مراسيمين درين تشكورلره لاييق سوييهده كئچديگيندن خبر وئيردي.

## بيز ايرانا كؤچمهلي اولدوق

آرازين او تاييندان هر گون موختليف مضمونلو خبرلر گليردي. بو خبرلر سيرا سيندا ريضا خان حاكيميئين گنئديكجه غدارلاشماسي، زور و زوپانين ايشه دوشديوو حاقدان سؤز-صؤحبت داھا چوخ ايدي. وطن سماسيني قارا بولودلار - ريضا خان ديكتاتوراسينين و اھيمهسي بورومكده ايدي. بئله بير واختدا وطندهكي همفكيرلريم مني ايرانا گلمگه، موباريزهيه قوشولماغا چاغيرديلار. بو حاقدان، دئمك اولار كي، هر گون، هر هفته تيريزدن منه سيفاريشلر گليردي.

ايرانا دؤنمك ايشينده چتئيليكلريم وار ايدي. اولن، تزه عاييله قورماغيم، كؤرپه اوشاق، بيكهخانيمين فارسجا هئچ بيلمههسي، ان باشليجاسي آتا-آناسيدان آيري دوشمهسي و س. ايرانا كؤچمگي چتئيلشديريردي. ايرانداكي سياسي موحيطين منيم اوچون خوش اولماياجاغيني، تعقيب اولوناجاغيمي و حبسلره دوشهجيگيمي ده تصورومه گتيريرديم. بونلار مني قورخوتموردو. نيگار انچيلىغيم بيكهخانيم و آزاددان ايدي. اصلينده بيز وطنه گنئسك ده اورا بيكه اوچون قوربت و تاماميله بئني موحيط ايدي، باكيدان سونرا ...

گنئمك، وطنه دؤنمك، خالقين دردین، احتياجينا ياراماق - بو فيكيرلرله ياشايرديم و ايرانا كؤچمگي تام قرارلاشديرديم، بو حاقدان فيكريمي بيكهخانيم، اونون واليدئيلرينه بيلديرديم. ايرانا كؤچمگيميز رئاللاشدي.

باكيذاكي ائويميزي بيكه خانيمين واليدئيلر ينين ايختيار يندا قويدوق. بيكه خانيملا موسكوادا اولاركن من "ايجتيماعي ايشلريم" له ياناشي حكيمليك فعاليتيمه عاييد سندرلي ده سهمانا ساليب، ايرانا كؤچمك حاقدا ويزاني دا الده ائتميشديم. باكيذا سون گئجه منزي خاطيريني چوخ ايسته ديگيم، گنجليك و موباريزه دوستوم ميرزاغا وليزاده گيلده (يراندا او، دوكتور بئهود لقبى ايله تانينيردي) كنجير مهلي اولدوق. من ميرزاغا ايله بير اتاقدا ياتديم، سحر آچيلانا دك درلشيب، گله جگيميزين اوفوقلريني مو عينلشدير مگه چاليشير ديق. ميرزاغانين مرحمتلي آناسي انهم قدر منه مئهر بيان و عزيز ايدي.

سحر آچيلدي، بيز باكي ايله، قوهوم-اقربا، دوست و تانيشلارلا ويدالاشديق. عاييله منز گمى ايله ايرانا دوغرو يوللاندي. گمى ساحيلدن اوزاقلاشديقجا باكي منه داها دوغما و عظمتلي گورونوردو. منيم اوشاقليغيم، گنجليگيم بو شهرده كنجميشدي. اورتا و عالي تحصيلي بو شهرده آلميشديم. آزادليغين موباريزه قازانينا بورادا دوشموشدوم. ايلك سئوگيمي، عاييله مى و ايلك اوولاديمي باكيذا تاپميشديم. باكي او زامان، ايندي ده، يقين كي، گلهجكده ده بيز توركلر اوچون عوض اولونماز بير مكان، جاذيبه مركزي، عزيز و دوغما دييار اولاجاقدير.

بوزه گؤسترديگين قايجيا گوره هميشه وار اول، باكي! الويداع، باكي!

توركمينستانا دوغرو ايستيقامتلنن گمينين گؤيرته سيندن باكينين گورونتوسو گوزوموزدن اينته قدر اونا حسرتله باخديق. آرتيق باكي گورونموردو. بيكه خانيمين گوزلريندن آخان ياش، ياناقلار يندا سانكي دونوب قالميشدي. من بيكهني هئچ واخت بئله كدرلي، مظلوم و محزون گورمه مشديم...

## يولوموز ايمام ريضا شهرينه دير

بيز آرتيق آشقاباد شهرينده بيك، بوراداكي دوستلاريمين ائوينده بير نچه گون قالديقدان سونرا 1930-جو ايلين پايز يندا (اوكتيابرين 14-ده) ايران سرحدديني كنجيب موقدس مشهد شهرينه داخيل اولدوق. من ايرانا گندركن داخيلن نيگار انجيليق كنجير يرديم و بو حاقدا بيكه خانيملا بير سؤز دئيرديم. باكيذا اولاركن "ايتيحاد" مکتبينه مخصوص پولون بير قيسميني منيمسه ديگينه و آراميزدا جيدي فيكير ايريليغي اولدوغونا گوره يمين اولمولك ايسفنديباري آدلي شخصله جيدي ايختيلافيميز وار ايدي. او، آرتيق ايراندا ايدي. من ظن ائديرديم كي، او، مني ايرانين دؤولت اورقانلارينا "تهلو كهلي آدام" كيمي تانيتدير اجاق. حبس اولونماغيمدان داها چوخ قوربتده اولان بيكه خانيمين و آزدين طالعي مني ناراحات ائديردي. خوشبختليكدن هئچ بير حاديشه باش وئرمه دي. بيز مشهده كي دوستلارين ائوينده بير نچه گون قالديقدان سونرا اوزوموزه موقتي ده اولسا منزىل كيرايه ائتديك.

مشهده او واخت يئگانه حكيم اولان آغايى دوكتور معاضد اورتا سوييه لي بير جراح ايدي. او، بيكه خانيمين تحصيل آلميش و تجروبه سى اولان بير ماما اولدوغونو ائشيديب، بوزه گلدي و بيكه خانيملا اونون چاليشديغي خسته خانادا ايشلمگي تكليف ائندي. تكليف قبول اولوندو و بيكه خانيم ماماليق اوزره ايشه باشلادي. آز مودتده چوخ خسته موراجيبت ائنديگيندن ايشي خئيلى آغير ايدي و چوخ واخت آپار يردى. لاکين مواجيب ده پيس دئييلدي، 45 گونه 75 تومن مواجيب وئرميشديلر. بو بيكه خانيمين ايراندا آلدغي ايلك امك حاقى ايدي.

بیزیم مشهده قالمایمیزین اساس سببی طبیی دیپلوملاریمیزین تصدیقی ایله باغلی ایدی. اوللر بو تصدیقی ایالت صحیبه شوعه سی اندیرمیش. ایندی بو صلاحیت آنجاق تئهرانا وئریدیکیندن بیز اورا گنتمگه حاضیرلاشدیق.

تئهرانا گنتمه‌مشدن اول بیزه مشهده وطنداشلیق پاسپورتو وئرلمه‌لی ایدی. من اوزومه و خانیمیم پاسپورت گؤتوررکن "جاوید ثابت" فامیلینی تکلیف ائتدیکه قارشی طرف (پاسپورت وئرن) "جاوید ثالث" یازیلما سینی "مصلحت" گوردو. من علاجسیز قالیب، موباحیته آچمادیم. تئهراندا پاسپورت آلا رکن "جاوید ثابت" فامیلیاسینین یازیلیشینا موفق اولدوم. وطنداشلیق پاسپورتو آدیقدان سونرا طبیی تحصیل اوزره دیپلوملاریمیزین تصدیقی اوچون تئهرانا موراجیعت ائتدیم. مشهده بیکه‌خانیم موراجیعت ائندلرین سایه گونن-گونه آرتیردی. تئهرانا گندیب اورادا یاشاییب و ایشله‌مک اوچون بیزه پول گرک اولدوغوندان چوخ واخت من بالاجا آزادلا قالیر، اونا قوللوق ائتمه‌لی اولوردوم. باشقا چاره یوخ ایدی...

مشهده کؤهنه تانیشلاریمین یاشادیغینی بیلیردیم. اول اونلارلا مکتوب واسیطه‌سی ایله علاقه ساخلا بیردیم، سونرا بیلاواسیطه گوروشدوک. بونلاردان بیری باکیدان تانیدیغیم سرتیبپور ایدی. اونون ماهافریده آدی خانیمی بیکه‌خانیم تنز ایسینیشدی، خصوصی احتیرام و صمیمیت گؤستردی. ایکینجی تانیسیم واختیله باکیدا اجزاچیلیدا اوخویان پئیمانی ایدی. پئیمانی باکیدا طلبه‌م اولدوغوندان منه قارشی حورمتینی داها یوکسک قاتا گؤستردی. او، خانیمینی بیکه‌خانیملا تانیش ائتدی. چوخ عالیجناب و سون درجه مئهریبان اینسان ایدی. مشهده قالدیغیمیز بیر نئجه آی عرضینده بیکه‌خانیم آز-ماز فارسجا دانیشماغی و فیکرینی باشا سالماغی اؤیرنمیشدی. آخی بیز تورکلر فارسجانی چوخ تئز اؤیرنمک مهارتینه مالیک اینسانلاریق.

بیز اوچ آیا قدر مشهده یاشادیق. طبیی فعالیتیه ایجازه آلماق مقصدی ایله تئهرانا گنتمک ضروری اولدو. تئهرانا کؤچمگیمیزی منیم ایجتیماعی فعالیتیم ده طلب ائدیردی. او زامان مشهده تئهرانا مونتظم نقلیات ایشلمه‌دیگیندن بیز نئجه نفرله بیرلیکده بیر سوواری (مینیک) ماشینی کیرایه ائتدیک و بیر نئجه گونن سونرا - 1930-جو ایلین بیز پاییز گونو گلیب تئهرانا چاتدیق.

## قورخولو تئهران

تئهران او واخت آزادلیق سنور اینسانلار اوچون گنندیکجه قورخولو بیر شهره دؤنموشدو. ریضا خان اوز قارا دیکتاتوراسینی خالقین غضبیدن قوروماق اوچون آمانسیر جزا ماشینی ایشه سالمیشدی. من ایسه یاشاماق و ایجتیماعی بورجوما عمل ائتمک اوچون قریب بیر گلینی کورپه اوشاغی ایله بو موده‌ش موحیطه گنیرمیشدیم. قاباقدا منی نهلر گوزله‌دیگینی هله چوخ دا آیدین درک ائتمیردیم. تئهراندا ایلک گونلر مئهمانخانادا یاشادیق. سونرا کؤهنه دوستلاریمدان یوسف تاجبخشی، دادیزاده‌نی، شکیبانی و باشقالارینی گوردوم. بو آداملار منیم ایجتیماعی فعالیتیمه علاقه دار یولداشلار ایدی. نه باکیدا، نه مشهده، نه ده تئهراندا منیم ایجتیماعی فعالیتیمدن بیکه‌خانیم تام خبرسیر ایدی. ایجتیماعی ایش دالینجا گنرکن من بیکه‌خانیمین نظر - دیقینی شخصی ایشیمه باغلی ایستقامته یؤنلدردیم.

تئھراندا ايلك آختارديغيم آدام س.ج.پيشهورى ايدى. او، بيزيم ايران موحيطينده سياسي فعاليتيميزي ايستيقامتلىندىرن و حقيقي وضعيتله بيزي تانيش ائدن اساس شخصيت ايدى. من پيشهوريني باكىدان تانييرديم. اونون تئھراندا اولماسي خبري مني چوخ سئويندردى. پيشهورينين شيمراندا قاضيزاده ادلى دوستوموزون باغيندا اولدوغونو اؤيرنديم و واخت ايتيرمەدن داديزاده ايله اونون گۇروشونه گنتديك. بو گۇروشده پيشهورى مني ايلك دفعه گۇردويوم يئني يولداشلارلا تانيش ائتدى. پيشهورى وضعيتيمله اطرافلي تانيش اولدوقدان سونرا منە احتياطلاي اولماغي و هلهليك كۇهنە دوستوم يوسف دادبخشين ائوينده ياشاماغي مصلحت گۇردو. يوسف دادبخش كۇهنە آزاديخاهلاردان ايدى. خانيمي باكىدا بيكهخانيملا بير اوخوموش و بيزيم ائوده ياشاميشدىلار. اونون ايرانا قايتماغي اھميتلي كۇمگيم دگميشدى. ايرانا گلديكن سونرا آباداندا مسكونلاشميشلار. سونرا سياسي فعاليتي ريزا خان خفيهلري طرفيندن ايزلەنيلميش، آباداندا مركزە - تئھرانا تبعيد (سورگون) اولونموشدو. تئھراندا باجيسي و باجيسي قيزي ايله بيرليكه بير خيطه ائو ايجارە ائتميشدىلر. همين خيطه ايكى اوتاغي بيزيم ايختياريميزا وئردىكلرىن مئھمانخاناندا اورا كۇچدوك. بو، بيزيم تئھراندا ايلك عاييله كوماميز ايدى. يئمگيميز خرجيني بيرليكه چكىردىك و هاميميز بير قازاندا قىدالانيرديق. منيم ياشايش يئريمي بيلن يولداشلار اورا قوناق گلير، مصلحتلشير، فيكىر و مولاھيظلر يئمگيميز بۇلوشدور دوك. بيكهخانيم تدرىجن بو يئني موحيطه اويغونلاشير و فارسجا لوغت احتياطيني آرتيريردى. تئھراندا گلندن 2-3 آي سونرا من د، بيكهخانيم دا معاريف نازيرليگيندن طيب اوزره ديپلوملار يئمگيميز تصديقيني آلدق و بئلهليكله، اوز ايختيصاصيميز اوزره ايشلەمگيميزه ايجازە وئريلدى. نفسيميز بير قدر آچيلدى. ايختيصاص اوزره ايشلەمك اوچون اوميد ياراندى. ياشاماق و مطب آچماق اوچون قوناق قالدغيميز ايكى اوتاغ بيزه كيفايت ائتمەديگيندن، 3 اوتاغلي و مونسايب خيطي اولان بير ائوي ايجارە گۇتوردوك. 2 اوتاغي اوزوموز، 1 اوتاغي ايسه مطب اوچون ايبيرديق و ائوين قاباغينا تابلوموزو ووردوق. ائو بير قدر گۇزەدگيملي يئردە اولمادىغيندان اولجە خستهلرين سايي چوخ آز ايدى، لاکين تدرىجن آرتماغا باشلادى. منيم باشيم سياسي فعاليتە قارىشديغيندان چوخ واخت مطبە خستهلري بيكهخانيم قبول ائديردى. آزادلا و ائو ايشلري ايله قوللوقچو مشغول ايدى. مطبدن گلن گلير دولانيشيغيميزا يئتيردى. ديپلوملار يئمگيميز تصديقينده و مطبين آچيليشيندا بيزه كۇمك ائدنلره بير قوناقليق دا وئردىك كي، اولارين ياخشيليغي موقاييلينده خجالته قالمياق.

1931-جي ايلين ياي آبي ايدى. دوستوم يوسف تاجبخشين عاييلهسى ايله تئھران اطرافينا گزىنتيه گنتديك، انگلنديك، ايستيراحت ائنديك. باكىني ترك ائندن بو، بيكهخانيملا ايلك ايستيراحتيميز ايدى. من اورگيمە آلاھا يالواريرديم كي، بو جور ايستيراحت و گزىنتي چوخ اولسون، بونولا دا بيكهخانيم قريپليگي اونوتسون. دئير "سن سايدىغيني ساي، گۇر فلک نه ساير."

## ريضا شاه خفيهسي آزاديخاهلارين اووندا

ريضا شاه اولكهده، ايالت مركزلرينده و خصوصن تئھراندا ائله بير موحيط ياراتميشدى كي، پوليس و حربى اورقان مأمورلاريندان علاوه گيزلي خفيه اليندن نفس آلماق مومكون دئيلدى. منە خبر وئرديلر كي، دوستلار يئمگيميزدان بير نئجه نفر، او جوملەدن ياخشي تانيدىغيم شكيبا و علي شرقي حبسه آلييب. بو خبر عئيني سنگرين عسگري كيمي، طبيعى اولراق مني سارسيتدى. من اوزومون او قدر دە حيس ائتمەديگيم كئفي



قاچمىش و فيكىرلىي حالدا ائوھ گلدېم. وضعىيىتىمى سىزنى بىكەخانىم نە اوچون بىكىئف اولدو غومو سوروشدوقدا، اوزومو الە آلىب ظارافاتلا "نىيە بىكىئف اولمايىم، داھا مەنە قاپىنى يانىلا آچىرسان" دىمكە اونون فيكىرىنى باشقا ايستىقامتە دۇندرمگە چالىشىدىم. او، حساس و آغى قارادان تىز سىچمگى باجاران بىر اينسان اولدو غوندان، يقىن كى، ظارافاتىما اينامادى و اونون دا چۇھرەسىندە فيكرە دالماق جىزگىلرى گۇرونو. يوخارىدا قىئد انتدىگىم كىمى، بىكەخانىم منىم سىياسى فعالىتىمدىن، موبارىزە مرامىمدان تام خبرسىز ايدى. من اونون خبرسىز قالماسىنا چوخ چالىشىردىم، اونا علاوه بىر قايغى ياراتماق ايستەمىردىم، ھەم دە منىم توتدوغوم يولون پرىنسىپى ھەر بىر آزادىخادان، او جوملەدىن مندىن دە بىئە ھىرەكت انتمگى طلب اندىردى.

## پىشەورىننن حىسە آلىنمىسى

گىزلى فعالىتدە بۇيوك مھارتە مالىك اولماسىنا باخمايلاق رىضا شاھ خىيەسى پىشەورىننن دە اىزىنە دوشە بىلمىشىدى. پىشەورى اوزو بو تھلوكەنى حىس انتدىگىندى بىر حادىئە باش وئرن تقيردە نە انتمگى، سىياسى ايشى نىچە، كىمە و ھانسى ايستىقامتە آپارماغى مەنە و اونونلا ھەم مسلك اولانلار دىمىشىدى. بىر نىچە گون چكىمەدى كى، پىشەورىنى حىسە آلدىلار. ايشىن آغىرلىغى منىم اوزرىمە دوشدو. ايندى نىكى مطبەدە ايشلەمگە، ھىچ ائوھ گىتمگە بىئە واخت تاپمىردىم. بعضى گىجەلر بىئە ائوھ گىلە بىلمەدىگىمدىن بىكە كولفئە قالمالى اولوردو. وضعىيت موبارىزەنى درىن قاتلار، خىيەنى چاشدىرماق ايستىقامتلىرىنە كىچىرمگى طلب اندىردى. بونون اوچون ايشلەمەدىن، فعالىتىن سورەتلىنى آرتىرماقدان باشقا يول يوخ ايدى. بعضى مسالەلر حاقدى پىشەورىننن خانىمىنا موراجىعت انتمك لازىم اولاندا بىئە من خىيەنىن شوبەھلەنمەدىگى آداملار واسىطەسى اىلە بو ايشى اندىردىم. بىر گون پىشەورىننن خانىمىنن مەنە گۇندردىگى سىفارىش، منىم دە خىيە جايىناغىنا كىچىمگىمدىن خبر وئردى. من نىچە واخت اول آغايى پىشەورىيە اوز آدىم و اىمضاملا بىر قبض (چىك) وئرمىشىدىم. پىشەورىنى خىيە مأمورلارى قىلتنن ياخالاياركن چىكى مو انتمك اونون يادىندان چىخىر (و يا اوندى بىئە بىر چىكىن اولماسىنى اونودور). پىشەورى خانىمىنا دىبىر كى، سىن دوكتور جاويدە چاتدىر كى، منىم اونونلا علاقە مى چىك واسىطەسى اىلە بىلمىشلىر. دوغروسو، بو خبر مەنە چوخ آغىر تاثير انتدى. اولن، پىشەورىدىن سونرا ايشلرىن مركزىندە من ايدىم، خطلىرى، يوللارى باشقا يولداشلار نىسبەت داھا چوخ بىلىردىم، كىمىنن، ھارادا، نىچە ايش گۇرمك تاپشىرىغىننن چوخو مەنە حوالە اندىلمىشىدى. دىگر طرفدىن، بۇيوك، قورخولو تىئھراندا بىكەنى كۇرپە اوشاغى اىلە قويوب گىتمك عذابى، وىجدانىمى راحات بوراخمىردى. آخى بىكە بورادا قرىب ايدى!

چىك احوالاتىندان سونرا منىم دە الە گىچەجىگىمە شوبەھم يوخ ايدى. پولىس - خىيە تقيىبىندىن ياخا قورتارماغا ھىچ نەبىن كۇمك اندە بىلمىەجىگى مەنە ايدىن ايدى. ايدىن اولمايان قرىب بىكەخانىملا كۇرپە آزادىمىن طالعى ايدى. موبارىزەنىن قوربانلار طلب انتدىگىنى، بو يولدا مىن بىر عذاب-اذىت، زىندان، سورگون و س. اولدو غونو اولدىن گوز آلتىنا آلمىشىدىم. داردا قالان، حاقي تاپدالانان مىلتىنى ازادلىغا چىخارماق يولوندا چكىلن عذابلار، منجە، بىر دە اونا گۇرە شىرىندىر كى، سىن اوزاق قارالىقدان ايشىقلى صاباحىن اوفوقلرىنى گۇرورسىن. او ايشىقلى صاباح اوچون ھەر شىئى قوربان وئرمگە دگر. بو ايدىئا، بو غايە منى راحات، آسودە حىياتدان موبارىزە بورولغانىنا آپاردى. بونون اوچون نە او واخت، نە دە ايندى پىشيمان اولمامىشام و يقىن كى، بوندان سونرا دا اولماياجاغام.

## آزادليغين سون گونو

من حبسه آينا جايغيم بيكه خاننما دئمك مجبور يتينده ايديم. بير سيرا مكتوب و سندلري اونا وئريب هانسي يئره، كيمه چاتدير اجاغيني تاپشيرديم. بو سندلر ايچريسينده بير مكتوب جيدي سياسي مضمون داشيبيردى. من صوبح تئزدن ائوميزين ياخينليغينداكي حاماما گئنديم، سانكي زيندانا حاضير لاشيرديم. حامامدان چيخديقدا بير شخصين مني ايزلهديگيني حيس ائتديم. قاپييا چاتاركن بير پوليس نفرين ده بورالاردا گزيشديگيني گوردوكده مساله نين نه يئرده اولدوغونو آنلاديم. اوتاغا داخيل اولار- اولماز كوچه قاپيسينين دؤيولديونو ائشيتديك. كولفت قاپييا گئندي، من ايسه بيكهيه سند و مكتوبلاري گيزلتمگي دئديم. قاپي آچيلاركن مني ايزلهين شخص و پوليس ائوه داخيل اولوب، حبس اولوندوغومو بيلديرديكن سونرا طيبي كابينئندن توتموش هر يئري و هر شئي (حتا يورغان-دوشگي) آختارماغا باشلاديلار. بيكه خاننم سند و مكتوبلار اله كئچمه سين دئيه، اونلاري يانديرماغا واخت تاپماديغيندان جيريپ تيكه-تيكه ائتميشدي. پوليس جيريلان كاغيدلارين نه اولدوغونو سوروشدوقدا بيكه اوزونو ايتيرمه دن "او تايداكي واليدئينلر يمدن آلدغي مکتوبلار دير" - دئدي. سرشته سيز پوليس جيريلميش مکتوبلارين تيكه لريني ياپيشديريب مطلبلي آنلايا بيلردي. ياخشي كي، اونون بونا فراصتي چاتمادي.

1931-جي ايل مارتين 13-ده پوليس احاطه سينده باش خفييه ايدار هسینه دوغرو آدديلاديقجا ياريمچيق قالميش ايشلريم، زواللي بيكه نين طالعی، كورپه آزاديمين گله جگي حاقيندا دوشونجه لر مني راحت بوراخميردي. دوشونوردوم كي، بيكه نين وضعيتي چوخ آغير لاشدي. تكباشينا ايشله مكم، اوشاق ساخلاماق، ائو دولانديرماق، اوسته ليك پوليس و ايسئينطاق اورقانلارينا اياق دؤيمك، زيندانا يئمك، پال-پالتار آپارماق تكم، قريپ بير قادين اوچون چوخ آغير يوك ايدي. من قورخوردوم كي، بيكه بو آغير يوكه تاب گتيرمگه... اوندا بس آزاديمين آخيري نئجه اولار؟ بو سواللارا جاواب تاپماميش پوليس ايدار هسینه چاتديغيمي گوردوم.

## زيندانا ايلك گونلريم...

مني موشاييغت ائدن خفييه مأمورلاري 1931-جي ايلين نووروز بايرامينا بير هفته قالميش "سياسي تامينات" آدلانان ايدار هيه تحويل وئرديلر. بيكه خاننم آرخامجا همين ايدار هيه گليب اويرندي كي، من بورادا گئجه لمه ملي اولاجام. بونا گوره منه يونگولواري ياتاق دستي چاتديردي. مني ايلك ايسئينطاق ائدن، سورغو- سوالا توتان ميرزه حسن فيروزئش آدلي گوبود و ظاليم بير آدم ايدي. او، ايلك گئجه بير نئجه دفعه مني ايسئينطاقا چكدي.

ايسئينطاقدا سسلنديريلن سواللار بونلار ايدي: تشكيلاتينيزين آدي، هارادا يئرلشير، رهبر اورقانييز؟

سيز ميلتي نبيه قيزيشديريسينيز، بو ايشده سون مقصدينيز ندير؟

كومينتئرن و كومونيست مركزلرله علاقه نيز، آلدغي نيز گؤستريش لر؟

ايرانداكي دوستلارين، قوهوملارين كيلردير و داها كيلرله علاقه ن وار؟

ايرانا كؤچوب گلركن هانسي تاپشيريقلاري آلميسان؟ و س.

سحره ياخين نظارتچى منى نصروللا ايسفنديياري آدلى شخسه تحويل وئردى. سحر بيكه خانىمى دا ايستينىقا چاغىردىلار. بيكه خانىم سىياسى فعاليتىمدن دىمك اولار كى، خبر سىز اولدو غو اوچون اونون دىندىر يلمه سىندن منه ضرر دگمەدى. اونو ساخالمايىب ائوه بوراخدىلار. منى سىياسى تامىنات ايدارەسىنىن "كنشىكچى كومسيونو" آدلانان بۆلمەسىنىن نظارتىنه تاپشىردىلار. بىر قايدا اولاراق، توتولانلار اولجە بىر نىچە گونونو بورادا كىچىر مەلى اولوردولار. كنىشىكچى كومسيونونون نظارتىندە قالدىغىم 7-8 گون عرضىندە بيكه خانىم هر گون منىم اوچون يىمك و س. گىتيرىردى. اونا و پىشەورىنىن خانىمىنا بىزى گويا نوروز بايرامىنا قدر بوراخاچاقلارنى دىمىشدىلار. لاكىن بو، يالان اولدو. ايسفند آيىنىن سون گونلرى ايدى (18-20 مارت). كومسيون اوتاغىندا ائىشيتىم كى، كۆهنە تانىشىم موسا خوزوستانىنى دە حبس ائىدىلار. سحر بيكه منه يىمك گىتيرىندە تاجبخشىن، دادىز ادەنىن دە حبسە آلىندىغىنى، تاجبخشىن باجىسى و باجىسى قىزىنىن دا توتولدو غونو دىدىكە تشكىلاتا خفبەنىن يول تاپدىغىنا شوبهەم قالمادى.

سىياسى حبسلر چوخالدىقا زىندانلارا قارشى تضييق و زوراكلىق گولەنيردى. منى كومسيونون تابعلىگىندن چىخارىب عومومى زىندانلار گوندرىلر و كىمسه ايله گوروش قاداغان ائىدىلدى. بيكه خانىم ايستينىقاچىمى آباران مىرزە حوسىنە موراجىعت ائىدىكە او جاوابىندا: "دوكتور جاويد سوللارى دوغرو جاوابلاندىرسا، آنجاق او واخت آزاد اولايىلر" - دىمىشدى. ايلك دفعە ايدى كى، نوروز بايرامىنى زىنداندا كىچىردىم. 17-18 گوندىن سونرا منىم يىنى ايستينىقاچىم باشلادى. ايستينىقاچىم يىنە مىرزە حوسىن فىروزنىش آپارىردى. او، ايستينىقاچىم چوخونو گىجەياري آپاردىغىندان يوخوسوزلوق منى الدن سالىردى. آدمالارى تانىماغىمى، هارادان تانىدىغىمى، اولارلا نىچە همكارلىق ائىدىگىمى و بو ايشلردە مقصدىن نه اولدو غونو تكرر-تكرر سوروشان مىرزە حوسىن ايستەدىگى جاوابى آلمادىقا عصىلشىر، سؤيور و حدلەيىردى. بو وضعيت اونو جانا گىتيردىگىندان ياشاماق اوچون آغىر و دىشتلى اولان 1 نؤمرەلى زىندانلار كۆچورولمىگىمى امر ائىدى. گىجە ايكىن ياتاچاغىمى قولتوغوما وئرىب 1 نؤمرەلى زىندانلار گىتيرىلدىم. قارائلىق، دار زىندان اوتاغى بيت و تاختابىتى ايله زىنگىن ايدى. گىجەلر ياتماماق، گونوزلر ايسە تاختابىتى اولدورمك زىندان. مشغوليتىمە چنورىلدى. زىندان طرفىندن وئرىلن ناھارى يىمك مومكون اولمادىغىندان ائودن گلن يىمكى گوزلەيىردىم. منى آجلىقا ايمتاهانا چكىلكلرى اوچون ائودن گىتيرىلن يىمكى قىصدن ساعاتلارلا گىجىكدىر دىلار. بو مىنواللا منى 93 گون جەنم قدر عذابلى اولان قارائلىق، بىتلر قىندانىغى تىك آدملىق كامئرادا ساخالدىلار. يوخارىدا دىدىگىم كىمى، منى ايستينىقاچىم ائدن مىرزە حوسىن ذاتن چوخ ظاليم آدم ايدى. نؤوبتى دفعە ايستينىقاچىمى 2-جى مرتبەدە آپاردىغىندان زىندانىن حىطى اورادان آيدىن گورونوردو. حىطە باخان زامان منه يىمك گىتيرن بيكه خانىمى و بالاجا آزادىمى گوردو كدە قهر منى بوغدو، اورگىمە آغلايم. بلکہ دە مىرزە حوسىن بو منظرەنى قىصدن ياراتمىشدىر كى، منه تاثير ائدە بىلسىن، ايستەدىگى جاوابلارى مندن آلسىن. او، منه خانىمىمى و اوغلو موگۇستريىب اوئود-نصىحت وئردى و هر شئىي آچىب دىمكلە بو عذابا سون قويماغى تۇوصىيە ائىدى. من ايسە بو ظاليم آغانىن "مرحمتلى اوئودلرئىنى" قولاق آردىنا ووروب، اولكى جاوابلارنىمى تكرر ائىردىم. موستىطىق خانىمىمى تبعىد (سورگون) ائدەجگى ايله منى ھەلەسە دە، اونون اوچون موثبت نىتىجە آلىنمادى.

بيكه خانىملا گوروشلرئىمىن بىرىندە (بوتون گوروشلر نظارتچىنىن ايشتىراكى ايله اولوردو) ائودە تىك قالماقدان خوفلاندىغىنى دىدى. من ايجازە ايله خالخالدا ياشايان باجىم خوشقەدەمە بىر مکتوب يازدىم. عمىم اوغلو بىلالدان ايسە بيكه خانىمى ايمان داخلىيندە مادى كۆمكىلىك ائتمگى خواهىش ائىتدىم. باجىم گلدى، بيكه خانىم تىكلىكدن قورتاردى. او، منه يىمك گىتيرركن اىختىصاصى اوزرە ايشلەمك اوچون دوولت اورقانلارنى موراجىعت ائتمگى مصلحت گوردوم. او، بونونلا باغلى يازدىغى عرىضەنى پوليس رىسى آيرىم واسىطەسىلە درباردا (شاھ

سارايىندا) بئله ايشلره باخان ئىمورتاشا عونوانلامىش، او دا اۆز نۆبىتىدە صحىبه نازىرلىقىغا بو حاقدى  
گۆستىرىش و ئىزدىگىندىن بىكەخاننىم ايدا 25 تومن (او واخت بو چوخ دا پىس ماعاش دىيىلدى) مواجىبلە دۆولت  
خطىلە اۆز اىختىصاصى اوزره پولىس خستەخاناسىندا ايشە دوزلە بىلدى. بو، باجىملا بىكەخاننىمىن دولانمىسى  
اوچون كىفائەت ائىدىردى. بىكەخاننىم 18 تومنى كىرايە ائىدىگىمىز ائودن چىخىب، داها اوچون اولان 2 اوتاقلى  
منزىلە كۆچمكلە عابىلە بودجەسىندەكى چىتىلىگى ارادان قالدىرا بىلدى.

زىندان اوتاغىمىن آغىر شرايىتى، هاواسىزلىق منى تدرىجن الدن سالىردى. من بىكە اىلە گۆرۈشندە اۆزومو  
صونى اولسا دا شاخ، گومرا، احوال-روحيەسى ياخشى اولان بىر ادام كىمى گۆستىرگە چالىشىردىم كى،  
درىننىن اوستونە درد قويمىم. دئمە، او، منىم حر كىتىمدەكى صونىلىگى دوىموش و ضعيفلەمگىم بىر طىب  
ايشچىسى كىمى اونون دىقتىنى چكىب، ناراحات ائتمىشدى. او، منىم خىرىم اولمادان زىندان رىسىنە عرىضە اىلە  
موراجىعتىندە زىندان وضعىتىمى بىر قدر يونگوللشدىرگىمى خواھىش ائتمىشدى. 93 گوندن سونرا گوندە بىر  
ساعات منىم ياتدىغىم اوتاغىن قاپسىنىن آچىق قالماسىنا اىجازە وئىلدى. بو، منىم ساغلاملىغىمى ساخلاماق و  
دارىخماغىمى قىسمن ازالتماق اوچون پىس اىمكان دىيىلدى. من ياتدىغىم شۇعبە دە خىلى تىرىكەكى، آراخور،  
قومار باز و س. پوزغون محبوسلار وار اىدى. يوز مىنت و يالوارىشان سونرا قاپسىمىن 24 ساعات عرضىندە  
جمعى 2 ساعات آچىق قويماسىنا اىجازە وئىلدىگىمى، پوزغون محبوسلار پىسى 2-3، بعضى  
ساعاتلارلا آچىق قالا بىلدى. منە كىمسە اىلە دانىشماق، عادى سۆز سوروشماق بئله قاداغان اولدوغو حالدا،  
توفىلى محبوسلار بىر-بىرى اىلە اىستەدىكلرى قدر دانىشىر، حتا ظارافاتلاشا دا بىلدىر دىلر. منىم قاپسىمىن 2  
ساعاتلىق آچىقلىغىمى اوزون چكەدى. محبوسلاردان مىلنچە ائرمىنى اولان قازار سىمونييان ادلى بىرىسى  
(اونونلا صۇحبىتنەن ھىچ خوشوم گلەردى) باشىمى لازىمسىز صۇحبىتە توتوب، ھىچ گرگىم اولمايان موختلىف  
مضمونلو معلوماتلار وئىردى. دئمە، نۆبىتى پولىس بىزە گۆز قوبورموش. منىم سىمونييانلا صۇحبىت  
ائىدىگىمىمىمىزە حوسىنە چاتدىردىغىندان 2 ساعات قاپسىمىن آچىق قويماسىمى لغو ائىلدى. ائرمىنى اىلە نە  
مۇوضوعا دانىشماغىما عابىد اىستىنطاقدا چوخلو سواللار جاواب وئرمەلى اولدوم. بىكەخاننىمىن زىندان رىسىنە  
تكرار عرىضە اىلە موراجىعت ائتمەسىنى و ائرمىنى سىمونييانلا صۇحبىتىمىن ھىچ بىر سىياسى مضمون  
داشىماسىنى نظره آلىب بىر گوندن سونرا قاپسىمىن 2 ساعات عرضىنە 1 ساعات آچىق قالماسىنا اىجازە وئىلدى.

## آزادى گۆرمك اىستەدىم...

زىنداندا ياتاركن، گزركن، بعضى دە خىردا هاوا- كئشدىن بايىرا بويلا ناركىن ھىي آزاد گۆزومون اونونە گلەردى.  
اۆولادلار والىدىن اوچون عىنىي اىستگە مالىكدىر. لاكىن اىلك اۆولادىن والىدىن طرفىندىن داها چوخ  
سئولىدىگىنى دئمگە بلكە احتىياج دا بوخدور. آرتىق 2 اىلە ياخىندىر من آزادى گۆرمورم. اونون اىستى، معصوم  
و منىم اوچون عزيز اولان چۆھرەسىنى قارالىق زىنداندا ياتاركن آرا بىر بوخولاردا گۆروردوم.

آزاد اوچون يامان دارىخىشام! بو حاقدى فىكرىمى بىكەخاننىم زىندان نۆبىتى دفعە يىمك گتيرىركن دندىم و  
خواھىش ائندىم كى، چتىن دە اولسا آزادى زىندان، منىملە گۆرۈشە گتيرسىن. بىكە منە بو حاقدى نە ھە، نە دە بوخ  
جاوابى وئردى، آنچاق گۆزلىرىندىن آخان ياش اونون صىقتىندە دايانىب، مونجوقلاندى. من آزاد حاقدى صۇحبىت  
آچماغىما پئشمان اولدوم، آخى اونسوز دا بىكەننىن دردى آغىر اىدى و بو دردى من ياراتمىشدىم، اوستە لىك اونا

يئني درد وئيردیم. بیکه خانیم حاقدایازاندا، دانیشاندا من بو حقیقتی دونه- دونه قئید ائتمیشم و ائدهجگم: بیکه غئیرتلی، ناموسلو و عایلهسی یولوندا آغیر مشقتلره تاب گئیرن و بو حاقدایهئچ وخت زاریمایان، شیکایتلنمهمین موقدس بیر اینسان ایدی. بو جهندن او، تورک قادینلیغینا بلکه ده اؤرنک اولایبیلر. بعضن ائله دوشونورم کی، او، اینسان جیلدینده یئره گلن و منیم قیسمتیمه چیخان عذابکنش، پاک ملک ایدی (استغفوروللاه).

نؤبتي دفعه زیندانین کئشیکچیسینی منی گؤروش اوتاغینا چاغیردی. باشا دوشدوم کی، بیکه یئنه یئمک گئیریب. من بیکه خانیمی، یانیندا یاراشیقلی و تزه پالتار گئیمیش 2-3 یاشلی آزادی گؤرجک بوتون عذابلاریمی اونوتدوم. کؤرلیم، آغلاماق ایستدیم. اؤزومو آزادا طرف آتدیم. اوشاق منی ساقالی و زیندان پالتاریندا گؤردیوندن، بیر قدر ده یقین اونوتدوغوندا قورخوب نعره چکدی و اؤزونو آناسینین اوستونه آتدی. نه قدر دیله توتوب نوازش، یالواریش ائتدیمسه بیر نتیجه آلینمادی. آزاد، نئجه دئیریر، دوه نالبنده باخان کیمی منه ترس-ترس باخیر و واهیمهلی شکیلده اؤزونو آناسینین قوجاغینا باجار دیقجا برک-برک سیخیردی.

او غلوملا، کؤرپه آزادلا زینداندکی گؤروشوم باخ بئله کدرلی سونلوقلا باشا چاتدی. بیکه خانیم و آزاد ائوه، من ایسه قار انلیق زیندانا یوللانیم.

منیم قالدیغیم 1 نؤمرهلی کوریدور آدلانیردی. 1-جی مرتبهده یئرلشدیگیندن قار انلیقدان علاوه چوخ کثیف و نملی ایدی. قاپی آچیلارکن ایچرینین آغیر هاواسی داها تئز حیس اولونوردو. 2 نؤمرهلی کوریدورداکی زیندان اوتاقلاری بیزیمکیندن بیر قدر یاخشی ایدی. بیر گون منه چاتدیردیلا کی، 2-جی کوریدورداکی سیاسی محبوسلاردان جامال شیرینلو و حسن حسنزادی 2-جی کوریدورون 1-جی اوتاغیندان شرطی آزادلیغا بوراخیلیب، پیشهوری و فیروزی ایسه 3-جو اوتاقدان قصر-قاجارا کؤچورولوبلر. من وضعیتیم بیکه خانیم سؤیلهدیم. او اؤز نؤبوحتینده منیم صحتیمین پیسleşمهسی ایله باغلی 1-جی کوریدوردان 2-جی کوریدورا کؤچورولمگیمی زیندان ریسندن خواهیش ائتدی. 13 گوندن سونرا منی 2-جی کوریدورا کؤچوردولر.

## قصر-قاجار

ریضا شاه دؤوروند، تئهراین اطرافیندا سیاسی محبوسلار و آغیر دؤولتی جینایت ائتمیشلر اوچون تیکلمیش بو زیندان تیکیلن گوندن اؤزونون مودهیشلیگی و دهشتلری ایله ایراندا مشهوردور. جهنم و بعضن ده گندر-گلمز ائوی آدلاندیریلان بو قازامات چوخ زوراکلیقلارین، محکمهسیز-ئوبوتسوز اعداملارین، آغلاکمز ایشگنجه، عذاب و جینایتلرین شاهیدی اولوب. اونون دؤرد دیوارلاری آراسیندا نئجه-نئجه آزدلیق ایستهین اینسان، سیاسی شخصیتلر سسسیز-صداسیز قتله یئتیریلیمیش، حاقی، عدالتی ایستهینلرین نفسی خفه لنمیشدی. قصر-قاجار زیندانینداکی داشلارین، دیوارلارین دیلی اولسایدی ریضا شاهین قانلی رژیمنین جینایتلریندن نهلر دانیشاردی... قصر-قاجار او وخت تئهرانین اوجقاریندا اونا گوره تیکلمیشدی کی، بورادا یاتان محبوسلارین یاخینلاری اورا چتین گلیب-گنده بیلسینلر. زیندانا آنجاق فایتون، آت و اولاقلا (و وخت باشقا نقلیات واسیطهسی، دئمک اولار کی، یوخ ایدی) گئتمک مومکون ایدی. پییادا گئتمک بؤیوک عذاب ایدی. بوتون بونلاری نظره آلاق بیکه خانیم منیم قصر-قاجار زیندانینا آپاریلماغیما چالیشیر و بونولا علاقه دار گومانی

گلن دؤولت اورقانلارینین قاپیلارینی آچسا دا، سایسیز موراجیعتلر ائتسه ده بونلار هامیسی نتیجهسیز قالدی. گونلرین بیر گونو، آخشامچاگی منی زیندان ماشینینا میندیریپ قصر-قاجارا کتیردی. قصر-قاجارا او واخت "زندان مرکزی" ده (مرکزی زیندان) دئییلردی. زیندان موختلیف کوریدورلارا بؤلونوردو. هر کوریدوردا تقریبین 20-24 اوتاق وار ایدی. سیاسی محبوسلار زیندان جزاسینی تک-تک بیر اوتاقلی کامرالاردا، اوغرو، قولدور و قاتیلر ایسه 7-8 نفرلیک ایری کامرادا چکیردی. من ساکینلری سیاسی محبوسلاردان عیبارت اولان 7-جی کوریدوردا دوشدوم. کوریدوردا راستلاشاندا و حیطه هاوایا چیخارایلاندا محبوسلارین بیر-بیری ایله دانیشماغینا ایجازه وئرلیردی. من تانیدیقلاریمدان رحیم همداد و یوسیف ایفتیخارینی بورادا گوردوم. اوتری صؤحبتلشدیک. ایکی گوندن سونرا عذابکئش بیکه پای-پیاده منه یئمک و دیشک کتیریپ گلدی. من اونا هر گون گلمهسینی مصلحت گورمه‌دیم. هفته‌ده ایکی دفعه گلمه‌سینه اونون تاکیدی ایله راضیلق وئریم.

بیکه‌خانیم ایشله‌دیگی خسته‌خانادا جراح دوکتور خراطی ادلی شخصین او آغیر گونلرده عایله‌مه گؤستردیگی یاخشیلیگی هنج واخت اونودا بیلمیریک. رئزیم طرفیندن عایله‌مزین باشینا کتیریلن فاجیعه‌دن خبردار اولان دوکتور خراطی موعالیجه و عمل واختی خسته‌لردن آدیگی پولدان بیکه‌خانیمدا پای وئریردی. بیکه‌نین آدیگی مواجیب و علاوه گلیر اونلارین دولانماسینا، هفته‌ده ایکی دفعه‌مه یئمک کتیرمه‌سینه زورلا چاتیردی.

باجیم خالخالداکی عایله وضعیتی ایله علاقه دار بیکه‌خانیمی تک قویوب گنتمه‌لی اولدوقدا مصلحتیمله بیکه‌خانیم باکیداکی بؤیوک ننه‌سینی (اونا آجی دئیردیک) یانینا گؤندرمگی والیدینلرینه یازدی. چوخ چکمه‌دی کی، آجی تئهرانا گلدی و من بیکه‌نین تکلیک و کؤمکسزلیک فیکریندن قیسمن آزاد اولدوم. ائومیزین یاخینلیغیندا یئنیجه آچیلیمیش اوشاق باغچاسینا آزادین وئرلمه‌سی بیکه‌نین ایشینی و اوزرینه دوشن عایله یوکونو خئیلی یونگوللشدیردی. منیم توتولماغیم، ائو و عایله ایله باغلی خرچلر ائومیزده گؤزه دگن و پوللا گئدن نه وارسا هامیسینین ساتیلیب قورتارماسی ایله نتیجه‌لنمیشدی. بیکه‌خانیم دئمه‌سه ده من حیس ائدیردیم کی، عایله‌م مادی جهتن چتینلیک چکیر. من حبسه آیلانان سونرا غییرتلی دوستلارین یاردیمی و کؤمکلیگی اولماسایدی یقین کی، عایله‌م مادی جهتن فاجیعه لرله اوزلشمه‌لی اولاجاقدی. حاضیرکی وضعیتده ائومیزده پوللا گئدن بیر فرش قالمیشدی کی، او دا دوستوم ریضا روستانین ایدی. بو عالیجناب اینسانا بؤیوک ارکیم چاتدیغیندان من فرشین ساتیلماسینی و پولونون هنج اولماسا یاریسینین ر. روستایا وئرلمه‌سینی بیکه‌خانیم تاپشیردیم. روستا وضعیتی نظره آلیب هنج پولون یاریسینی دا آلامیش، خانیمی اوتانديرماماق اوچون او فرشی چوخدان یاددان چیخار تدیغینی دئمیشدی.

## قصر-قاجارداکیلر آجیق اعلان ائدیر

یوخاریدا دئدیگیم کیمی، قصر-قاجار زیندانی کوریدورلارا بؤلونوردو. عدالت فیرقه‌سینه رهبرلیکده و عوضولوکده سوچلانلار 2-جی و 7-جی کوریدوردا ساخلانیلیردی. اونلارین سایي او واخت 100 نفره یاخین ایدی و دئمک اولار کی، هامیسی اساسن آذربایجانلیلاردان عیبارت ایدی (تبریز، اردبیل، آستارا و س.). خاریجدن ایرانا گلیم و بورادا حبس اولونانلارا یئرلی سیاسی محبوسلارا نیسبتن بیر قدر آز کوبودلوق گؤسترلیردی. بونا باخمایراق، سیاسی محبوسلارا قارشلی زیندان مأمورلارینین زوراکیلیگی، تحقیر و اوزباشینالیغی گوندن-گونه آرتیردی. محبوسلارا وئریلن یئمگین کئیفیتی او قدر آشاغی سالینمیشدی کی، بو

يئمگي يئمكدن يئمهمك ياخشى ايدى. دفعه لرله اولان اعتيراض و ناراضيليغا باخمايaraq يئمگين كئيفيتي دوزلمهدهي كي، دوزلمهدهي. معده پوز غونلوغو محبوسلاري الدن سالميشدي. علاجسيز قالان محبوسلار آجلىق آكسياسي كئچيرمك قرارينا گلديلر. بو آكسياسيا پيشهوري باشدا اولماقلا من و بير نئجه نفر فعال يولداشيميز - رحيم، همداد، كريمي، يوسيف ايفتيخار، پورسرتيب و باشقالارى. باشچىلىق انديردي. 2-جي كوريدور ايله 7-جي كوريدوردا ياشايان محبوسلار آراسيندا چتين ده اولسا علاقه يارادا بيلديك. آجلىق آكسياسيين گونو، واختي و مودتي حاقتا عومومي راضىلىق اولدوقدان سونرا آكسياسيا باشلادىق. اول سحر يئمگيندن، سونرا گوناورتا و آخشام يئمگيندن تام ايمتيناع انديك و علاوه اولاراق آشاغيداكي طلبلر ييميزي زيندان ريسليگينه و يوخاريلارا چاتديرديق:

سياسي محبوسلارين تكليفيني بير آيادك مو عينلشديرمك.

سياسي محبوسلارا وئرلين يئمگين كئيفيتيني و كالوريسيني يوكسولتمك.

محبوسلارين بير-بيري ايله تماسينا و صؤحبت ائتمهسینه ايجازه وئرمك.

آجلىق آكسياسيين بيرنجي گونو زيندان ريسي گليب طلبلر يميزله تانيش اولسا دا اونلارا اهميت وئرمه ييب گئتدي. 2-جي گون يئنه گلدي، بو دفعه بير-ايكي شيرين سۆز ايشلهديب يئنه گئتدي. 3-جو گون مساله بؤيودو و يوخاريلارين ديققيني جلب ائتدي، باش پوليس ايداره سيندن و صحيه شؤعه سيندن آداملار گليب ييزي آكسياسي داياندير ماغا و يئمگه تشويق ائتسلر د، يئنه اونلار اوچون ايسته نيلن نتيجه حاصل اولمادي. 4-جو گون آرتيق آجلىق آكسياسي خبري شهر، عاييله لر و سير اوي وطنداشلارا چاتديغيندان، بو حاقتا صؤحبتين گئيشلنمه سيندن و ياييلماسيندان قورخان رئزيم نومائنده لري ييزي ساكيتلشديره بيلن تدبيرلر ه ال آتماغا مجبور اولدولار. آجلىق آكسياسي ايله بير نئجه محبوسون اولدويو حاقتا ياييلان شاييعة سياسي محبوس عاييله لر يني، قوهوم-قارداشي ناراحات ائتديگيندن محبوسلار لا گوروشه گلنلرين سايي چوخالدي. بيكه خانيم دا بو گلنلرين ايچر يسينده ايدى. حاديه نين چرچيوهدن چيخيب دؤولته پروبلئم يارادا بيله جگيندن چكينن رئزيم باشچيلاري آجليغين 5-جي گونو باش پوليس ايداره سي حكيمي علم-الدؤوله ني، تهلو كه سيز ليك اورقانندان گئنرال آيريمي و پوليس ايداره سينين خوصوصي نومائنده سيني زيندانا گؤندرديلر. گلنلر محبوسلار لا صؤحبت آپارار كن اونلارين اؤز طلبلريني يئر ينه يئنيرمكه ايصرار لي اولدوقلار يني گوروب بو طلبلري قبول ائتديكلريني و ايجراسي اوچون گونو صاباحدان عملي تدبيرلر گوروله جگيني بيلدير ديلر. بوندان سونرا آجلىق آكسياسيين داياندير يلماسيني قرار لاشدير ديق. حقيقتن سياسي محبوسلارين يئمگينه ديشيكليك اولدو، كئيفيت و چئشيده بير قدر اهميت وئر يلدي. سحرلر يومورتا، سود، گونورتا پلوو و س. وئر يلدي، لاكين بو "خوشبختليك" اوزون سورمه دي.

آجلىقلا باغلي من بر ك خسته لنديم، زينداني خسته خاناسيندا نئجه گون ياتمالي اولدوم. منيم پئشه اعتياري ايله حكيم اولدو غومو بيلن خسته خانانين حكيمي آغايى دوكتور فيروزئش ساغالدقدان سونرا زيندان خسته خاناسيندا قاليب اونا كؤمك ائتمگي تكليف ائتدي. من موختليف سببلر (هر شئيدن اول كوريدورلاري بير-بيري ايله علاقه لنديرمك، محبوس يولداشلار يما كؤمك ائتمك) اوزوندن بو تكليفي قبول ائتديم و خسته خانادا قاليب ايشلهديم.

زيندان خسته خاناسيندا حكيمليك فعاليتيم چوخ چكمه دي. بير گون كؤهنه "عدالتچي" دوستوم پورسرتيبيله خسته خانانا كوريدوروندا صؤحبت ائديب، دردلشركن نايب حوسئنيخان گوردو. بو حاقتا درحال زيندان ريسينه

خبر آپاردي، مني سحري گون خستهخانانان اوزاقلاشدير، اولكي كوريدورا كؤچوردولر. بير مودت آيري دوشدويوم يولداشلار لا يئيدن گوروشمگيدن خوشحال ايديم.

گونلر كنجديكجه زيندانا سياسي محبوسلارا وئرلين يئمگين كئيفيت و كميتي آزالماغا باشلاييريدي. من بيكهخاننما زيندانا يئمك گتيرمه مهسيني دنميشديم. وضعيت يئيدن پيسلشديكن سونرا هفتهده بير دفعه يئمك گتيرمه سيني انله دنديم كي، او، آج قالماغيمدان خبردار اولاي بيلمه دي. هفتهده بير دفعه گتيريلن ائو خورگيني خسته و بدنجه ضعيف دوشموش محمدباغير ارببيلي آدلي چوخدان تانيدغييم زيندان يولداشئما يئيدن بيرديم محمدباغيرين صحتي مني چوخ ناراحات ائديريدي. او، گوزل اينسان، وفالي دوست ايدي. من اونونلا باكيذا عدالت فيرقه سي سيرا ااريندان تانيش ايديم. وطنيني، ميلتيني سنون بير آدام چوخ تعصبوكنش و ناموسلو يولداش ايدي. محمدباغيرين خسته ليگي شيدتندنگيندن اونو خسته خانادا ياتيرمالي اولدولار. خسته خانانين حكيمي و منه بير همكار كيمي حورمت قايلا اولان دوكتور فروزش ائو گنتمگه حاضير لاشيريدي كي، محمدباغير منيم قوجاغيمدا قان قوسدو، اونو خيلاص ائلمك، اولومون پنجه سيندن قوپارماق مومكون اولمادي. او، ريضا شاهين باش زيندانيندا - قصر - قاجارين خسته خاناسيندا گوزونو ابدلي اولراق يومدو. بو عدالت فيرقه سينين قصر - قاجاردا ايلك ايتكيسي ايدي.

پيشه وري و زيندانداكي دوستلاريميز محمدباغيرا ياس مجلسي دوزلتديلر. موباريزه ميميزه ايچديگيميز آندي ترمه ليك.

ارديبل و آستارادا توتولان 2 نفر سياسي محبوس قفلتن آزاد ائيدلي. بيز گومان ائتديك كي، آزاد اولماق گونو بيزه ده قيسمت اولاجاق و من بو حاقدان بيكه خاننم زيندانا يئمك گتيرركن اونا دا دنميشديم. او، بو خبردن چوخ سنوينديگيني گيزله ده بيلمه دي. اونون گوزلريندن آخان ياشي من بو دفعه سنوينچ ياشي آدلانديرارديم. لاكين... دنئير سن سايدغييني ساي، گور ريضا شاه نه ساير! بو بايرام او بايراما، او بايرام او بيريسينه جالاندي، بيز قصر - قاجار زيندانيندا ياخا قورتارا بيلمه ديك كي، بيلمه ديك.

آزادياهلاري زيندانا سالديقدان سونرا ريضا شاه دؤولت دستگاهيندا ايشله ينلري، اونا آز رغبت گؤسترن وارليلاري، منصب و وظيفه صاحيبلريني ده اوز خلبيريندن كنجيرمگه باشلادي. سياسي ايداره ده يوكسك وظيفه ده ايشله مش شريف عزازي، مجلس وكيلى صوولتدؤوله نين او غلو، بعضي مازاندارانلي مولكدارلار، حتا نئيمورتاش كيمي ساراي نازيري و س. حبسه آليبيب قصر - قاجارا گتيريلديلر. بونلارين بعضيسينه من زيندانا طيبي يارديم دا گؤسترمه لي اولوردوم.

زيندانين 7-جي كوريدورونداكي كامئرالار دولدو غوندان، اورادا سياسي محبوسلاردان 2 نفرين بير كامئرادا ياشاماسينا ايجازه وئريليدي. خوشبختليكن آغايي پيشه وري منيمله بير كامئرايا دوشدو.

خاطيرلر يمين اولينده قئيد ائتديگيم كيمي، پيشه وري ايله منيم تانيشليغي لاپ جاوان ياشلار يمدان اوزو بري ايدي. هم ده بيز همكندلي ايديك. اونونلا "ايتيحاد" مكنئيندن، عدالت فيرقه سيندن تانيش ايديم. موطاليعه ني چوخ سنون، ايتي دوشونن، دؤنمز و بير قدر ده ائموسيونال آدام ايدي. اونونلا زيندان حياتينداكي ياخينليغي منه اونو داها ياخشى تانيمغا ايمكان وئردي. زيندانا ياتان جاوانلارا او بير موعليم، نومونه، عوض اولونماز مصلحتچي ايدي. پيشه وري ايله بير كامئرادا زيندان حياتي سورديووم واخت منيم اوچون ماراqli اولان بو احوالاتي بورادا نقل ائتمك ايسته ييرم.



پېشهوری تئز-تئز نئفت قابینې گیزلهدر، اونی گۆزدن کنار یئره قویماغا چالیشاردی. من بیر گون بونون سببېنی سوروشدوقدا، او، نئفت قابی اوزرینده اینگیلیسجه یازیلیمیش "جار جاویل" سۆزوندن و ایرانداکی اینگیلیس فیتنه سیندن خوشو گلهدیگینی، بونا گۆره ده نئفت قابینې گۆزدن اوزاق یئره قویدوغونو سۆیلهدی. سونرالار بو احوالات یولداشلار آراسیندا یاییلیدی و خوشا گلهمین شئی و یا آداما "جار جاویلدی" دئمگه باشلادیق. بو "جار جاویل" سۆزونی 1945-جی ایل 21 آذر نئهضتی و اوندان سونرا میلی حۆکومت دؤورونده تئز-تئز ایشلهدردیک. بو سۆز قصر-قاجاردا ایشلندیگیمیز سۆز ایدی. پېشهوری ریضا شاهي حاکیمیتهدی گتیرمکده و مشروطه قانونلارینا ضربه وورماقدا اینگیلیسلری گوناھلانديریردی.

1931-جی ایله ایرانین صحیبه ایشلرینه بیر نفر گئنرال حکیم، دوکتور کولوید باشچی تعیین اندیلیدی. همین شخص زیندان خسته خانالارینا دا باش چکمک قرارینا گلیر. پولیس صحیبه ایشلرینه باشچیلیق ائدن دوکتور اعلم الدؤوله و پولیس خسته خاناسینین باش حکیمی خراطی (بیکه خانیم اونونلا ایشلهدیردی) زیندانا گلدیلر. بیکه خانیم دا اونلاری موشایعت ائدندر آراسیندا ایدی و باشقالاری ایله بیرلیکده اونا دا اولجه دن زینداناکیلارلا دانیشماق تاپشیریلیمیشدی. اونلار 2-جی کوریدورا گلیب بیزه باش چکرکن بیکه خانیم منیمله، آغایی پېشهوری ایله آنجاق باخیشلاری و باشینی بیر قدر آشاغی اگمک ایشارهی ایله سالاملاشدی. کولویدین زیندانا باش چکمه سیندن بیر نچه گون سونرا قصر-قاجارا اوز مولک و تورپاقلارینی دؤولته (پادشاه) ساتماقدان ایمتیناع ائدن بیر دسته مازاندارانلی مولکدار گتیریلیدی. زیندانا داخیلی قایدانی داها آرتیق قوروماق بهانه سی ایله محبوسلاردان پریموسلاری بیغدیلار. پول بیغیب نچه محبوسون اوزرینده خورک قیزدیریب، چای قویماق اوچون آدیغی پریموسلارین بیغیشدیریلما سی اصلینده سیاسی محبوسلار اوزرینده تضييقین آرتیریلما سی ایدی. ایندی هر بیر محبوس زیندان یئمگیندن باشقا بیر شئی تاپمیردی. احتیياج اولدوغوندان و حرکتلریمده جیدی قوصور تاپمادیقلاریندان منی یئئیدن زیندان خسته خاناسینا حکیم کؤمکچیسې ایشینه دعوت ائتدیلر. خسته خانایا سحر تئزدن گندیب، گون اورتان سونرا کامئرایا گلردیم. خسته خاناداکی سیاسی محبوسلارا شوربا، یومورتا، پلوو و س. قوووتلی یئمکلرین وئريلمه سینه نایل اولماغیم اوچون بو اله دوشموش یاخشی فرصت ایدی. اینصافن خسته خانایا مسؤل اولان دوکتور خراطی منه بو ایشلرده مانع اولمازدی. بیر گون نؤوبتی دفعه ایشه گنرکن کئشیکچې پولیس قباغیمی کسدی و کامئرایا دؤنمگیمی امر ائتدی. من کامئرایا گلیب، احوالاتی پېشهورییه و یاور احمدخانا دانیشدیم. او دا بو ایشه تعجولبه نیب بنله بیر ایمکانین الدن گتتمه سینه تأسوفلندی. پېشهوری پولادی دسته سیندن اولان یاور احمدخانا مسالهنین سببېنی اؤیرنمگې تاپشیردی. بیزه نیسبت چؤل ایله آرابیر علاقه ساخلاماغي باجاران احمدخان گلیب بیلدیردی کی، ریضا شاه ساراییندا ایکنجی شخص کیمی تانینان تئیمورتاشین حبسه آلینما سی و قصر-قاجارا گتیریلما سی زیندانی داخیلینده "اینتیظامین" مؤحکم لندیريلمه سینه، اصلینده محبوسلارا قارشی تضييقین آرتیریلما سینه سبب اولموشدور. زینداندان بوراخیلانا قدر بیر ده منی خسته خانایا، طیبی ایشلرده کؤمکلیگه بوراخمادیلار. چوخ چکمه دی کی، ریضا شاهین امرینه تئیمورتاشی زیندانا ایکن محو ائتدیلر.

1932-جی ایلین نووروز بایرامی یاخینلاشیردی. سیاسی محبوسلارین بیر دسته سینین آزادلیغا بوراخیلما غا حاقدا سۆز-صؤحبت دولاشیردی. حتا آزاد اولماق محبوسلارین آدینی دا دئییردیلر:

پېشهوری، دوکتور جاوید، رؤوشن عابدوللا، میرزه، یاور احمدخان، یوسیف، رحیم و باشقالاری. محبوس موختارینین قارداشی پولیس ایداره سینده ایشلهدیگیندن او بعضی "سیرلی" خبرلری زیندانا اؤتوره بیلیردی. بیز گونلری ساییردیق. لاکین آخیر چرشنبه ده اولدو، نووروز دا اولدو، بیزی آزاد ائتمه دیلر. عاییلهریمیزدن نیگار انچیلیق اولماسایدی، بیز او قدر ده داریخمازدیق. زیندان حیاتینا آلیشمیشدیق، هم ده پېشهورینین

كئچميشدن، اينىدىن و گلهجكدن ائنديگي صؤحتلر، مولاھيظه و فيكىرلر او قدر ماراقلې ايدي كي، بيز او فيكىرلرلر جاذيبه سينده ايديك. سانكي زيندان متينلشمك و موباريزه آپارماقدا بيزه چوخ گرگ ايميش. قيساسي، اونو دئمك ايسته بيرم كي، آزادليق موباريزه سي اوچون زيندان بير مكنتبدير. بيزيم قصر-قاجار زيندانيندا ياتديغيميز زامان پيشه وري و اونون همفيكىرلرې احاطه سينده اولماق، اونلارلر مفكوره و موباريزه آماللاريني بؤلوشمك دوغرودان عوضسيز مكنتب ايدي. زيندان نه قدر گركلي مكنتب اولسا دا، اورادا چؤلده كي آزادليق، سربستليك يوخ ايدي. عاييله لي آدامين زينداندا ياتماسي چوخ چتتين مساله دير. عاييله نين مسؤليتيني اونوتماق، مادي تامينات و باشقا-باشقا مسالهلر حاقددا دوشونمه مكن، ناراحات اولماق مومكون دئييل. بو معنادا زينداندا ياشاديغيم گونلر و ايللر منيم اوچون چوخ آغير و دهشتلي اولموشدور.

انهم رحمتليك تنز-تنز دئيردي: "ببر ياندان باغلايان خاليق، ببر ياندان آچار". هئچ انله ببر قارائليق گنجه اولماييب كي، او، صاباحلا عوضلنمه سين.

1311-جي ايلين (1932) نووروزوندا تفرين ايكي اي كئچيردي. آخشم طرفي ساعات 8-9 راده لر ينده آغايي دوكتور خروش زيندانا، منيمله گوروشه گل ميشدي. بو قفلي و بيواخت گلش مني خنيلي نيگاران قويسا دا، دوكتورون اوزونده كي تبسوم و سئوينج جيز گيلري اونون زيندانا خوش خبرله گلديگيني بيلديردي. دوكتور خروش آغزيني قولايغا ياخينلاشدير يباواشدان: "دوكتور جاويد، تبريك ائديرم، سنين ده حبسدن آزاد اولجاغين حاقددا منده معلومات وار. بو خبري يقين كي، صاباح خانيمينيز دا سيزه چاتدير اجاق" - دئدي.

مني فيكىر گؤتوردو. بو حاقددا دوغرو چيخمايان چوخ خبر انشيتيديگيمدن، دوغروسو انله ده اينانمايم. اما دوكتور خروش جيدي آدام اولدو غوندا تردوده قالديم. منيم فيكىرلي اولدو غومو گورن پيشه وري، بيزيمله قونشو كامئرادا ياتان مسلک دوستوموز ياروشنه اوز توتوب: "جاويده نه اولوب؟" - سوروشدوقدا، مساله ني آچيب اونلارا دئديم. اونلار دا بونون حقيقت اولجاغينا منيم كيمي شوبهه ائتديلر. او گنجه نئجه دئيرلر، ايلان ووران ياتدي، من ياتمايم. سحر ساعات 8-ده بيكه خانيم زيندانا، منيمله گوروشه گلدي. دوكتور خروشون دئديكلريني او دا تكرر ائتدي. همين گون ساعات 11-ده مني زيندان ماشينينا اوتوردوب سياسي ايداره يه آپارديلار. بورادا آدي جاوانشير اولان سياسي ايداره مأمورو منه خنيلي "اؤيود-نصيحت" وئرديكدن، رنژيم علئيه نه موباريزه دن اوزاقلاشيب، اوز پئشمه مشغول اولماغيمدان، عاييله مه يازيغي گلگيندن دانيشديقان سونرا منيم حبسدن آزاد اولنوب كاشانا سورگون ائيلمگيم حاقددا يوخاريلارلر امريني اوخودو و ديگر محبوسلارلر دا تنزليكله آزادليغا چيخاچاغيني بيلديردي.

## كاشانا گنتمگه حاضيرليق

من قصر-قاجاردا كاشانا سورگون اولونماغيم باره ده خبري آلان كيمي بو شهرله باغلي معلومات توپلاماغا، اهالي سي، آب-هاواسي و س. حاقددا چوخ بيلمگه چاليشديم. اؤيرنديگيم بو اولدو كي، كاشان چوخ دا بؤيوك اولمايان، ايران اراضي سيني مركزينده يئرلشن و اينضيباطي بؤلگوده تنهران ايالتينه (اوستان) داخيل اولان شهر دير. اهالي سي او واخت 30-35 مين نفر دن چوخ دئييلدي. گلهلر بو شهرده چوخدو. اولكه اوزره بو شهر نفيس توخونموش. خالجالاري و موختليف چئشيدلي ساخسي قبالاري ايله مشهوردور. بوردا اولان عقربلر

اهالي اوچون ايلين ياي فصلينده چوخ قورخولو حشراتدير. گۆرمه‌ديگين، اولماديغين بير شهره ايلک دفعه عاييله‌ليکجه گنتمک چوخ دا آسان ايش دئييل، خصوصن ده زينداندان يئنيجه آزاد اولموش جيبی بوش، "شوبه‌لي" آدم اولسان.

من آزادليغا بوراخيلان کيمي، اولجه عاييله‌مين مادی ايمکاني ايله ماراقلانديم. بو ساحه ده وضعيت هئچ اورک اچان دئييلدي. بيکه‌خانيمدا 1-2- گونلوک يئمگه چاتان پول وار ايدي، اوسته‌ليک 2-3- آي ائو کيرايه‌سي اؤدنيله‌ممشدي. بوندان باشقا، کاشانا گنتمگيميزله علاقه دار اولراق اباچيني و خالاجاني تبريزه يولا سالماليديم. حبسه آينارکن بير دوستومون وئرديگي 25 تومني ساخلاميشديم. کؤهنه باکيلي دوستوم اژدر عليزاده‌دن و علي عسگرباقری زاده‌دن بورج آلدیم. بير قدر ده ائوده قالميش خيردا-خوروشدان ساتيب يول پولو دوزلتديک.

حبسه آينديغيم ايلک گونلرده محبسه بير دؤولتلي تاجيرله تانيش اولموشدوم، اونون عونواني ياديمدا قالميشدي. من اونو تاپيب، وضعيتيمي سؤزله چاتديرسا دا، او اوزونو او يئره قويماي، کؤمکليک و يا بورج وئرمدن دانيشمادي، فقط خئيري بو اولدو كي، قونشو دوکاندا حاجي محمدتاغي آدلي بير کاشانلي تاجير ايله مني تانيش ائتدي. همين کاشانلي تاجير ده اوز نؤوبه‌سينده "کاشان تجاروت اوتاغي" ريسي حاجي سئييد محمد علوي آدلي بير آداما مني تانيتديردي. اوزومون حکيم، حيات يولداشيمين پئشه اعتيباري ايله ماماچي اولدوغونو بيلديرديکه س. علوي سئويندي و بيزه ده اورک-ديرک وئردي كي، کاشاندا حکيم يوخدور، ايشينيز ياخشي گندر. بو سؤزلري ائشيدن "محبس تانيشيم" حاجي محمدتاغي اورکلنهرک کاشانداكي ائولرينين عونوانيني وئرپ "بيزده گنديب قالارسيز" - دئدي. من ائو صاحيبينه 3 آيلىق کيرايه‌ني ياخين واختلاردا اؤدهيه‌جگيم حاقدان قبض وئرپ، قارازدا کاشانا گندهجک ماشينين واختيني و گنديش حاقيني اؤيره‌نيب ائوه دؤندوم و حاضيرليق ايشلريني تاماملاديم. زينداندان چيخارکن پيشه‌ورى ايله خوداحافىظلشنده او، بير مودت گۆزه ديمه‌مگي، هئچ کيمله علاقه‌يه گيرمه‌مگي تاپشيرميش، ايزلنه‌جگيمي دئميشدي. بيز کاشانا گنتمک تداروکونو قورتارار- قورتارماز سياسي ايداره‌نين موفتيشي ايسفنديباري سحر تنزدن بير نفرله بيزه گلديرلر. يئنه ائوده هر شئي دقيق يوخلانيلدي، گؤزدن کئچيريلدي و مني تکرار آپاريب موقتي حبس اوتاغينا سالديلار. بو اوتاغا توتولوب گتيريلن 10 نفردن شريفيني و اميرخيزيني اولدن تانيبيرديم. 3 گون موقتي حبس اوتاغيندا قالديقدان سونرا يئنه جاوانشير آدلي مأمور (هانسي كي، اولكي ايسئينطاقلاردان اونونلا تانيش ايدیک) اليمه آغ کاغيد و قلم وئرپ اشاغيداکي جومله‌ري يازماغي امر ائتدي:

زنده باد ايتحاد کارگران!

زنده باد اول مئه!

زنده باد ايران آزاد!

سن دئمه، ال ايله يوخاريدا يازيلميش شوعارلار ماي بايرامي عرفه سينده تئهران کوچهلرينين ديوارلارينا ياپيشديريلميش و بونا گۆره ده سياسي ايداره شوبه‌لي بيلديگي آداملاري درحال حبسه آلراق اونلارين خطلريني ديوارا ياپيشديريلميش ورقلرده‌كي خطله توتوشدوروردو. سياسي ايداره مأمورونون منيم حاقدان شوبه‌سي دوز چيخماديغيندان حبسن آزاد ائيلديم (سونراكي ايللر اؤيرنديم كي، همين شوعارلاري مشه‌دي کاوييان يازديرپ ديوارلارا ياپيشديريلميش).

## سالام، كاشان!

ريضا شاه مأمورو اولسا دا، مني سون دفعه ايستينطاق ائدن آغايي جاوانشير اينصافلا دئسم، اورگي يوموشاق ادام ايدي. منيمله، عاييله من وضعيتي، تحصيل و ايختيصاصيميزلا آز-چوخ تانيش اولدوغوندا اونون حركلرينده منه كۆمك ائتمك مئيلي اولدوغونو حيس ائديرديم. ايستينطاقدان سونرا منه تئهراني تئز ترك ائتمگيمي مصلحت گوردو و آچيقا دئدي كي، دؤولت علئيهينه بو شهرده نه باش وئرسه، يئنه سنين كيميلرين ياخاسي اله كئچهك. من اونون مصلحتيني قولاق آردينا وورماديم، تلم-تله سيك خالاجاني و آباچيني تبريزه يولا سالدیم، اؤزوموز ايسه 1311-جي ايلين اورديئيهشت آيينين اوللري ايدي كي، (1932-جي ايل، آپرئل) كاشانا يولا دوشدوك.

زينداندان چيخان، قريب آدامين تانيماديغي، بلد اولماديغي بير شهره گلهمسي نه يامان آغير اولورموش. من عاييلهمله كاشانا ياشاماق اوچون يوخ، مودتسيز سورگونلوك گونلريمي كئچيرمك اوچون گلهمشديم.

كاشاندا ايلك گونلر تئهراندان تانيديم حاجي آغاتاغي آدلي شخصين ائوينده قالمالي اولدوق. حاجي آغاتاغي قلبلي يوموشاق و مرحمتلي ادام ايدي. دوشدويوموز وضعيتي ياخشي آنايير، اورك-ديرك وئير، هر شئين ياخشي اولاجاغينا بيزي اينانديرماغا چاليشيردي. كاشاندا مني سؤينديرن واختيله "ايتيحاد" مکتبينه درس وئرديگيم مير احمد آدلي شاگيرديمله تصادوفن راستلاشماغيم اولدو. مير احمد كاشاندا بهايير مکتبيني موديري وظيفه سينده ايشله ييردي. اونون بيزه گؤستردیگي خيدمت منيم حكيم، بيكه خانيمين تحصيل گورموش ماماچي اولدوغونو مو عين دايرلره چاتدير ماسي ايدي كي، بونون دا نتيجه سينده گوروشوموز گنلرين سايي گونگون آرتيردي. بيكه خانيملا اوز ايختيصاصيميز اوزره ايشله مگه حاضير لاشاركن قفلتن مني كاشان پوليس ايداره سينه چاغيرديلار و تئهراندان ايجازه گلهمش حكيمليك فعاليتينه باشلاماغي منه ياساق ائتديلر. بير مودت بيكه خانيمين نوسخه سيندن ايستيفاده ائتمه لي اولدوم. بو او دئمك ايدي كي، من حكيمليك فعاليتيمي گيزلي آپر مالي اولاجاقدیم. بو دا يئنيدن حبسه آينماغيم اساس يارادا بيلردی. باشقا چاره يوخ ايدي. تكجه بيكه خانيمين مو عاليجهدن آلدیغي خيردا-پارا ايله قوربتده ياشاماق چينليلك توره ديردي. بونا گوره سورگونده حكيمليك فعاليتينه باشلاماق حاقدان تئهراندان سياسي ايداره يه عريضه ايله موراجيعت ائتمه لي اولدوم. اينصافن چوخ چكمه دي كي، سياسي ايداره منه اوز ايختيصاصيم اوزره حكيمليك ائتمگه ايجازه وئردي.

حاجي آغاتاغي گيلده بيز چوخ قالماديق. آغايي علوي واسيطه سي ايله ايلليك كير ايسه 40 تومن اولان منزل توتدوق. يوخاريدان 2 اوتاغي خستلري قبول ائتمك، آشاغي مرتبه نين 2 اوتاغيني ايسه ياشاماق اوچون آييرديق.

كاشان كيچيك شهر اولدوغوندا بورادا بير حكيم كيمي کوتله ايچريسينده تئز تانيديق. موراجيعت ائدن خستلرين سايي گوندن-گونه آرتيردي. تحصيلي "روسيه ده" آلماغيميز و بيليك سوييه ميزين كيفايتلنديريجي اولماسي بيزه اوستونلوك وئريردي. من ايمكانسيز لاردان 2 قران (بير چوخ واخت تام مجاني)، وارليلاردان 5 قران ويزيت حاق آييرديم. بير سؤزله، كاشاندا مادي وضعيتيميز بير قدر يونگوللشديگيندن اول آلدیغيميز بورجلاري، ائله جه ده تئهراندان ائو صاحيبينه كيرايه حاقيني اؤده يه بيلديك. حتا ائو ايشلرينده و آزادي ساخلاماقدا كۆمك اوچون كاشانلي بير قاديبي دا كۆمگه دعوت ائتديك.

كاشاندا ياشاديغيميز و ايشله ديگيميز سورگون گونلرينده كاشانين بعضي ضيالييلاري ايله دوستلورموز ياراندي، عاييله لر آراسيندا گنت-گل ده اولدو. البته منيم سياسي عقيدمه گوره زينداندان ياتماغيم و سونرا ايسه

سورگون اولونماغیم دا اؤز تاثیرینی گؤستریر، بعضی ضیالیلارین مندن و عایله‌مدن اوزاق دورماغینا سبب اولوردو. من اولناری قینامیرام، دؤور آغیر، تعقیبلر آمانسیز، خبرچیلر چوخ اییدی... بیز کاشاندا 4-5 آی یاشامیشدیق کی، شهرین فرماندارینی، میلیس ریسینی، صحیبه ایشلری اوزره مسئولو دییشدیله. صحیبه ایشلرینه یئنی باشچی گلیمیش میلستجه فارس اولان آغایی دوکتور مؤعتمد فارسین شووینیست نوماینده‌لریندن اییدی. من هنج و اخت میلتچی اولمامیشام، لاکین میلتمی یانار قلبله سئون، اونون اوغروندا هر جور فداکارلیغا همیشه حاضر اولان بیر اینسانام. میلتمی آچالتماق ایسته‌ینله منیم سویوم بیر آرخا گنتمه‌مش و گنتمیه‌جک. یئنی ریس گلیمیش دوکتور مؤعتمدی ایله موناسیبتیمیزین پیسلاشمه‌سینه سبب ایلك گوندن اونون باشقا میلته (خصوصن، بیز تورکلر) خور باخماسی و بونو گیزلتمه‌مسی اولدو. مؤعتمدی منیم نظریمده ضیالیلیقدان اوزاق، قانی تمیز اولمایان چوخ پیس آدم اییدی. اونون گلیشی بیزیم شخصی موناسیبتلریمیزله یاناشی عایله‌م اوچون ده بد قدم اولدو. منی بووه سانجیدی، آزادی تیف ایئیدئمیاسی توتدو، بیکه‌خانیمین حامیله لیگی چوخ آغیر اولدو و س. مؤعتمدی حکیم ده اولسا، حکیملیک اخلاقیندان و وظیفه‌سیندن اوزاق اییدی. تئلئقراخانا قاباغینداکی حووضدا بوغولان اوشاغا طیبی یاردیم گؤستریمک اوچون اونا تئلئفون اولونسا دا، او، مجانی اولدوغونو بیلیب گلهممش و بیچاره اوشاق تلف اولمشدو.

کاشان اهالیسی ایچریسینده منیم و بیکه‌خانمین قازاندیغی حؤرمت بو شهرین دؤولت ایداره باشچیلارینین و تانیمیش آدمالارین قولاغینا چاتمیشدی. تئهراندان منه گلن تئلئقرامدان قمره حکیم و صحیبه ایشلرینه باشچی اولماق تکلیف ائدیله‌ردی. کاشان چوخ ایستی و عقربلی یئر اولدوغوندان من بو تکلیفی قبول ائتمک ایسته‌یردیم، بیکه‌خانیم دا منیمله همفیکر اییدی. لاکین کاشانداکی دوستلار و ایداره باشچیلاری منی کاشاندا قالماق اوچون دیله توتدولار و کاشان صحیبه‌سینه باشچی تعیین اولونماغیم حاقدا تئهرانا موراجیعت ائدیله. بو خبری ائشیدن دوکور مؤعتمدی درحال تئهرانا تئلئقرا م ووروب منیم دؤولت علیئینه اولدوغومو، کوممونیست فعالیتینده بولوندوغومو و س بؤهتانلا دولو معلومات گؤندریدی. یئرلی اورقانلار اونونلا همفیکر اولمادیقلاری اوچون وورولموش تئلئقرا م بیر فایدا وئرهمدی. دوکتور مؤعتمدی مرکز ه پاریلدی، اونون یئرینه منی صحیبه شؤعه سینین باشچیسی قویدولار. بیز بورادا سورگونده اولدوغوموز اوچون آلیق ماعاشلاریمیز ان آشاغی اولچوده تعیین ائدیلمیشدی. منیم کاشان صحیبه ایشلرینه تعیین اولونماغیلا 2-جی اوغولوم نیکزادین 1313-جو ایله (1934) دونیا یا گلهمسی عئینی گونلره تصادوف ائتدی.

بیکه خامیلا اؤز صنعتیمیز اوزره باجاردیقجا یاخشی ایشلمگه و اهالینین داها چوخ حوسن- رغبتینی قازانماغا چالیشیردیق. کاشان شهر رهبرلیگینین خواهیسی، اساسیندا تئهران منیم صحیبه ایشلری اوزره مسئولو غوما و بیکه‌خانیمین ماماچیلیق اوزره فعالیتینه اجازه وئرسه ده، آدیغیمیز مواجیب خنلی آشاغی، تعریفله وئرلیردی. من بونا گوره روحدان دوشمهدیم. صحیبه جهندن ایرانین گئری قالمیش یئرلریندن بیری اولان کاشاندا وار قوووه ایله چالیشدیم کی، از دا اولسا طیبی خیدمتیمین سویه‌سینی قالدیریم. بوتون ایمکانلاردان ایستیفاده ائتمگه ال آتدیم. اولجه شهرداری ریسی آغایی اعتماددؤوله‌نین واسیطه‌سی ایله شهرداری بودجه‌سی حسابینا بئش چارپاییلیق بیر "مینی خسته‌خانا" آچماغا موفق اولدوم. یئرلی 9 نفر تاجیردن توپلادیغیم ایعانه لر حسابینا خسته‌خانانین دیگر خرچلرینه وسایط آیرماق مومکون اولدو. او واخت هر خسته‌نین یئمگینه 30 شاهي کیفایت ائدیله‌ردی. منیم و شهرداری ریسی اعتماددؤوله‌نین بیرگه سععی ایله خسته‌خانا اوچون داها موناسیب یئر آلدیق. طیبی آوادانلیق، آلت و واسیطه‌لر الده ائتمک اوچون بوتون ایمکانلاردان ایستیفاده اولوندو و نتیجه‌ده او دؤور اوچون موناسیب طیب اوچاغی یارادیله.

منيم كاشاندا صحىبه ايشلر يئنه مسئول تعيين انديلمگىمىن بير خئيري ده بو شهرين تانينميش ضيالىلاري، ايش اداملاري ايله شخصي و عاييلهوي تانيشليغىم اولدو. بو تانيشلىق سونراكي ايللرده ده منيم بعضن دادىما چاتمىش و من ده ايمكانىم داخيلينده كۆمكلگىمى هئچ واخت اونلاردان اسيرگه مەنشم. كاشاندا ايشلەدىگىمىز مودتده ايمكانى آز، كاسىب اداملارا جوزىي حاقلا و چوخ زامان مجانى خىدمت گۆسترمگىمىز بيكه خانىملا مني اجتيماعيت اچرىس يئنه ياخشى معنادا تانيدىردى.

كاشان سورگونونده ايشلر يئمىز تدرىجن يولونا دوشدو، مادي وضعيتىمىز قيسمن دوزلدىگى بير واختدا شهر پوليس ايدارەس يئنه ريسى و منه پيس مونا سيبىت بسلە مەين ياور و نكارين كاشاندا باشقا شهره ايشه گۆنر يلمەسى عاييله موزى قاغىلاندىرىب، ناراحات اندي. آخي من سياسي عقيدە مە گۆره زيندانان بوراخىلپ بورايا تبعيد اولونموشدوم. هر آدىمىمىن اولچولويونو، هر سۆزومە فيكىر و نر يلدىگىني و ايزلندىگىمي ياخشى بيليرديم. بو ايشلر هاميسى موجود قايدا اوزره يئرلي پوليس، اونا باشچىلىق انده حواله اولونموشدو. پوليسه يئنه ريس ياور تئيموري ادلي بير آذربايجانلي تعيين اولونموشدو. او ايلك گونن منىملە حورمتلە داورانير، اورگىنين درينلىگىنە مە سانكي يازيغي گلير و عاييله من آغير طالعينە تأسوفلەنيردي. بو حاقدا مە بير كلمه دئمەسە دە، اونون باخيشلار يئندان، داورانيش و مونا سيبىت يئندن بونو ياخشى آنلايرديم. دونيا ياخشىلاردان خالي اولسا يدي، نە قدر كاسىب و مىسكىن گۆرونردى.

خىدمتىملە علاقه دار تئهرانا يولوم دوشموشدو. كۆهنە دوستوم اژدر عزيز ادهن باتارنيا ايله ايشلەين بير راديو آلديم.

لاكىن كاشانا دۆنركن معلوم اولدو كي، سياسي آدام اولدو غومدان راديو دان ايستيفاده اوچون گرک تئهراندا كي سياسي ايدارەدن ايجازە آلام، بو ايسه مە قارشى شوبهەني يئنىلشديره بيلردى. بونا گۆره راديو دان ايستيفاده انتمكدن واز كنجديم.

بيكه خانىملا كاشاندا سورگونده حكيملىك ايتختىصاصى اوزره فعاليتىمىزى داوام انديرىب، مادي وضعيتىمىزى بير بالاچا يولونا قويدو غوموز بير واختدا خبر گلدى كي، اونون واليدىنلري (مشەدي علي آغا و كوبرا خانىم) اوغلانلاري بهمن، جمشيد و قيزى معصومه ايله شيمالي آذربايجاندا ايرانا كۆچورولمگە مجبور انديليلر (گونئي منشالي اولدو قلارينا گۆره). بو احوالات ايستر-ايستەمز بيزىم مادي وضعيتىمىزە تاثير گۆستردى. اونلارا هر جهندن كۆمكلگى انتمك بيزىم بورجوموز ايدي. معصومه خانىم طيب اوزره عالي تحصيل آلماغىنا و اينستيتوت قورتارماسينا باخمايلاق، اونون حكيملىك ديپلومو ايراندا بير مودت قبول اولونمادي. بو حال 1317-1318-جي (1937-1939) ايللرده قوزئيدن ايرانا گلن اداملارا داها چوخ شاميل انديلدي.

1316-1318-جي ايللرده قوزئي آذربايجاندا ايرانا كۆچورولن و بورادا "موهاجير" آدلاندىرىلان اداملارين اولكەنين جنوبونا، آب-هاواسى آغير اولان يئرلره كۆچورولمەسى حاقدا رىضا شاهين امري و نر يلميشدي. "موهاجير" سۆزونون اورتايا آتيلماسى رئزىمىن دوشونولموش سياستى ايدي. بو آد آلتيندا آذربايجاندا ميلتئين وحدتيني پوزماق، ايكيتيرەليك سالماق و بوندان فايدالانماق مقصدى گودولوردو. هم رىضا شاه، هم ده اونون اوغلو "موهاجير" آيدان اوژ چيركىن مقصدلرينده كيفايت قدر ايستيفاده انتميشلر. "گلەم"، "يئرلي" سۆزونو اورتايا آتیب و بونو ميلتئين قافاسينا يئرىتمكله آذربايجان توركلرينين آراسيندا پارچالانما سالماغا نايل اولموشلار. قصدن انديلميش بو فيتنهكارلىق پهلوي حاكيميتينه چوخ واخت گرک اولموشدور 1. من و عاييله م ايران تبعەسى اولان آذربايجان توركلرينين سوونت رهبرليگى طرفيندن كوتلوي سورگونوندىن چوخ اول ايرانا گلدىگىمىزە گۆره "موهاجيرلىك" بيزه شاميل اولونموردو. لاكين بيكه خانىمىن واليدىنلري 30-جو ايللرين

سونوندا ایرانا گلدیگیندن اونلارا شامل اندیلیردی کی، بو دا عایله‌میز اوچون یئنی پروبلئم یارادیردی. من بیر قدر پول و بیر قدر ده دؤولت ایدارلرینده قوهوملاری ایشله‌مین دوست-تانیشین کۆمگی ایله بیکه‌خانیمین و الیدئیلرینین آدینین سورگونه گۆندریلمگه حاضر لاشان موهاجیرلر سیبایه‌سیندان چیخارماغا موفق اولدوم.

## پیشه‌وری کاشاندا

آرتیق 2-جی جاها موحاریبه سی باشلامیشدی. ایرانین داخیلی سیاسی وضعیتی حیس اولوناجاق قدر کسکینلشیب مورکبلشیردی. محبسلرده کی سیاسی محبوسلارین سای آر تیر، "شوبه‌لیلر" این حبسه آلینمسی چوخالیردی. ریضا شاه دیکتاتوراسی داها دا آمانسیرلاشمیشدی. بنله بیر شرابیطده قصر-قاجاردا محبوسلوق مودتینی باشا وورموش سیاسی شخصلرین تام آزادلیغیندان سۆز بنله گنده بیلمزدی. 1320-جی ایلین اوللرینده (1941-جی ایل مارت) س.ج.پیشه‌وری، ممی نونونه‌کرانی (دئهقان) و بیر نچه نفر منیم یاخشی تانیدیغیم قصر-قاجاردا کی زیندان یولداشلاریم حبس مودتلرینی قورتاردیقلارینا گۆره اونلار دا کاشانا سورگون اندیلمیشدیلر. زیندان یولداشلاریمین کاشانا گلمه‌سی و اونلاری ساغ-سالامات گۆرمگیم منی چوخ سئویندیردی، هم ده قایغیلاریمی آرتیردی. آخی اونلار زینداندان تزه چیخمشیدیلر، من ایسه آرتیق کاشاندا "سابیقه‌لی" (ستاژلی) سورگونه ایدیم، هم ده کنچن بیر نچه ایله بورادا خئیلی آداملا تانیش اولموشدوم، حتا بعضیلری ایله عایله دوستلوقوموز دا وار ایدی. من پیشه‌ورینی و خانیمینی بیر مودت ائویمیزده ساخلامدیم. پیشه‌وری بیر یئرده اولماغیمیزا سیاسی رنگ وئرله بیله‌جگی احتمالیینی اورتایا کتیردی و اونلارا باشقا یئرده ائو کیرایه ائتدیک. منیم زینداندان چیخیش یولداشلاریملا گۆروش و صؤحبتلریم، دئمک اولار کی، مخفی اولوردو، چونکی بیزی بورادا دا ایزله‌ییردی. پیشه‌وریه بیر عطار، مرندی فامیلیالی باشقا بیر دوستوما باقال دوکانی آچماقدا کۆمکلیک ائتدیم. اصلینده بو دوکانلار کاشاندا کی آزادیخاھلارین گۆروش و مشورت یئری ایدی. کاشاندا اولارکن پیشه‌وری بین الخالق وضعیت، ایرانین داخیلی سیاسی دورومو، بیز آزادیخاھلارین وظیفه‌سی حاقدا، دئمک اولار کی، هر گون صؤحبت ائدیر، مولا حیظه و فیکیرلرینی بیزیمله بؤلوشدوروردو.

کاشاندا کی گونلریمیزده بین الخالق وضعیت حاقدا ان یاخشی معلوماتی قونشوم آغایی جوجانی ایله (او نفت شیرکتینده ایشله‌ییردی) شریک آلدیغیمیز رادیودان آیردیق. من موختلیف اولکهلرین خبرلرینه قولاق آسماق اوچون قونشوم گیله گنتمه‌لی اولوردوم. رادیونون بیزده اولماسی منه تهلوکه تۆرده بیلردی. رادیودان آلدیغیم معلوماتلاری بیر قایدا اولراق، دئمک اولار کی، هر گون آغایی پیشه‌وریه و دیگر یولداشلارا چاتدیریردیم. معلوماتلاردان گۆرونوردو کی، سوونت ایتیفاقینین موحاریبه‌یه جلب اولوناجاگی احتماللاردان چوخ حقیقته بنزمییر. تئهرانا گئدن کاشانین تانیلمیش ضیالیلارینین و دؤولت مأمورلارینین اورادان کتیردیکلری خبرلر و ائتدیکلری صؤحبتلر ایرانین دا موحاریبه آپاراجاق دؤولتلرین تاثیر دایرهمینه حؤکم دوشه‌جگینی بللی ائدیردی.

بین الخالق وضعیتین کسکینلشمسی، ایرانین داخیلی سیاسی دورومونون گوندن-گونه مورکبلشمه‌سی ایله علاقه دار س.ج.پیشه‌ورینین فعاللیغی آر تیر و اطرافدا کیلارا گلجه‌ده هانسی پروگرام اساسیندا حرکت ائده‌جکلرینه دایر اؤز تۆوصیه‌لرینی وئریردی. البته بو ایشلر سون درجه مخفی و کاشان پولیسینین نظارتیندن اوزاق مکاندا گۆرولوردو. پیشه‌وری ایرانین گلجه‌گی حاقدا اؤز مولا حیظه‌لرینده ایرانی هر شئیدن اول په‌لوی

دیكتاتوراسیندان خیلاص ائتمگی و اولکده دموکراتیک بیر موحیطین یارادیلماسینی، ایران اراضیسینده یاشایان بوتون خالقلارا آزادلیق وئرلمهسینی، اونلارین تاپدالانیب یوخ اولموش حوقوقلارینین قایتاریلماسینی خصوصی اولراق قئید ائدیردی. پیشهورینین دوشونجهلرینده آذربایجانین طالعی، اونون گلهجگی خصوصی وورغولانیردی. او، هم زیندانا، هم ده سونرالار، همیشه دئییردی کی، "آذربایجانین اؤز دردلری وار، اونا آنجاق میلّت اؤزو علاج ائتمهلیدیر". ستارخان، خیبانی حرکتلاریندان ایفتیخارلا دانیشارکن بو حرکتلارین مغلوبیتینده ایران ایرتیجاسی ایله یاناشی و اوندان داها چوخ خارجی موداخیلهچیلرین شنیطانی رول اوینادیغینی خاطرلادیردی. عومومیتله، اونو دئییه بیلرم کی، بیز آذربایجانا دؤننه قدر بورادا گۆرهجگیمیز ایشلرین پروقرامی، سیاسی حرکت خطی رحمتلیک پیشهوری طرفیندن اطرافلی و آغلاباتان سوییهده موعینلشدیریلیمیشدی. بونا گۆره پیشهوری اطرافینداکی سیاسی قووولر آذربایجانا دؤنن کیمی نه ایش گۆرهجگینی، هانسی مراما قوللوق ائدهجگینی و بو یولدا نه کیمی انگل و مانعهلرله راستلاشاغینی، وضعیتدن چیخیش یوللارینی تقریب اولجهدن بیلیردیلر.

پیشهوری طرفیندن آذربایجانداکی حرکاتا اولجهدن گتیریلیمیش آیدینلیق موباریزه مزین سونراکی مرحله سینده، خصوصن "21 آذر" نهضتینین قلبهسینده چوخ اهمیتلی اولدو.

ایرانا سوونت و اینگیلیس قوشونلارینین داخیل اولاجاکی احتمالی آرتدیغینا گۆره ایراندا موخالیف قووولره قارشلی نظارت و تضییق یئیندن گوجلندی. اولکده حربی وضعیتین اعلان ائدیلمهسی ایله باغلی احتیاطدا اولان بوتون افسرلر اوردویا چاغیریلدی. کاشانین صحییه ریسی جاوان اولدوغوندان اونو دا اوردو سیراسینا چاغیردیلار و وظیفهسینی موقتی اولراق یئیندن منه حواله ائدیلر.

ایرانین موتفیق قوشونلار طرفیندن توتولماسینا بیر نچه هفته قالمیش سورگونده و موختلیف یئرلرده یاشایان سیاسی موخالیفتچیلرین حبسه آلینماسی حاقدان گۆستریش وئریلدی. بو گۆستریش اساسیندا سیاسی عقیدهسینه گۆره کاشانا سورگون ائدیلمیش شخصلر، او جوملهدن س.ج. پیشهوری یئیندن حبسه آلیندیلار. من صحییه ایشلرینه موقتی باشچی تعیین اولوندوغومدان بو حبسلردن کناردا قالدیم. بو تکجه من و عابیلهم اوچون یوخ، هم ده یئیندن حبسه آلیان یولداشلاریم اوچون ده یاخشی ایش اولدو. من اونلارا هر گون یئمک آپاریر و چۆلدهکی وضعیت حاقدان معلوماتی چاتدیریردیم.

## آذربایجان میلی نهضتیندن "خاطیره لریم"-ه موقدیمه

ایندی آذربایجانا و آذربایجان دیلینه قارشلی شووینیستلر طرفیندن فیشار او قدر آغیردیر کی، حتا ریضا شاه دؤورونده ده بئله اولمامیشدی. دؤولت طرفیندن آذربایجانلا باغلی نه کیچیک، نه ده بؤیوک یازیلارین نشرینه ایجازه وئرلمیر. دؤرد ایلیک زحمتدن سونرا فارس دیلینده حاضیرلادیغیم "نومونه های فولکلور آذربایجان" کیتابینین 2-جی جیلدینی مطبعهده اونا گۆره مصادیره ائدیله کی، اوزرینده آذربایجان سۆزو وار. گنجهلی صباحینین "قارتال" کیتابینین نشرینه مانع اولدولار. حسن مجیدزادنین "آپاردی سنلر سارانی" کیتابینین فارسجا چئوریلمهسینه باخمایاراق چاپینا یول وئرمدیلر. آذری دیلینده نشرلره ایمکان وئرلمیر. ظاهرده "اداره نگارش" آدلانان، حقیقته "سازمان امنیت" این سنزوراسی اولان اداره آذربایجان دیلینده بیر جوملهنین



بئله چاپينا ايمكان وئر مير. "وقايع برجسته تاريخ مشروطه ايران" كيتابينين موقديمه سینه يازديغيم "يونجا يئييب، مشروطه آلميشيق" جومله سينين ده چاپ اولونماسينا ايجازه وئريلمه دي.

بوتون بو تضييقله باخماياراق هر بير دوشونجه لي آذربايجانلي گرک اؤز ميلتيني اونوتماسين. لازم گلن يادداشلا ري، كيتابلاري آنا ديلينده يازسين. يقين بير گون گله جگ آذربايجان ديلي آزاد اولاجاق. آذري خالقي دوشوندوكلريني دوغما آنا ديلينده يازيب، نشر ائتديره جكدير. باخ من ده او گونون حسرتي ايله ياشايرام. او گونو گورنلر خوشبختدير. من ميلي نهضت حاقد اياز يلاريمي آذربايجانين خالق شاعيري صمد وور غونون آشاغيدايي شعري ايله باشلايرام:

ائل بيلير كي، سن منيم سن،  
يور دوم، يووام، مسكنيم سن،  
آنام دوغما وطنيم سن،  
ايريلارمي كوئول جانان،  
آذربايجان، آذربايجان!

تهران، 19 منهر، 1358-جي ايل، س. جاويد.

## وطن چاغيرير مني

هر بير كسه دوغولوب، بويا-باشا چاتديغي يئر هميشه عزيز اولور. آذربايجان منيم اوچون تكجه اونا گوره عزيز و اونودولماز دئييل كي، بو تورپاقد اونييا گوز آچميشام، هم ده آذربايجانا باغليليغيم، اونون يولوندا چكديگيم زحمت و عذابلار اولو بابالاريمين دا بورالي اولماسي، بورادا او يومالاري ايله چوخ علاقه منددير. من هارادا اولدومسا آذربايجان اورگيمده اولدو. ان بؤيوك درديم يارالاريني ساغالتماق، اونا آغير وضعيتدن چيخيش يولو آراماق اولموشدور و يئنه ده من بو يولدايام. ايران بيزيم وطنيميزدير، آذربايجان بو وطنده منه آنا بئشيكيدير. بئشيك يوروماق، ساخلاماق، احتياج و دردلرينه چاره آراماق هر بير هموطنيم كيمي، منيم ده اوولادليق بورجوم اولموش و يئنه بو بورج بوينو مدادير.

1320-جي ايلين شهريور (1941-جي ايل آقوست-سنتيابر) حادثه لرينده (موتفيق قوشونلارينين ايرانا داخل اولماسينا ايشاره ائديليز - ا.ر.) من تئهراندا ايديم. كاشان سورگونو باشا چاتميش، ريزا خان اولكهدن قاچميش، زيندانلارين قاپيسي آچيلاراق حبسه آلميشلار آزادليغا چيخميشديلار. من عاييلهمله تئهرانا دؤنركن بورادا زيندانان آزاد اولموش چوخلو دوستلاريمي و يولداشلاريمي گوردوكده سئوينجيمين حدد، حودودو يوخ ايدي...

س.ج. پيشهوري، وليزاده (دوكتور بئهود)، ممي نونونهكراني، رئضوان، علي ماشينچي، شكيبا، مشهدي كاويان، حوسئين وطندوست و س. آذربايجانليلار لاياناشي، چوخلو فارس، لور، كورد، گيلك، قاشقاي و مسيحي دينينه منسوب دوست و تائيشلاري گورمك منده چوخ خوش تاثيرات ياراتدي.

مادى جەتدەن تامين اولونماق، عايىلەنى دولاندىرماق اوچون مەنە و بىكەخانىما درحال ايشە باشلاماق لازىم ايدى. كىرايەدە قالدېغىمىز ئون بىر اوتاغىنى مطبە چنۇيردىك، قاباغىنا تابلوموزو دا (لۇوح) ووردوق. گونورتايا قدر مەن، سونرا ايسە بىكەخانىم مريضلري (خستەلري) قبول ائتمگە باشلادىق. 1320-جى ايلين شەريوريندن (1941-جى ايل سننتيابر) 1324-جى ايلين اباينادك (1945-جى ايل نويابر) مەن و بىكەخانىم تئهراندا ايختىصاصىمىز اوزرە چاليشدىق. پىس قازانمىردىق. مەن او پوللاري توپلاسايدىم بىكە دئەمىش، تئهراندا بىر نئچە مولك آلب، جاھ-جلال قورا بىلردىم. قازاندىغىمىن چوخو ايجتىماعى ايشلرە، جمعيت و تشكىلاتلارا كۆمكلىگە و بىر دە احتىياجى اولان دوستلاريمىن عايىلەسىنە ال توتماغا صرف ائىلدى. بلكە بونلاري يازماغىم اخلاقي جەتدەن دوز دئىل، ولي دوشونورم دئىلسە ياخشىدەر.

زىندان و سورگون حياتىمدان سونرا منىم تئهراندا ايجتىماعى فعالىتىم، اولجە آذربايجاندا آغايى م. شىبوستري، ايسمايىل شمس و باشقالارينىن تشببوئو ايله يارانمىش، تئهراندا شۇعبە سى اولان "آذربايجان جمعيتىندە اولموشدور. همىن تشكىلات يارانان گوندىن آذربايجانلا ياناشى، تئهراندا و باشقا ايتلردە ياشايان روشنىفكر (آچىق فىكىرلى) ...

(...زىندان و سورگون حياتىمدان سونرا ايلك) دفعە آذربايجاندا گئتىم. تىرىزدن باشقا اردبىل، سراب، مەند، خوي و رضايىدە (اورمىيادا) اولدوم. مىلت موختلىف حىزب، جمعيت و تشكىلاتلاردا موباريزە قالدۇسا دا واحىدلىكدا داھا چوخ موختلىف جريانلار، قوللار و شاخەلرەن مۇوجودلوغو بللى اولوردو. موختلىف آخارلارلا گلن بو چاپلاري بىر مجرايا سالماق، گور سئلە چنۇيرمك واجىب ايدى. بو واجبىلىگى بىزىم هامىمىزدان چوخ آغايى پىشەورى حىس ائىلدى. تىرىزدەكى حادىئە لري، جريانلاري دىقتلە و موننتزم ايزلەين، دفعە لرلە اورا و بوتون آذربايجاندا سفر ائىن آغايى پىشەورى همىشە تئهراندا دۇنومدە "آزىر" اين خيام خىابانىنداكى رئاكسىياسىندا و باشقا كلوبلارداكى گوروشلرەن زىنداندا دئىگى "آذربايجانين اوز دردى وار، اونا چارە تاپماليىق" سوزلرينى ايندى دئىمك اولار كى، تىز-تىز تىز تىز ائىلدى. نەھىت، زامان گلب چاندى، "آزىر" دەكى نۇوبتى گوروشدە (بو گوروشدە آغايى پادىقان، شمس، شىبوستري، مەشەدى كاويىيان، نونەكرانى، تاغىزاد، مەن و آدلاريني اونوتدوغوم بىر نئچە نفر ايشتىراك ائىلدى) پىشەورى يئنى، دموكراتىك و مىلى بىر فىرقەنەن يارادىلماسى فىكىرينى اورتايا قويدو و اونون يارادىلماسىنى ضرورى ائىن جەتلر حاقدى موفصل دانىشدى. بىر نئچە نفر تردود ائىسە دە هامىمىز آغايى پىشەورىبە طرفدارلىق ائىدىك. قارار آليندى كى، بىر نئچە نفر آذربايجاندا - تىرىزە گئتىن. سەھو ائىمىرمسە بو 1324-جى ايلين اوردىنئەشت - خورداد آبي ايدى (1945-جى ايل آپرئلى-ماي). فىرقەنەن يارادىلماسىنا حاضىرلىق ايشلري تىرىزە باشا چالدىقان سونرا آغايى پىشەورى تئهراندا قايىتدى. مەن و بىر نئچە نفرە تئهراندا قالماق، آذربايجانداكى حادىئە لر و ايقاملارلا تئهرانداكى هموطنلري تانىش ائىمك، يارادىلماق فىرقە حاقدى اونلاردا دوزگون تصور ياراتماق تاپشىرىلدى. مەن بو ساحە دە ايتىحادىيەدە (ھىكارلار تشكىلاتى) ايش آپارماليىدىم. كاشاندا تئهراندا گلن گوندىن ايتىحادىيەدە چالشدىم. بو تشكىلاتدا، اونون فعاللاري آراسىندا حورمت و نوفوزوم پىس دئىلدى. بونون سببى ايتىحادىيە تشكىلاتلارينا لازىم اولدوقدا همىشە مادى ياردىم ائىمگىم، فەلە و زحمتكئشلرە چوخ واخت تەمناسىز (مجانى) طىبى خىدمت گؤسترمگىم و ايجتىماعى ايشدە فعال اولماغىم ايدى. ايتىحادىيە رەبىرلرىنەن اولان آغايى رىضا روستا ايله قدىمدن دوست ايدىم. او، چوخ صداقتلى، الى آچىق و ايمانلى آدمىدەر. مەن اونو بئلە تانىمىشام.

آغايى پىشەورى همىشەلىك آذربايجاندا سىياسى ايشە گئتىدىگىنەن "آزىر" اى ايدارە ائىمگى دوستلارينا تاپشىرىدى. آذربايجانداكى حادىئە لري موننتزم ايشىقلاندىرماقدى "آزىر" اين تايى- برابرى يوخ ايدى. "آزىر" دەكى سون

گۆرۈشده فیرقەنین آدی، مرام و مقصدی، هدفی، ھانسی قووولرە سۆیکنەجگی، سییاستی، بیر سۆزلە، ھر شئی موداکیرە ائیدیلدی.

آز سونرا آغایی پیشەوری بیر نئچە یولداشلا آذربایجانا یوللاندى.

## 12 شەریور-فیرقەنین یارانماسی

12 شەریور بیاننامەسی (3 سئنتیابر 1945-جی ایل) اعلان ائدیلمەمشدن اونون مضمونو ایله بیز تئهراندا، آغایی پیشەوری تیریزە یولا دوشمەمش تانیس ایدیک. 12 شەریور بیاننامەسی "آزیر"لە یاناشی تئهرانداکی بیر چوخ روزنامەلردە (قزئتلردە) چاپ اولونموش و بو حاقدە موختلیف مضمونلو خبرلر وئریلمیشدی. \* 12 شەریور - آذربایجان دموکرات فیرقەسینین یارانماسی خبری بوتون ایراندا ایلدیریم سورعتی ایله یاییلیدی. ایران و خارجی رادیولارین وئریلیشلری بو خبری تکرار-تکرار وئیردیلر. بو حادیثە دن سئوینلر دە، کدرلنلر دە، غضبلنلر دە چوخ ایدی. البته، سئوینلر صفیندە آذربایجان خالقینا، اونون موباریزەسینە رغبتی اولان موترقی قووولرین نومایندهلری داھا چوخ ایدی. ھامیدان چوخ شادلانان تئهراندا و دیگر ایالت شەرلریندە یاشایان، اورگی آذربایجانلا ووران ھموطنلریمیز ایدی.

من 12 شەریورلە باغلی جلسەلرین، تدبیرلرین چووندا ایشتیراک ائتمیشم و بو مقصدلە آذربایجانا نئز-نئز گئتمەلی اولدو غومدان مطبەدە بیکەخانیم تک چالیشمالی اولوردو. فیرقە یارانمیشدان خئیلی اول آغایی پیشەورینین، دیگر یولداشلاریمیزین تکلیفی و تاکیدی ایله بیر نئچە نفر ایش آپاران، تئهرانداکی ایجتیماعیتدە تانیان آدمالار اورادا - تئهراندا قالمالی و فعالیتی داوام ائندیرمەلی اولدولار. او جوملەدن، من دە تئهراندا قالدیم. منیم فعالیت ساحە م ایتیحادییە عوضولری سیراسیندا تبلیغات-تشویقات آپارماق و میلیتی، خصوصن آذربایجانلیلاری 12 شەریور حادیثە سی ایله، یئنی یارانمیش آذربایجان دموکرات فیرقەسینین مرامی، مقصدی و اونون یارانماسینی دوغوران سببلرلە تانیس ائتمک ایدی. حقیقتی آنلایان ھموطنلریمیز آز مودتدە تئهراندا فیرقەنین بؤیوک تعصوبکئش دستەلرینی یاراتدیلار. ھمین دؤوردە تئهراندا و تیریزدە چاپ اولونان روزنامەلردە فیرقەیە رغبت گۆسترلرین تعصوبکئشلیک و احساساتلا یازیلیمیش موراجیعتلرینە چوخ راست گلر سینیز. آذربایجاندا حیزب-تودە عوضولرینین و ایتیحادییەنین آذربایجان دموکرات فیرقەسینە مولحق (بیرلشمە) اولماسیندا شیرکت ائتمیشم و بو ایشی یولونا قویانلاردان بیری اولموشام.

نهایت، زامان گلیب چاتدی. باشقا یولداشلاریم کیمی، من دە حیس ائدیردیم کی، دؤولت بیزیم ایستەدیگیمیزی نەاینکی وئرمیەجک، عکسینە او آزادیخاھلارا دیوان توتماغا حاضیرلاشیر. زورا زورلا جاواب وئرمکدن باشقا یول قالمامیشدی. تیریزدە میلی حؤکومت یارانمیشدا دک اوراداکی بوتون سیاسی و فیرقوی ایداملارین چووندا شیرکت ائتمە د، منیم عابیلەلیکجە اورایا کؤچمگیمە احتیاج یارانندی و بو حاقدە آغایی پیشەورین، شبوسترین، پادئقاندان بیر نئچە ایسماریچ و مکتوب آلدیم. وطن منی چاغیریردی. دار و مسئولیتلی زاماندا اونا کؤمگە گئتمک ھر بیر وطندوستون، او جوملەدن منیم دە بورجوم ایدی.

همیشه ايجتيماعي-سياسي فعاليتي بيكه خانيمدان گيزلتمگه چاليشسام دا (اونو ناراحات ائتمهك اوچون) بو دفعه تبريزه يولا دوشدويمو و چوخ گومان اونلاري دا ياخين واختدا اورايا اپاراجاغي اچيب سويلهديم، عئيني زاماندا كۆچ اوچون حاضيرليق گورمگي تاپشيريديم.

من تبريزه گلرکن ميلي كونقرئس ايشه باشلامالي، مجلس ميلي تشكيل تاپمالي، دوشمنين زور اكيلغيينا سيلاحي مقاومت گؤسترمگه باشلانيماليدى. تبريزه گلن گوندن ايشين چوخوغو و وضعيتين گنتديكجه كسكيلشمهسي گؤستردى كي، من اوزوم اوشاقلاري تئهراندان گتيرمگه هئچ جور ايمكان انده بيلمه جگم. بو ايشي تئهرانداكي دوستوم موهنيس چمنليه حواله ائتديم. او، بيكه خانيمي اوشاقلارلا بيرليكه قاتارا مينديريب يولا سالي و بير نچه گوندن سونرا ائو اساسيه ميز يوك ماشيني ايله گتيريلدي. عاييله ليكه بير نچه گون مشهدي كاويان گيلده قالدق، سونرا ائو كيرايه ائتديك. ميلي حؤكومتين سوقونادك (منيم حبس ائديلب تئهرانا اپاريلماغيما دك) تبريزده ياشادق. نهنضدن سونرا آغابوزورگ آدلي دللال واسيطه سيله شاهپور خيابانيندا حاجي ماحمود كرباسيز ادهنين بوش قالميش ائوينده ياشادق. كرباسيز اده تئهراندا ياشادغيندان اونون ائويني تبريزده كي قوهومو واسيطه سي ايله كيرايه ائتديم و هر آي 80 تومن ائو كيرايه سي اؤده ييريديم. علاوه اولاراق 4 ايل بوش قالميش و پيس گونه دوشموش ائوي تميز ده ائتديريديم. ائوين اچريسينده بير خئيلي ائو اساسيه سي وار ايدي. من قوهومو واسيطه سي ايله كرباسيز ادهيه خبر چاتديريديم كي، بو اساسيه لري هارا قوياق، كيمه وئرك. اوندان خبر گلمه ديگي اوچون كرباسيز ادهنين ائو اساسيه لري موصاديره كوميسسياسي واسيطه سي ايله دؤولتين خئيرينه گؤتورولدو. خوشبختليكدن موصاديره اولونوب اپاريلان بوتون اساسيه لرين ترتيب اولونموش و ايمضالانيب موهورلنميش سيباهيسينين بير صورتيني بيكه خانيم آليب اوزونده ساخلاميشدي. سونرا بو سند بيزي كرباسيز ادهنين شريندن خيلاص ائتدي

\* س. جاويدين بو دؤور سياسي فعاليتي حاقدا باخ: "ايران بين دو انقلاب". تئهران، 1380، ص. 270، 374؛ همچنين باخ: "قيزيل صحيفه لر". تبريز، 1325، س. 371. س. جاويدين بو زمان س. ج. پيشه وري ايله تبريزه گنتديگي و فيرقه نين ياراديلماسيندا ايشتيراك ائتديگي حاقدا "خاطيرلر" ده صؤحبت اچيلمير. لकिन بو حاقدا "از سيد ضيا تا بختيار". (ص. 270) ج. حسنينين "گونئي آذربايجاندا سوئت-آمريکا و اينگيلتره قارشيدورماسي". (س. 384)

## آذربايجان ميلي حؤكومتينده فعاليتيم

1324-جو ايلين آبان آييندان (نويابر 1945) باشلاياراق آرتيق آذربايجانين ياشايش منطقه لرينده فدايي دسته لري ايله دؤولت مأمورلاري آراسيندا اوز-اوزه دايناما و فدايلرين بير-بيرينين آرينجا منطقه لري آزاد ائتمه خبرلري تبريزه گليب چاتيردي. اصلينده فدايلرين آزاد ائتمه حرکاتي نيظام و برنامه اوزره گنديردى و م.ك. (ميلي كونقرئس) بو ايشه بيللاواسيطه رهبرليک ائديردى. ميلي كونقرئسين طلبى ايله چاغريلان 6 آذر 1324-جو ايلده (28 نويابر 1945) تبريز شهريندن آذربايجان مجلس ميلي سينين بيرينجي دؤوره سينه نومائنده گؤستريلنلر آراسيندا 22863 سسله (سيباهيدا 5-جي) نومائنده سئچيلديم. آذربايجان ميلي مجلسي ميلي حؤكومتي تشكيل ائتمگي آغايي پيشه ورييه حواله ائتميشدي. پيشه وري حؤكومته داخيل اولان وزيرلره (نازيرلره) تک بهتک گؤروشوب، صؤحبت ائتديكدن سونرا وزيرلرين سيباهيسيني م.ك. نظردين كنجيردي و سونرا تصديق اوچون م.م-ه (ميلي مجلسه) تقديم ائتدي. تقديمات بئله ايدي:

باش وزیر - آغایی سئیید جعفر پیشهوری  
داخیله وزیري - دوکتور سالاموللا جاوید  
خالق قوشونلاری وزیري - جعفر کاوییان  
فلاح (کند تصروفاتی) وزیري - دوکتور مهناش  
معاریف وزیري - محمد بیریا  
صحبیه وزیري - دوکتور اورنگی  
مالیه وزیري - قولامریضا ایلهامی  
عدلییه وزیري - یوسف عظیم  
یول، پوچت و تئلئرقاف وزیري - کبیری  
تیجارت و ایقتیصاد وزیري - ریضا رسولی (ایش و زحمت وزیري سونرا اینتیخاب اندیلدی).

آغایی زئین العابدین قیامی ریس دیوان و آغایی فیرو دین ایبراهیمی آذربایجان مودعی-عوموم اینتیخاب اولدولار.

آغایی پیشهوری منیمله صؤحبتینده منی داخیلی ایشلر وزیري تعیین ائتمک فیکرینده اولدوغونو دئدیگده بیر قدر تعجبوندیم. منه حؤکومتده ایختیصاصیم اوزره بئهداشت (صحبیه) موناسیب ایدی و او ساحه ده پیس چالیشماز دیم. لاکین آغایی پیشهوری منه موراجیعتله: "جاوید، من بیلیرم کی، سن طیب ساحه سینین آدمیسان، لاکین سنی داخیلی ایشلر وزیرلیگینه اونا گؤره نامیزد وئردیم کی، حاضریدا قوراجاغیمیز دؤولته هر شئیدن اول پاکلیق و میلئتین امنیتی حیفظ ائدیپ آذربایجاندا آسوده لیک یاراتماق گرکدیر. اوغرو، قولدور، الی اگری، میلته خیانت ائدنلره بیزیم وجودا کتیردیگیمیز دؤولته یئر اولمامالیدیر" - دئدی. من آغانین سؤزونون اوسته سؤز دئمهدن راضیلاشدیم. بو ایشین چتینلیگینی، گنجه-گوندوز چالیشماق لازیم اولاجاغینی بیلیردیم. من طیب ایدیم، هئچ واخت اینتیظاماتا مخصوص اولان اینضیباطی ایشده چالیشمامیشام.

داخیلی ایشلر وزیرلیگینی تشکیل ائدرکن تانیدیغیم، ایمان، عقیده و الی تمیزلیگینه بلد اولدوغوم آداملاری وظیفه گتیرمگه چالیشدیم، مانعهلر ده چوخ اولوردو...

داخیلی ایشلر وزیرلیگینده باشلادیغیم ایلک ایش تبریزده و آذربایجانین بوتون شهر و ناحیهلرینده نیظام- اینتیظامی برپا ائدیپ، اگینتیلره یول وئرمه مک ایدی. نهضتیمیزین ماهیتینی دوزگون آنلامیانلار گومان ائدیردیلر کی، حاکیمیه گلیمیش خالق دؤولتی بوتون وارلیلارین، ثروت صاحیبلرینین وار- یوخونو زورلا آلاجاق و پایلاشدیراجاقدیر. بو جور دوشونلر ماغازالارا، آبنارلارا هوجوم چکیب تالانچیلیغا، اوغولوغا رواج وئرمک ایسته ییردیلر. قارنی بیرتیق کاظیملار مئیداندا آت چاپدیرماق ایسته ییر، تیریه کی لر قالیانلارینی پوسکورتمگه، اخلاق پوزغونلوغو ایله مشغول اولانلار آچیق-ساجیق ایش گؤرمگه مئیلله نیردیلر و س. بیزه رغبت گؤسترنلرین کؤمگی ایله آز مودنده انله ساغلام موحیط یاراتدیق کی، تکجه بیزی ایسته ینلر یوخ، دوشمنلریمیز ده بونو اعتراف ائتمک مجبوریتینده قالدیلار. تئهرانداکی روزنامه لرین و خارجی رادیولارین بیر چوخو بو حقیقتلری اعتراف ائتمه لی اولدولار.

داخیلی ایشلر وزیري تعیین اولونان گون آغایی پیشهوریدن آدیغیم ایلک تاپشیریق تبریزده بیزه موقاویمت گؤسترمدن تسلیم اولموش پادئفانداکی (حربی کازارمادا) قوشونون باشچیسی سرتیب علی اکبردرخشانینی، قرارگاه ریسی سرهنگ (پولکونیک) وره رامي و دیگر 7 نفر یوکسک روتبه لی حربچینی شخصیتلرینه

ذرهجه توخونمادان ساغ-سالامات طياره ايله يولا سالماغيم اولدو. تئهرانا چاتان كيمي شاه اونلاري قان توكمه مكدده گوناھلاندير ييب حبس انتدير ميشدي.

ميلي حوكومتين حاكيميته اولدوغو بير ايل عرضينده آذربايجاندا امين-امانليغين و اينسان حوقوقلارينين قوروندوغو، بوتون ايشلرين قانون چرچيوه سينده آپاريلديغي هاميا معلومدور. يوخاريدا قئيده اولوندوغو كيمي، بونو آذربايجانا گلن خاريجيلرين بويوك چوخلوغو دئيميش و يازميشلار. اوغورلوق، زوراكليق، تيريهك و فاحيشه ليگه قارشي موباريزه ده قازانيلميش اينكار اولونماز اوغورلار آذربايجان ميلي حوكومتينين، پوليس و فدائلرين يورولماز و ويجدانلي زحمتينين نتيجه سينده مومكون اولموشدور. نظره آلماق لازيمدير كي، بو ايشلر كوهنه رئزيمدن بيزه ميراث قالميش، ايمكانسيز بير شرايطدا، اجراچيلارين چوخونون تجربوه سيز اولدوغو و دوشمن احاطه سينده (هم داخيلي و هم ده خاريجي) ياشاماغا مجبور قالدغي ميميز بير وضعيته ايقدام تاپيردي. من بير داها اينانديم كي، اينسانلار آزادليغا چيخديقا، اوز موقددرا تينين صاحيبي اولدوقدا، آرزو و ايستكلري رئاللاشديقدا آغلاكلمز خاريقه لر ياراتماغا، گوزل نومونه لر گوسترمگه قادير اولور. ميلي نهضتدن سونرا كي گونرده الدهه انديلميش موفقيتلر، اوغورلا اجرا اولونان بويوك سياسي، مدني، ايقتيصادي و ايجتيماعي تدبيرلر، اونلارين نتيجه لري دئديكلريمه پارلاق ثبوتدور. دوشمنلريميز، بدخاهلاريميز بو اوغورلاري لكه له سهر ده، همين تاريخده اولانلاري تحريف ائتسه لر ده، حقيقت حقيقت اولراق قالير. بو حقيقتلر بو گون كؤلگه ده ساخلانيليب گيز له ديلسه ده زامان اونو بير واخت مئيدانا چكه چك، كيمين كيم اولدوغو بيلينه چكدير.

من بير نئچه كلمه ده اوز فعاليتيم حاقدان دئمگي لازيم بيليرم. منيم نهضت دورونده و اوندان سونرا كي ايلرده فعاليتيمي تحريف ائدنلري، يالان دانيشيب، بوهتان دئيلري ساغليغيمدا گورموشم، يقين بو شئي طاني عمله سونرا كي ايلرده ده ال آتالار اولاجا قدير.

من دئسم ده، دئمه سه م ده مني ياخيندان آز-چوخ تانيانلار بيليرلر كي، بوتون حياتيم خالقيمين و وطنيمين آزادليغينا و سعادتينه حصر اولونوب. بو ايشده من عذابي، مشقتلي و آغير بير يول كئچميشم. من هنج واخت پولگير اولماميشام. داردا قالانلارا، بوخسوللارا و دوستلارا ال توتماق، كؤمكليك ائتمك منيم طبيعتيمده واردير. طاماح، باشقاسينين پولونا، ثروتيه گوز تيكمك منه ياد كئيفيتدير. نهضت دورونده اليمده بويوك صلاحيت و ايمكانلار اولسا دا، قانوندان ذره قدر كنارا چيخماميشام.

ميلي حوكومت زاماني موصاديره اولونموش املاك قانون موجيبينجه (اساسيندا) اجرا انديلميشدير و هاميسي سندلر اساسيندا دولتين سرانجامينا كئچميشدي. آذربايجاندا قاجيب و وئريلميش مودت عرضينده (15 گون) وطنه قاييتمايان، ميلته، نهضته دوشمنچيلىكده سوچلانانلارين املاكينين موصاديره سي حاقدان آذربايجان مجلس ميلي سينين قراري هاميا معلومدور. من داخيلي ايشلر وزير وظيفه سينه باشلاركن قاجماغا حاضير لاشان وارليلاري دوز يولا هيداييت ائتديم، قاجماقدان چكينديرديم و حقيقتن ده اونلارا هنج كس دگيب توخونمادي. بونا عاييد چوخلو ميثاللار چكمك اولار. وزير ايشله ديگيم بير ايل عرضينده ائوده آخشاملاديغيم گنجهلر آز اولوردو، اوشاقلاريمين اوزونو گونلره گوره بيلميرديم. بويوك اوغوم آزادي خاريجه (سوونلر) تحصيله گوندرنده اونو يولا سالماغا بنله واخت تاپماديم.

## شئیطانی عمل پوزدو ایشلری

سوئوتلرین ایراندان نئفت پایي ایسته مەسی صوئبتینی 2-3 ایل ایدی کی، ائشیتیمیشدیم. شاهین قواما قدر ایش باشینا گنیردیگی باش وزیرلرین هامیسی و مجلس بو ایشه "یوخ" دئدی. 1324-جو ایلین بهمن (1946-جی ایل فنورال) آییندا احمد قومولسلطنه نین باش وزیرلیگه گلە مەسی ایله سوئوتلرله ایرانین نئفت سوؤده لشمەسی قیزیشدی. قوام موسکوا یا دعوت اولوندو. سوئوت رهبرلری ایله گۆر وشدو کدن سونرا موسکوا رادیوسوندان من بئله بیر خبر ائشیتدیم کی، قوامین موسکوا سفریندن سونرا ایرانین سوئوتلرله دوستلو غوندا یئنی مرحله آچیلیر. من بو خبری میلی حؤکومت رهبرلیگینه و آغایی پیشهورییه چاتدیردیقا او، "دئیەسن، بو شئیطان قوام موسکوانین ساققیزینی او غورلایا بیلیر" - دئدی. سونرا کی حادثه لر گۆستریدی کی، قوام اۆز حیلە گرلیگی ایله بو ایشی گۆره بیلیمیشدی. 1325-جی ایلین ایلك گونلرینده (1946-جی ایل مارت) سوئوتلرین بیزیم حرکاتا قارشى موناسیبتلرینده سوپوقلوق حییس اولونماغا باشلادی.

گونلرین بیر گونو (فروردینین 15-20-سی اولاردی) تبریزده کی سوئوت کونسوللوغو ایله آذربایجان میلی حؤکومت رهبرلیگینین (پیشهوری، شبوستری، جاوید، پادیقان و جاهانشاهلو) گۆر وشو اولدو. سوئوت نوماینده لیگی بیزه تئهرانا گوزشت ائتمگی، شاه دؤولتی تابعلیگینه کئچمگی و شاهنشاه قوشونونا موقاویمت گۆستر مەدن اونون مانعەسیز اول زجانا، سونرا آذربایجانا داخیل اولماسینا حاضیر لاشماغی مصلحت گۆردو و بو "مصلحت" این موسکوادان وئریلدیگینه ایشاره اولوندو. بو "مصلحت" بیزیم هامیمیزی هم مایوس ائتدی، هم ده غضبلندیردی. باشدا پیشهوری اولماقلا هامیمیز بو "مصلحت" ه ناراضیلیغیمیزی بیلدیردیک. پیشهوری، شبوستری، پادیقاندان سونرا من ده صوئبتە قوشولوب سۆزلریمی دئدیم

(س. جاویدین همین گۆر وشدە کی چیخیشینین سئنونق راماسی جمیل حسنلین کیتابیندا وئریلمیشدی. همین چیخیشدان بیر پارچا، کچیک ایختیصارلا وئریلیر - ا.ر.).

1946-جی ایل آپرئل، تبریز.

آذربایجان میلی حؤکومت رهبرلیگی تبریزده کی سوئوت نوماینده لری ایله گۆر وشه دعوت اولونور.

گۆر وشدە سوئوت نوماینده لیگی موسکوانین "مصلحتلری" نی میلی حؤکومت رهبرلیگینه چاتدیریر و اونلاری قومولسلطنه نین "دموکر اتلیغی" نا ایناندیر ماغا چالیشیر و تئهرانلا دانیشیق لاردا بوشاق موقوع توماغا و گوزشتلره گئتمگه چاغیریر. تسلیمچیلیگه چاغیران بو موقوعه آذربایجان میلی حؤکومت رهبرلیگی اۆز ناراضیلیغینی و اعتباری بیلدیریر. همین گۆر وشدە دوکتور سالامولا جاوید ده چیخیش ائدیر... داخیلی ایشلر وزیر ی دوکتور جاوید سۆز الدی. او قئید ائتدی کی، "... اگر صوئبت قان تۆکمەن دینچ دانیشیق لار یولو ایله مثالی حل ائتمکدن گنیرسه، سیزی ایناندیریرام کی، سون نتیجەده بیزیم فیکیر لشدیگیمیزدن اون دفعه آرتیق قان تۆکولەجک. بو گون قوام بوتون مسالەلری بیزیمله دینچ یوللا حل ائتمگه حاضیر دیر، صاباح... او، بوتون واسیطەلرله چالیشاجاق کی، بیزیم میلی حرکاتیمیزی محو ائتسین. من ان بؤحرانلی و اختدا قهرمان فدایلره قوشولوب پارتیزانلیق ائتمگه حاضیرام، لاکین هئج واخت مورجع حؤکومته تابع اولما یا جاغام. سیز باخشی بیلیر سینیز کی، اینگیلتره قوام حؤکومتینه کۆمک ائتمەسه، بیز بئترینجه گوجه مالیک کی، تئهرانا هوجوم ائدیپ اونو دئویرک و دموکر اتیک رژیم قوراق.

بئله لیکله، آذربایجان خالقی بوتون تهلوکەلردن بیر دفعە لیک خیلاص اولسون".\*

\*- وئریلمیش پارچا ج. حسنلی نین "گونئی آذربایجاندا سوئوت-آمریکا و اینگیلتره قارشیدورماسی (1941-1946)". باکی، 200، ص. 383-384-دن ایقتیساس ائدیلیمیشدیر

بیزی تئهرانلا دانیشیق لارا ایتله بیر دیلر. بیز نئهضتین ایلك گونوندن تئهرانلا مثالی صلح یولو ایل، دانیشیق لار واسیطەسی ایله حل ائتمک ایستە بیر دیک، بو شرط ایله کی، تئهران بیزیم میلتن احتیاج و طلبلرینی نظره آلسین. وعدلر سۆزده یوخ، عملده ایجرا ائدیلین. دانیشیق لار حاکیم-محکوم سویه سینده یوخ، برابر لیک،

قارشیلیقلی آنلاشما ایله آپاریلسین. آغایی قوامین عملرینده ایسه بونلار گۆرونموردو، شاه ایسه آذربایجانداکی اولایلاری "ایرانین باش آغریسی" آدلاندیریردی.

بیز ایستهمسک ده، ایستهمسک ده آذربایجان نومایندهلیگی دانشیقلاار آپارماق اوچون تئهرانا یولا دوشدو. آغایی پیشهوری بو سفره تام کۆنولسوز گنڈیردی و هم ده فیشار (قان تضییقی) اونو اینجیدیردی. پیشهوری باشدا اولماقلا آ.م.ح. نومایندهلیگی تئهرانا یولا دوشرکن آرتیق سوونت قوشونلاری آذربایجاندا چیخماغا باشلادی و بو ایش مای بایرامینا قدر تام باشا چاتدی. سوونت قوشونلارینین ایران اراضیسینی تام ترک ائتدیگینی گۆرن قوام دانشیقلااردا آغایی لاپ یوخاری "پیللهیه" قویدو. آذربایجان نومایندهلیگی تئهراندا 10-15 گون واخت ایتیرسه ده (بو مودت عرضینده من پیشهورینین تکلیفی ایله مووقتی اولراق آذربایجانین باش وزیري وظیفهسینی داشیبیردیم) هنج بیر نتیجه آلینمادان تبریزه قاییتدی. بیز پیس سونلوقا دوغرو گنڈدیگیمیزی حیس ائتیردی. بؤیوک دؤولتلرین، خصوصن سوونتلرین "مصلحتی"، سونرا ایسه تضییقی آرتیق هدهیه چئوریلیمشدی. بو وضعیتله راضیلاشمايان و اعتیراضینی بیلدیرنلره (او جوملهدن، من) سوونتلرله دوستلوقون علئیهداري دامغاسینی ووروردولار. بو حاقدایولداشلارین بعضیسی ایله، او جوملهدن باش وزیرین موعاوینی، میلی دارولفونونون ریسی آغایی جاهانشاهلو ایله جیدی صؤحبتیم اولدو.

من اعتیراف ائتیرم کی، اوزون مودت باکیدا تحصیل آلدانان 1325-جی ایلین اوللرینه قدر (1946-جی ایل مارت-آپرئل) سوونتلرین ایرانداکی مظلوم خالقلاار، او جوملهدن آذربایجانلیلارا نیسبت خئییر خاھلیغینا و کؤمکلگیگینه اینانیردیم. آ.م.ح. هئیاتینده منیم کیمی اینانانلار چوخلوق تشکیل ائتیردی. قوامین موسکوا سفیریندن سونرا هر شئیین بیردن-بیره دییشمهسینی، خئییرخاه سایدیغیم طرفین عملریندهکی خئییلتیگی گۆردوکده دوشونجهمهده بؤیوک ایشتیباھ (سهولر) اولدوغونو آنلادیم. بونو تکجه من یوخ، همکارلاریم، دوستلاریم و یولداشلاریم دا آیدین باشا دوشدولر. لاکین گنج ایدی. "سونراکی پنشانچیلیق فایدا وئرمز دئییب آتالاریمیز. "دوستون دؤنوکلوگو، مئیداندا بیزی تک قویوب گنڈمسی و اوسته لیک طرفه دانشیق سیز تسلیم اولماق تکلیفی ایله باغلی گؤستردیگی تضییق و فیشارلار مندهکی حوسن- رغبتی غضبه و نیفرته چئویردی. بونو او زمان نه من، نه ده دوستلاریم بیرباشا دئییه بیلمزدی، سوونت تئرورونون قودرتینی هامی بیلیردی، اوسته لیک منی اوولادیمین - آزادین دا طالعی دوشوندوروردو. من پیشهورینین تکلیفی و انجومنین راضییلیغی ایله آذربایجانین اوستانداري (والیسی) کیمی تئهرانا تقدیم اولوناندا، هامیدان چوخ جاهانشاهلونون منه قارشی کودورتی داها دا آرتدی. فیکیر ائتیرم کی، او اوزونو اوستاندار وظیفهسینده گۆرمک ایستهبیردی. سونرالار اویرنیم کی، او، بونا نایل اولماق اوچون بعضی ایقاملار دا ائتمیشدیر. منیم بو وظیفهیه (اوستاندار لیغا) نامیزدلیگیم وئریلدیکده و تئهران بونو تصدیقلهدیکده، صداقتله دئییرم بو ایش منیم اورگیمدن دئییلدی. اوستاندار اولماق بو قارشیق و عاقیبتی قارائلیق گۆرونن بیر زاماندا مسؤولیتلی ایشی عؤدهیه گؤتورمک، میلئت قاباغیندا جاواب وئرمگه حاضر اولماق دئمک ایدی.

تکرار اولسا دا دئییرم: منیم آذربایجان اوستانداري وظیفهسینه نامیزدلیگیمی انجومن آذربایجاندا آغایی پیشهوری ایرملی سوردو و انجومن بو تکلیفی سس چوخلوق ایله تصدیق ائتدی 2. بو وظیفهیه تعین اولونماغیم علئیهینه اولانلار دا وار ایدی. انجومن آذربایجانین منیم والیلیگه تعیناتیم حاقدای پیشناهادینی (تکلیفی) تئهران قبول ائتدیکن سونرا، بو پیشناهاد قانونیلشه بیلردی. تئهران "نم-نوم" ائتمه دن انجومن آذربایجانین پیشناهادینی تصدیقلهدی. مصلحت بئله اولدو کی، من آغایی پیشهوری ایله قراردادی ایضالامیش م. فیروزلا بیرلیکده دانشیقلاار آپارماق و آذربایجانین چوخ واجیب احتیاجلارینی دؤولته بیلدیرمک اوچون تئهرانا گنڈیم. من م. فیروزون دستگی ایله تئهرانا یولا دوشدوم.



1 قئيد: جاھانشاھلونون "ما و بيبگانگان" آدلي خاطرلر كيتابيندا دوكتور جاويد حاقد اولمازين بۇھتان و ايفتيرالاريني ديله گتيرمسي چوخ احتمال كي، بو قيسقانچليقا باغلي اولموشدور.

قئيد: ايراندا سياسي-اجتماعي خاديم كيمي تانينان مريم فيروز اوز. خاطرلر يندن جاھانشاھلو حاقيندا يازير: "جاھانشاھلو مؤحك عقيدهلي آدام دئييلدي. كولك هانسي طرفه اسسه ايدي، او دا او طرفه اگيلردى. او، اولدن بئله اولوب و بئلهدير. هارادا اولسايدى اوزونو گورر، خئيريني دوشونردى. من اونو آروپادا گورنده ده او، بئنه اولكي خيصلتبنده ايدي. من بئله اينسانا قبيمت قابل دئييلم. طبيعى كي، يازيلاري دا اوزو كيميدير، بو يازيلار منيم اوچون دگر سيز دير".

مريم فيروز فرمان فرمانيانين "خاطرلر" كيتابيندان. تهران 1373. 4-102

2-م. بئنه اوزونون "از سئييد ضيبا تا بختيار" (تهران 1380) كيتابيندا يازير: "فيرقه رهبرلر يندن بيري اولان س. جاويد، س. ج. پيشهورينين تكليفي ايله آذربايجان اوستانداري وظيفه سينه قويولموش. س. 269.

## تھراندانكي گوروشلر

من بو دفعه تھرانا آذربايجان اوستاندارليغينين باشچيسي كيمي گلديگيمدن بورادانكي گوروشلر و صؤحبتلر رسمى مضموندا ايدي. منيم تھرانا گلگيم، بورادانكي دانيشيقلار يمين ايستيقامت و مضمونو آدف مك-دا موداكيره انديلميش، شخصن آغايي پيشهورينين گؤسترش و مصلحتي اساسيندا انجام تاپميشدير. تھرانا سفر 17 گون چكدي. اساس مقصد تبريزده ايمضالانميش قرار داددا آچيق قالميش موباحيئه لي مسالهلر ين حلي حاقيندا، آذربايجانا دؤولتين يارديمي و دؤولتين آذربايجانا وظيفه اجراسينا گؤندر مجكي آداملار حاقدان فيكير موباديلهسي انديب، راضيلغا گلگم ايدي. تھرانا قالدغيغيم مودتده منيم بوتون خرچيمي دؤولت يوخ، تھراندانكي دوستلر يم چكدي.

دؤولت مقاملاري ايله ايلك گوروشوم م. فيروزون ايشتيرايي ايله باش وزير قواملا اولدو. او، مني ويزارتئ خاريجه نين (خارجي ايشلر نازيرليگي) يايلاق عيمارتينده (كنچميش آلمان سفيرليگينين پل-رومي ده يئرلشن بيناسيندا) قبول ائتدي. اونون منه ايلك سوالي بو اولدو: "تبريزده باغلانميش مووافيقتنامه سيزين مونساييتينيز نجهدير؟" من ايسه جاوابيندا: "اگر مووافيقتنامه صميمتله اجرا اولونار سا بو، هر ايكي طرفين خئيرينهدير" - دئديم.

من قوامين اوزون-اوزادي و هر بيرينين آلتيندا حيله و مكر ياتان "اؤبود- مصلحتلري" نه قولاق آسماق مجبوريتينده ايديم. او، صؤحبتينه كيچيك بير فاصيله وئرن كيمي، من ده اوز نؤوبده "هوجوما باشلايم. آذربايجانين احتياجلاريني سايديم و كؤمك ايستهديم، دؤولتين آذربايجانا مونساييتينده ديشيكليگين اونون ايقداملارينداكي صميمليكله اولچوله جگيني دئديم. قوام داخيلي ايشلر ويزارتينه (نازيرليگين) گنتمگيمي و احتياجلاري اونلارا دا بيلديرمگي مصلحت گوردو. 14 تير 1325- جي ايلده (ايلول، 1946) قوام آذربايجان اوستاندارليغي حاقدان شاهين ايمضالاديغي حؤكمو منه تقديم ائتدي. همن تاريخدن 25 آذر 1325- جي ايلهك آذربايجانين اوستانداري اولدوم. قوامولسلطنه ايله گوروشدن سونرا صباحي گون يئنه م. فيروزون موشاييعتي ايله داخيلي ايشلر ويزارتينه گنتميم. آذربايجانا ايل عرضينده وئريلمسي داينديريلميش قند، چاي، سيقار و س.- نين اهالييه چانديريلماسيني، پارچا و ماشين لاستيكلر ينين گؤندريلمه سيني، تبريز شهر يداريسي (بلديه) اوچون واجيب آبداليق ايشلرينه 800 مين تومن پولون آيريلماسيني قرار لاشديرديق. تھرانا قالدغيغيم مودتده بو ايشلرين بعضيسينه انجام اولوندو.

سونراكي گونلر يمدە ميلی بانكين ريسي آغايی ايتنھاج ايله، ائلجه ده پوچت-تئلئقراف، كند تصروفاتي، صحیبه، مالييه، يول، معاريف ويزار تينده گوروشلريم اولدو، موداكيرملر آپاريلدي. بو گوروشلرده عملدن چوخ وعدلر وئريليردي. ..

## محمدريضا شاهلا اوز-اوزه

منه خبر وئرديلر كي، شاه سنينله گوروشمگي گوندهليگينه ساليب. من ده اوز نؤوبده شاهلا گوروشمك و حلي هلهليك مومكون گورونمگين مسالهلري اونون نظر-ديقتينه چاتديرماق ايستگينده اولدو غومو دئديم. منه بيلديرديلر كي، گنيدگين ليباس (پالتار) شاهلا گوروشه لاييق دئييل. من ايسه جاواييندا "اولانيم بودور" - دئديم. مصلحت اولدو كي، منه بير دست ليباس تيكديرسينلر و بئله ده اولدو. من يئنه م. فيروزون موشاييعتي ايله شاهين سارايينا گلديم، قبول اوتاغيندا بير ايستكان چاي ايجديكن سونرا دربار ريسي (شاه سارايينين ريسي) آغايی شيكوهي بيزي اوتاغينا چاغيرتديردي. او، باشدان آياغا مني سوزدوكن سونرا اونونلا بيرليكه شاهين قبول اوتاغينا طرف آدديملاديق. عؤمرومده ايلك دفعه ايدى كي، عذابدان باشقا بير زادينى گورمهديگيم درباردا ايديم و اونون برلي-بزكلي كوريدورو ايله يوز مينلرله آزاديخاهي قارائليق زيندانلاردا مين بير عذابلا قتله يئتيرن ريضا خانين او غلو محمد ريضا شاهين گوروشونه گنديرديم. 1325-جي ايل 20 تير (1946-جي ايل ايبون) ساعات 10-دا من شاهين اوتاغينا داخيل اولدوم. صؤحبتيميز چوخ چكمهدي، جمعي 30 دقيقه او، مندن تبريزده باغلانان مووافيقتنامه حاقد سورشودو. من صؤحبتين ايستيقامتيني آذربايجانين ضروري احتياجلارينا يؤنلتمك ايستركن گؤزله نيلمه دن سوال وئردي: "او قولا م يحييا كيمدير و هار ايلدير؟" من ايسه جاواييندا: "اعليحضرت، او، سرابليدير، اوزو ده ياخشى آدامدير" - دئديم. او، مؤوضو عنو داوام ائتديرمه دي، باشقا مسالهيه كئچدي. من آذربايجانين ضروري احتياجلاري مسله سيني تكرار اورتايا چكديكه: "دنديكلرينيزله باغلي گؤتوروله جك اولچولر باره ده سيزه مووافيق دؤولت مقاملاري معلومات وئرجهك" دئمكله صؤحبتني يئكونلاشديردي. شاهين قبول اوتاغيني ترك ائتديم. من بو گوروشو معناسيز و نتيجه سيز سايديم. گوروشده اوزونو غورلهي آپاران شاه بير ايلالتين اوستانداري ايله پوخ، سانكي مغلوب اولموش بير ميلتتين نومائنده سي ايله لاقنيدجه سينه و راييظه سيز صؤحبت آپايردي. من قوام و شاهلا گوروشلريمدن سونرا جيدي بير فلاكتله اوز-اوزه داياناچاغيميزا شوبه هم قالما دي.

شاهلا گوروشون صاباحي م. فيروز منه بيلديردي كي، تنهرانداكي سوونت سفيري اي. ساتچيكوو مني گوروشه دعوت ائديب. من بو گوروشه ده آغايی فيروزون موشاييعتي ايله گنئديم. بو، سوونت سفيري ايله منيم 2-جي گوروشوم ايدى. اولنجي گوروش 1323-جو ايله (1944) سوونت ايتيفاقيندان ايرانا گلْميش ايتيحادييه (همكارلار تشكيلاتي) نومائندهلري ايله اولموشدور. سوونت سفيري قوام و شاهلا اولان گوروشلريمله ماراقلاندي. من ده بو گوروشلرده آغايی فيروزون ايشتيراكي ايله اولان صؤحبتلرين مضمونومو سفيره چاتديرديم. او، منه "مؤحك دايانماغي، قوشونا موقاويمت گؤستريلمه سينه ايمكان وئريلمه سينه" دئديكه جناب سفيرين مصلحتينده كي منطيقسيزليك، حوقابازليق مني تعجبولندير مگه بيلمزدي. "مؤحك دايان، قوشونا ايسه موقاويمت گؤستريلمه سينه ايمكان وئرمه؟؟!" (دوشانا قاچ دئيير، تازيبا توت) من سوونت سفار تيندن چوخ پريشان، اودوزان، ايشين ايشدن كئچديگيني باشا دوشن بير آدام كيمي آپايرديم.

تئهراندا قالدیغیم مودتده اور اداکی آذربایجانلی آزادیخاھلارلا، آذربایجانلی تاجیرلرله، آذربایجاندا قاجمیش مولکدارلارلا، روزنامه نویس لرله (قازئت موخبیرلیگی)، شورای ایتیحادییه نین (همکارلار ایتیفاقی شوراسی) فعاللاری و عوضولری ایله گۆروشلریم اولدو. بو گۆروشلر حاقدان او زمان تئهران روزنامه لری، او جومله دن "ایران ما"، "کیهان"، "اطلاعات"، "آتش" و س. مونتظم خبرلر درج ائتمیشلر. "ایران ما" روزنامه سینده تئهرانداکی آذربایجانلی آزادیخاھلارلا گۆروش حاقدان "دوکتور جاوید پبش همشهریه ای خود" سرلوه حله یازیسینی اوخویارکن منیم دؤولت اورقانلاری طرفیندن چوخ دیقتله ایزلندیگیمی آنلادیم.

"پارک هتل" ده کؤهنه آزادیخا دوستلاریم (ابولفظ لیسانی، علی اکبر کاوه و س.) 150 نفرلیک بیر قوناقلیق تشکیل ائتمیشدیلر. من آغایی م. فیروزو دا قصدن اورا آپاردیم کی، سونرا " وئدره باغلاماسینلار ". بور اداکی ایشتیراکچیلارین اکثریتی آذربایجانلیلار ایدی. اونلارین چوخو میلی حؤکومت و آف حاقدان چوخ خوش سۆزلر دئییب، میلی احساسات نیشان وئردیلر. آغایی م. فیروز دا بورادا صؤحبت ائدی. من آخیردا دانیشدیم. آذربایجانداکی وضعیتی، آف باشچیلیگی آلتیندا آذربایجان میلی حؤکومتین تاریخ قیسا مودتده گۆردویو ایشلری سایدیم. بیلیردیم کی، آف هئچ واخت تجزییه طلب دئییل. آذربایجانداکی حرکاتی گۆزدن سالماق اوچون بو قوندارما عمل اورتایا آتیلیب. من دئدیم کی، آذربایجان ایرانین باشیدیر، بو باش ایران ایستیکلالیتینین ضامیندیر.

تئهرانی ترک ائتمزدن اول منه رادیو ایله چیخیش ائتمک تکلیف اولوندو و من بو تکلیفی سۆز سوز قبول ائتدیم. همین چیخیشین یازیلی متنینی ساخلادیغیم اوچون اونو خاطرلریم داخیلینده دیکر ائتمک ایستردیم.

## تئهران رادیوسو ایله چیخیشیم:

"عزیز هموطنلر! من چوخ شادام کی، آذربایجان نئهضتینه موخالیف اولانلارین، بو نئهضتی ماجراجولارین، تجزییه طلبلرین حرکاتی آدلاندیرانلارین دوشونجه سینه ضید اولاراق تئهران رادیوسو ایله آذربایجان خالقی آدیدان ایرانلی قارداشلاریمین حوزوروندا دانیشیرام.

## "دوکتور جاوید اؤز همیئرلیلری قارشیسیندا".

آذربایجان نئهضتی اولدن مورتجملر و ناصالح ایران حؤکومتی علئیهینه باشلانمیشدیر. بعضی مورتجع عونصورلر بیزی تجزییه طلب (ایراندان ایریلمه) آدلاندیریب، اولمازین ایفتیرالارینی یاغدیدیلر. مرکزی دؤولت ایله باغلادیغیمیز قرارداد گۆستردي کی، بیز هئچ واخت تجزییه طلب اولوب آذربایجانلی ایراندان آیرماق ایسته مہمیشیک. آذربایجانلیلار همیشه ایرانین آزادیغی و راحتلیغی یولوندا چالیشمیشلار و آلتی آی یاریم عرضینده بو نئهضتین ایرانین نیجاتی، حقیقی دموکراسییا چاتماسنیدان باشقا بیر نیتی اولمامیشدیر. آذربایجان آزادیخاھلارینین ایستکلری قانون-اساسی چرچومه سیندن کنار دئییلدی. او اؤز اعلامیه لرینده یازیب مرکزی حؤکومتدن ایسته دیکلرینی طلب ائتسه ده، حؤکومت بونلاری قبول ائتمکدن بویون قاچیردی. آذربایجان آزادیخاھلاری ناچار قالیب اؤز آزادیقلارینی اؤز اللرینه آدیلا. آذربایجانلیلار، هئچ واخت راضی اولما بیلمزديلر کی، ستارخان، باغیرخان، حئیدر عمو اوغلو و خیابانینین قانی باھاسینا آیینمیش مشروطه بیر دسته

مورتجع و ماجراجولارين آلتينه چئوريله. آذربايجانلي آزاديخواهلارين زيندانا ساليئماسينا، حوقوقونون پامال اولونماسينا سويوق قانليقلا تاماشا ائتمگي باچارانماز دي. كئچميش حؤكومتلرين آذربايجانين ايستكلرينه ديقت آيبرماماسي بؤيوك آذربايجان نئهضتئين يارانماسينا سبب اولدو. آذربايجان اولجه ايالت انجومنين، ويلايت و شهر انجومنلرين يارانماسيني و ظولملرين آرادان گنتمهسيني مركزي حؤكومتن ايستهييري دي. آذربايجان آزاديخواهلارين اولجه محلي اولان تاكتيكاسي سونرا معلوم اولدو كي، كاميلن دوز و يئر بنده اولان بير تاكتيكا ايدي.

آذربايجانليلار اوز نئهضتلريندن سونرا آز بير مودتده باچارديقلاري ايشلري، فؤوق العاده ايصلاحاتلاري حياتا كئچيري دي. او جومله دن، دانيشگاهين (اونيوئرسيننتين) تاسيسي، يئني مدرسلرين آچيلماسي، پروريشگاهين دوزلمهسي، تزه كارخانالارين تاسيسي، كئچن حؤكومتلر دؤورونده خيانت و سو- ايستيفاده نتيجه سينده باغلانميش كارخانالارين يئندن ايشه ساليئماسي، يوللارين تعميري، يئني شوسسئ يوللارين چكلمهسي و بو كيمي خالقين دردينه دگن ايشلرين گؤرولمهسي دنديكلريميزه عياني ثوبتدور.

آذربايجان خالقي آز مودتده ثوبوت ائتدي كي، بو خالقدان نه اينكي اوز ايشلريني ايصلاح ائتمك ايستعدادي واردير، هم ده او، ايرانين آزادليغي اوچون علمدار (باير اقدار) اولماغا لاييقدير.

آغايئ قومولسلطنه ايش باشينا گلديكن سونرا آذربايجان آزاديخواهلاريني دانيشيغا دعوت ائتدي. آذربايجانليلار دؤولتين و آغايئ قومولسلطنه نين حوسن- نيتينه و اعتمادين اينانيب كمالئ- رغبت و مئيل ايله دانيشيغي قبول ائتديلر. بونولا دا آذربايجانليلار ايرانلي قارداشلارينا و دونيايا ايثبات ائتديلر كي، بو ميلت ايرانين آزادليغيندان باشقا بير شئي ايسته مير، باشقا نيتي ده يوخدور. آغايئ قوم طرفيندن آغايئ فيروزون تبريزه گلمهسي و قرار دادين ايمضالانماسي ايران آزادليغي و وحدتي يولوندا گؤتورولموش آديم ايدي.

عزيز هموطنلر ! من آذربايجان آزاديخواهلاري آديندان بوتون ايرانلي قارداشلارا خطاب اولاراق دئييرم:

آزاديخواهلار، ائي غيور ايرانليلار، مملكتين آزادليغي و خوشبختليغي اوچون بيرليكه چاليشين! هئچ واخت ايتيحاد و بيرليكي اوزونوزدن اوزاق ائتمگين! سعي ائدين گلهجك 15- جي مجلسه حقيقي و آزاديخواه وكيللر سئجهسيز كي، اولار زامانين سيفاريسي ايله قانونلار ترتيب ائتسينلر، دموكراتيبايا و مو عاصير اوصوللارا موافيق اولسونلار، بونولا دا مملكتين ترقي و اينكيشافينا داها آرتيق كؤمك ائتسينلر !

بيز آذربايجانليلار نئجه كي، تاريخي دؤورلرده آزادليغي اله آلماقدا بيرينجي جرگه ده علمدار اولموشوق، بوندان سونرا دا آزاديخواهلارين بيرينجي جرگه سينده اولاجاغيق. جناب اشرف قوامين اوصول-دموكراسي سيني موذافيعه ائتمگه حاضيري ق. دؤولتي راديودان حيزب-دموكراسينين تاسيسي حاقدان اعلان ايثبات ائدير كي، جناب قوم دموكراسي اوصولونو تعقيب ائدير. جناب قوم دموكراسي اوصوللارا عمل ائدرسه بوتون آزاديخواهلار، خصوصن آذربايجان آزاديخواهلاري اونو موذافيعه ائدر و بونولا دا آزادليق علئيهينه اولان مورتجملرين نقشه لري آرادان آپاريليب محو و نابود اولار.

ياشاسين ايران آزاديخواهلارينين ايتيحادي (بيريگي)!

ياشاسين موستقيل ايران!

ياشاسين آذربايجان خالقي كي، ايران آزادليغينين علمداري اولموش و يئنه اولاجاقدير !"

اوستاندار کیمی تئهرانا دعوت اولونماغیم، تصدیقیم و بورادا موختلیف دؤولتی مقاملارلا و آیری-آیری دایرهلرله گۆرۆشلریم 17 گون چکدی. قاتارلا تبریزه دؤنرکن منیمله بیرلیکده مرکزی دؤولتین بیر کومسیونو دا گلیردی. مرکزی دؤولتدن انتدیگیم چوخلو طلب و تکلیفلر موقابیلینده نقدلشن اوستاندار و تبریز فرماندارلیغینا وئریلن مینیک ماشینلاری اولدو...

## تئهرانا نؤوبتی سفریم

تبریزده آ.م.ح. ایله مرکزی دؤولت نومایندهسی آغایی فیروز آراسیندا ایضالانمیش قرارداددا بیر سیرا مسالهلر تام حل اولونمامیشدی، موباحیته لی مادهلر، دوزهلشله احتیاجی اولان نؤقطهلر وار ایدی. بو حاقدا تئهرانا قطعی و سون دانیشیقلا آپارماق اوچون آذربایجان نومایندهلیگینین تئهرانا گنتمهسی لازیم اولدو. نومایندهلیگین ترکیبی آد ف-مک-دا و آذربایجان ایالت انجومنینده گنیش موداکیره اولوندو. بو موداکیرهده ایجتیماعتین بوتون قیشرلریندن (طبقهلریندن) - فهلهلر، کندلیلر، ضیالیلار، روحانیلر، تاجیر و مولکدارلارین نومایندهلری شیرکت اندیردیله. دانیشیقلاری باشا چاتدیرماق و موشرک راضیلیغا گلکم اوچون تئهرانا آشاغیداکی ترکیبده نوماینده هئیاتی اینتیخاب اولوندو (سئچیلدی):

سالاموللا جاوید - آذربایجان اوستانداری (نوماینده هئیاتینین باشچیسی)

حاجی میرزعلی شبوستری - آذربایجان انجومنین ریسی

گنئرال ماحمود پناهیان - باش قرارگاهین ریسی

صادیق پادیقان - آد ف مک صدرینین موعاوینی، انجومن ریاست هئیاتینین عوضو.

سرهنگ مورتضوی - حربی ایشلر اوزره موشاویر

مایور توغرای - حربی باش قرارگاهین نومایندهسی.

یوخاریدا قنید اولونانلاردان علاوه، علی اکبرشهابی نومایندهلیگین کاتیبی تعیین اندیلدی. سوروجو عبدول ده بیزیمله ایدی. تئهراندان خبر گلدی کی، نومایندهلیک دئییلن واخت گلسین. من آرادا اولان واختدان ایستیفاده اندیب احتیاج و طلبلری اؤیرنمک اوچون سراب، اردبیل، آستارا، خالخال، اهر، منشکین شهرلرینه سفر اندیم، وضعیتله یئرلرده تانیش اولدوم. اهردن تبریزه دؤنرکن تئهراندان خبر گلدی کی، نومایندهلیک گلسین. آغایی پیشهوری ایله گۆرۆشدوم، مصلحتلشدیک، گۆتور-قوی انتدیک. وضعیتین آغیرلاشدیغی گنئدیگجه بیزه یاخشی معلوم اولوردو، فقط چیخیش یولونو تاپماقدا چوخ واخت فیکیرلر اوست-اوسته دوشموردو. قوشونون ساکیت گلهجگینه و اینتیخاباتین عدالتله کنجهجگین، آزادیخاهلارا جزا وئرلمیهجگینه گومان یوخ درجهسینده ایدی. اؤز گوجوموزله سون قطره قانیمیز قالانا قدر ووروشماغا ایسه نه "دوست"، نه ده "دوشمن" یول وئریردی. بیر سۆزله، بیز تئهرانا دوشرکن آذربایجانین طالعی بیلاتکلیف (تکلیفسیز، آیدین اولمایان) ایدی. آذربایجان آزادیخاهلاری منیداندا تکلمیش و هر طرفدن هوجوم و فیشارا معروض قالمیشدی. بنله بیر واختدا منیم باشچیلیق انتدیگیم نوماینده هئیاتی تئهرانا یوللاندى.

بیز یولا دوشمزدن اول تبریزده بؤیوک بیر جلسه (ایجلاس، توپلانتي) اولدو. فیرقه مسئوللاری، تاجیرلر، ایتیحادییه (همکارلار تشکیلاتی) نوهایندهلری، اصنافلار، بوتون زومرلردن بورادا وار ایدی. هامییا اؤز فیکرینی بیان ائتمک ایمکانی وئریلدی. نوهاینده هییاتینه باشچیلیق ائدن شخص کیمی منه خئیلی سواللار وئریلدی. من سواللاری جاوابلانديرديم و دندیم: "هئچ وخت آذربایجانی و آذربایجان خالقینی اونودا بیللمرم و من هر هانسی مقاما آذربایجان نهضتی نتیجه سینده چاتا بیلیمشم. چالیشاجام کی، تثبیت اولونموش مووافیقنامه موجیبینه (اتناسیندا) آذربایجان خالقینین منافی قورونماقلا برابر، تئهران دؤولتی ایله ده دوستلوق رابیطه سی یارانسین و ساخالنیلین".

بیز 19 موردادا (أقوست) تئهرانا گلدیك. ایلك گؤروشوموز یئنه آغایی قواملا اولدو. اونونلا بیرلیکده موظف فیروز (باش وزیرین سیاسی ایشلر اوزره موعاونی)، امیر احمدی (وزیر جنگ - حربی نازیر)، گئنئرال هیدایت (سرلشگر - اوردو باشچیسى) و گئنئرال رزم آرا ایشتیراک ائدیردی. بیز ایلك گؤروشده باغلانمیش قراردادان ایندییهك حاقیندا راضیلیق اله اولونمیش حربی پروبلملری، او جومله دن افسرلیك مکتیبین یارادیلماسینی، قوشوندا وئرین درجه لری (روتبه لری) موعلنشدیریلمه سینی، آذربایجانلی سربازلارین (عسگرین) آذربایجاندا قالیب خیدمت ائتمه سینی، اوردو کای حربی رهبرلری و درجه (روتبه) صاحیبلرینین مساله سینی موذاکیره یه چیخارتدیق. موذاکیره بیر نچه گون چکدی و راضیلیق بنله اولدو کی، حربی مکتبه اوخویانلار تحصیللری تئهرانداکی حربی مکتبه داوام ائتدیره بیلرلر. حربی روتبه لری تصدیق، آذربایجانلی سربازلارین و قوشون ریسلرینین، روتبه لی حربی لرین مساله سی سونرایا ساخالنیلدی. اصلینده قارشى طرف بو مساله لری موذاکیره یه چیخاریلماسینی ایسته میردی. منیم و گئنئرال پناهیانین تاکیدی اونلاری مساله نین گونده لیگه سالینماسینا راضیلیق وئرمگه مجبور ائتسه ده، ایسته دیگیمیز نتیجه یه یاخین بیر شئی آلینمادی. سونراکی گؤروشوموزده نیگهبانلیق (ژاندارم) مساله سی موذاکیره یه چیخاریلدی. بو مساله نین موذاکیره سینده کوردوستان رهبری آغایی قاضی محمد ده بیزه قوشولدو. بو موذاکیره ده آغایی قوام و فیروزدان باشقا سرتیب گل پیرا و سرهنگ موبشیری ده ایشتیراک ائدیردیلر. اولکی موذاکیره یه نیسبتن بو دفعه موباحیته آز اولدو. راضیلاشدیریلدی کی، آذربایجان و کوردوستاندا فدایلردن 4 مین نفر نیگهبانلیغا قبول ائدیلین. نیگهبانلیغین ریسی مرکز دن، موعاونی ایسه آذربایجان و کوردوستان انجمنلرینین تقدیماتی ایله مرکزین تصدیقیندن سونرا تعیین اولوناجاقدی. قرارا آلیندی کی، نیگهبانلیقلا باغلی خرچلرین یاریسی مرکزین حسابینا، یاریسی ایسه یئرلی بودجه دن اؤدنیلین.

سونراکی گؤروشلریمیز مالیه مساله لری ایله باغلی اولدو. بو گؤروش و موذاکیره لره مالیه وزیر یه هجیر ایشتیراک ائدیردی. اونون باشچیلیق ائتدیگی نوهاینده لیگه گؤمروک، دارایی، دمیر یول ایداره سی، موحاسیبات بؤلمه سی مسئوللاری دا داخل ایدیلر. مالیه مساله لرینده جیدی ایختیلافیمیز اورتایا چیخدی. بیز آذربایجانین ایلیک بودجه سینی 5-6 میلیون تومن نظرده توتدو غوموز حالدا قارشى طرف بونو یارییار یاشاگی سالماق فیکرینی اورتایا آتدی.

موذاکیره او قدر موباحیته لی کئچدی کی، آغایی پادیقان، هجیر ایله سؤزلشمه لی اولدو و جلسه اوتاغینی ترک ائتدی.

سونراکی گؤروشوموزده زنجان مساله سی اورتالیغا کئتیریلدی و تبریزده باغلانمیش قرارداد اساسیندا زنجانین تئهرانین سرانجامینا وئريلمه سینین تئخنیکی جهتلری حاقدا راضیلاشمالی اولدو.

دؤولت مقاملاری ایله گۆروشلرده و موذاکیره لرده بیز ایسته دیگیمیزه نایل اولای بیلیمزدیک. هر شئی سونرا یا ساخلانیلیر و یا یاریمچیق حل اولونوردو. حیس اندیردیک کی، قارشی طرف بیزیم تکلیفلریمیزه و حلی نظرده توتولان مسالهره ینتیشمکدن داها چوخ موختلیف بهانه لرله واختی اوزاتماغا چالیشیر.

نوماینده لیگیمیز تهر اندا اولان مودته بیز بیر چوخ شخصلرین، حیزلرین، جمعیت و بیرلیکلرین قوناغی اولدوق، گۆروشلر و موذاکیره لریمیز اولدو. آذربایجانا باغلی اولانلار وضعیتدن کدرله دانیشیر، آغیر وضعیتده سالیتمیش میلتمیزه و بوتون ایران دموکراسی سینه نیجات و ئرمک یوللارینی آراییب تاپماغا چالیشیردیلار.

فیرقه نین یار اندیغی گونو - 12 شهر یوری (3 سننتیابر) قنید ائتمک اوچون من "پارک هوتلده" قوناقلیق مراسیمی دوزلندیردیم. آغایی قومولسلطنه نی، م. فیروزو و تهر اندا کی سیاسی حیزیلرین (پارتیالارین)، ایتیحادییه و جمعیتلرین رهبرلرینی، مطبوعات ایشچیلرینی بو مراسیمه دعوت ائتمیشدیک. بو او واخت ایدی کی، آغایی قوام دموکرات دونو گنیمیشدی. او یار اندیغی حیزبه ده "دموکرات" کؤینگگی گنیدیر مرک اونو "حیزب دموکرات ایران" آدلاندیریپ بونولا دا سوونتلره "یاخینلیغی" نومایش ائندیرمگه جان آتیردی. وضعیت او یئره گلیب چاتدی کی، حتا محمد ریضا شاه قوامدان شوبه لنمگه باشلادی. قوامین بیزیم وئردیگیمیز 12 شهر یور ضییاقتینده حیزب دموکرات ایران، حیزب توده یی ایران، آذربایجان دموکرات فیرقه سینی، کوردوستان دموکرات فیرقه سینی، حیزب سوسیالیستی و داها بیر نچه حیزبی واحد جبهه یار اتمغا چاغیرماسی شاه ی و شاهپرستلری برک تشویشه سالدیغیندان، آز سونرا قوام حؤکومتی ایستعفا یا گنتمگه مجبور اندیلدی. سونرا کی حادثه لر گؤستردی کی، بونلار هامیسی قوام-شاه او یونو ایمیش. بو، توده چی وکیللری مجلسدن قوروماق، قوام کابینه سینده شاهین خوشونا گلمه یلری (و جومله دن، موظفر فیروزو) کنار لاشدیرماق و آذربایجانا شاه قوشونلارینین باسقینینی نئزلشدیرمک اوچون لازیم ایمیش.

آذربایجان دموکرات فیرقه سنین یار انماسینین بیر ایلیگی موناسیبتی ایله تشکیل اولونموش ضییاقتده کؤهنه دوستوم مرحوم الموتینین دئیگی سۆزلری خاطر لاتماق ایسته ییرم. زنجانین تهر اندا قوشونلارینین تابع لیگینه وئریلمه سی حاقدان راضی یقلا علاقه دار قواما اوز توتاراق آغایی الموتی دئی: "بیر گون چؤلده سویوقدا قالمیش اوشوین دوه، صاحبینه اوز توتوب قیزینماق اوچون هنج اولماسا باشینی ایستی چادیرین ایچریسینه سالماغا ایجازه ایسته ییر. مرحمتلی دوه صاحبی اونا باشینی ایستی چادیرا سالماغا ایجازه وئریر. فورصدن ایستفاده ائدن دوه یاواش-یاواش بوتونلوکله چادیرا سوخولور. آغایی قوام، من قورخورام کی، قوشونون زنجانا آیاق آچماق ایستگی سونرا تدریجن بوتون آذربایجانین ایشغالی ایله نتیجه لنسین". آغایی قوام و م. فیروز بو چیخیشدان ناراضی قالسالار دا، سۆز دئیلمیشدی و دؤولتین سونرا کی عمللری گؤستردی کی، دوز دئیلمیشدی. همین گون (12 شهر یورده) گون اورتادان سونرا کئچیردیگیمیز میتینگ و آخشام قوناقلیغی حاقدان مقاله لر تهر اندا روزنامه لرینده، خصوصن "رهبر" روزنامه سینده موفصل درج اولونموشدو.

دوکتور ر. رادیمیش دن سونرا من چیخیش ائندیم و دئدیم کی، آذربایجان دموکرات فیرقه سی بوتون صنیف و طبقه لرین فیرقه سیدیر، ملتین فیرقه سیدیر. آذربایجان خالقی نظری بحثلر دنسه عملی ایشه باشلامیشدیر، خوشبختلیکدن آذربایجان خالقینین رهبرلری باشا دوشموشدولر کی، بوتون طبقه لرین وحدتینی یار اتماق لازیمدیر، چونکی اونلار ایستر فهله، ایستر مولکدار، ایستر توجار، ایستر سه ده کندلی اولسون، فرقی یوخدور، هامی سینین دوشمنی بیردیر. شهر و کندلریمیزین ویرانه لیگیندن اونلار عئینی درجه ده عذاب چکیرلر. ایمکانلی تاجیرلریمیز اوولادلارینی تحصیل آماق اوچون اوزاق تحصیل اوجاقلارینا یولا سالیرلار. عجباً، بونو آذربایجانین اوزونده تشکیل ائتمک اولمازمی؟! البته، ایسته سهر اولار.

بو موترقى تشكىلاتلار يىن وحدتيني يار اتديغيميز زامان مووفقيتدن صوحبت آچا بيليريك. سالييم دؤولت قورماق اوچون بوتون صينيف و طبقلر يىن نومايندهلرينين وحدتي لازيمدير. بئله بير شراييطه نايى اولدوقدان سونرا هر جور صينيفي فرقدن آسيلي اولمايلاق آيري-آيري مسالهلري يولونا قويماق اولار (منيم چيخيشيم "رهبر" روزنامه سينين 21 06 1325-جي ايل تاريخلي نؤمره سينده چاپ انديلميشدي).

قوام شاهين گؤستريشي اساسيندا يئني حؤكومي تشكىل انديكدن سونرا من تئهراندا قاليب آذربايجانين خئيرينه هر هانسي عملي بير آدديمين آتيلجاغينا اينامي تام ايتيرديگيمدن تبريزه قايتمالي اولدوم. آغايى پيشهوري منيم تئهراندا چوخ قالماغيدان خوشلانماميشدي. من ايسه اورادا قالدغيم مودتده بوتون قاپيلاري دؤيدوم، خواهيشلر انديم، وضعيتي تئهرانداكي دوستلارا و همشهرليلر يمه باشا سالديم. بو خئيلي واخت طلب اندي.

من تبريزه قايداركن آغايى پيشهوري ايشه چيخماميشدي، مريض (خست) ايدي. من اونا باش چكمك و تئهران سفري حاقدام معلوماتي چاتديرماق اوچون ائوينه گئتديم. او، يونگولوار ي خسته ايدي، لاکين چوخ كئفسيز و عصبي گؤرونوردو. منه دئدي كي، اوزونو مودافيعه مقصدي ايله جوزي ميقداردا سيلاح وئرمك تقاضاميزي بئله "دوستلار" رد انديلر. او، وضعيتين آغير اولدوغونو، مئيداندا كؤمكسيز، كيمسه سيز قالدغيميزي و اوسته ليك اللرده اولان سيلاحلارين بيغيشديريلماسي حاقدام بو يروقلارين دا وئربلديگيني دئدي و قهرلندي.

قوشونون زنجانا داخيل اولماسي ايله زولفوقاريلر، امير نوصرتلر، جامال ايماميلر آت اويناتماغا باشلاديلار. ايلك قتل و قارتلرين، تالان و اوزباشيناليقلارين خبري تبريزه چاتار-چاتماز مايوسلوق علامتلري گوجلنگه باشلادي.

من تئهراندا تبريزه دؤندويوم گوندن چاليشديم كي، هئچ بير آرتيق ايش، وضعيتي كسكىنلشديرن عمله يول وئريلمسين، دوشمنين اينه بهانه دوشمه سين. تئهراندا منيمله بيرليكه گل ميش و قوشون گلنه قدر آذربايجان نيگهبانليغيني (ژاندارماسيني) تشكىل ائتمگه موموظف (وظيفه لي) اولموش آغايى سرهنگ شمس مولكون تهلوكه سيزليگيني و معيشتي ايله باغلي ايشلري ياخشي تشكىل ائتديرديم. آذربايجان انجومينده گئنئرال پناهيبان، كاوييان و قولامپحيا دانيشياندا عيبارت بير كومسيون ياراتديق كي، آغايى شمس مولكله بيرليكه نيگهبانليغي تشكىل ائتسينلر. قرار بئله ايدي كي، 6 مين فدايى نيگهبانليغا كؤچورولور و اونلار امنيتي قورويورلار. لاکين سون مرحله ده معلوم اولدو كي، بو حاقدام رسمي گؤستريش مركزدن (تئهراندا) گلمله يدير.

قرار دادا عمل انديب طرفلرده موناسيب يوموشاقليق ياراتماق مقصدي ايله نئهضت زاماني حبسه آينميشلارين بير قيسي تئهراندا حبسه ساخلانيلان فيرقه چيلر و فدايلرله موباديله انديليدي. سردشت و بانده اسير گؤتورولموش 40 نفر مركزي دؤولت يىن افسري (ضابطي) آغايى قاضي محمده اولان خواهيشيميز اساسيندا بيزه تحويل وئريلدي. من همين 40 نفر يىن تئهرانا يولا سالينماسيني فدايى باشچيسي محمونده تاپشيرديم. بوتون بو ايقداملاري موناسيبتلرده ياخشي اساس ياراتماق اوچون ائتديرديك. لاکين قارشي طرف باغلاديغي قرار دادين بوتون بندلريني پوزماقلا خبيث عمللريني هم آچيق و هم ده گيزلين داوام ائتديرمگه ايدي.



## قوشون تېریزه گلیر

آبان آیینین سونو، آذین اوللرینده (نویابر-دئکابر) وضعیت چوخ مورکبلشدی. آذربایجان ایکی یول آیریجیندا قالمیشدی: یا سون داملا قانیمیز قالانا، سون آذربایجانلی اولنه قدر ووروشماق و قوشونو بیزیم جنازه لرین اوستوندن کئچمکله آذربایجانا بوراخماق، یا دا دؤولتی باغلانیمیش قرارداداکی شرطلره رعایت ائدیپ، اینتیخاباتی آرام بیر شراییطده کئچیرمک. آزادلیغین دادینی دامیش میلّت ووروشا، اولمگه، اولدورمگه حاضر ایدی. کونوللو اولومه حاضر اولان دستهیه یازیلانلارین سایي دایمادان آرتیردی. بنله بیر وضعیتده آغایی پیشهورینین تیریزدن آپاریلماسی و بوندان اول اونون فیرقهنین صدرلیک وظیفه سینی مووقتی اولراق م. بیر یایا تاپشیرماسی تکجه وظیفه و روتبه صاحیبلری، فیرقه فعاللاری آراسیندا یوخ، هم ده خالقین ایچریسینده تشویشی گوجلندیردی، چاشقینلیغی، باشی پوزوقلوغو آرتیرمیش اولدو. من، آغایی شبوستری، آغایی ف. ایبراهیمی و بیر چوخ یولداشلاریمیز اولسک ده وطنده قالماغی، خالقا بیرلیکده اولماغی قرار لاشدیردیق. تئهرانا اولان سون سفریمده حیس ائتدیم کی، منیم اوستاندار وظیفم او یونبازلیقدیر. سۆز و کئچمهین، چوخل تکلیف و طلبلریندن یوزده بیرینه ده عمل اولونمایان اوستاندار نه کاره دیر؟ قواملا، شاهلا و هر هانسی دؤولت مقاملاری ایله گوروشلرده طلب ائتدیگیم مسالهلرین حلینی قوشونون آذربایجانا گلهمسی و اینتیخاباتلا باغلاماق اصلینده باش آلماتاق و اختی اوزاتماق و ساییس-حسابسیز جینایتلرین توره جگی گونلری گوزله مک ایدی. من باشقالاری کیمی تیریزی ترک ائدیپ اوزومون و عاییلهمین امنیتی حیفظ ائده بیلردیم. تکرار ائدیرم، منیم و منیمله برابر باشقا یولداشلارین شوروییه گنتمک شانسی هئچ ده او بیریلردن بیس دئییلدی.

من، اولن، آذربایجان آدیخالاری سیراسیندا زحمتی اولان آدمالردانام، تانیه ن شوروییه بلد اولان و حکیملیک ایختیصاصیما مالیک، دنمه لی، اورادا دا عاییلهمی دولاندرماق ایمکانی اولان، بارماقلا ساییلان بیر نچه آدمادان بیریم. اوسته لیک آیری دوشدویوم بویوک او غلوم آزادا قووشماق ایمکانیم دا وار ایدی. فقط من وطنده قالماغی، مباریزه نی بورادا داوام ائتدیرمگی، اینسانلارین خئیرینه هر هانسی بیر اقدام ائتمگی اوستون توتدوم. بو یولدا شاه جلالدارینین الی ایله شهادته یئتیریلمیشلردن منیم هئچ نهیم آرتیق دئییلدی. من او واخت دا، ایندی ده بنله حساب ائدیرم کی، وطن و میلّت یولوندا، اونون آزادلیغی اوچون اولمکدن بویوک شرافت یوخدور. من بو سۆزلری تیریزده قالماقدا منی ایتیهام ائدن، اولمازین یالان دانیشیب، ایدورمالار یازان "دوستلار"، اولارین اینده آله چئوریلیمیش حیزبی مطبو عاتا عونوانلاندیریرام. من وطنی اونا گوره ترک ائدیپ، عاییلهمی گوتوروب گنتمه دیم کی، اوستاندارام و یا قوام کیمی حیله گر، چوخ اوزلودن، محمدریضا شاه کیمی غداردان نه ایسه تلطیف آلام. منیم اولاردان آدیغیم تلطیف ائو دوستاغی، حبس و تعقیبلر، اولومله اوز- اوزه دایانماق اولدو کی، من اولجهدن بونلاری گوز اونونه آلمیشدیم.

زنجان آیینی، مییانا توتولدوقدان سونرا من قوام- اولسلطنه دن تئلقرام آدیم (تئلقرامین صورتینی وئریمک!). مضمونو تقریبین بنله ایدی کی، مجلسه نوبتی سئچکیلری کئچیرمک اوچون قوشون آذربایجانا یوللانیر، قوشونا مانعچیلیک توره نمه سین، ساکیتلیک قورونسون. من ده آغایی شبوستری و آذربایجان ایالت انجومنی رهبرلیگی ایله مصلحتلشیب تئلقراما جاواب وئریم کی، ساکیتلیگین برقرار اولماسی و اینتیخاباتین لازیمی سوییه ده و ساکیت کئچیریلهمسی دؤولتدن، قوشوندان آسلیدیر. قوشونون گلشینه آذربایجان طرفیندن مانعچیلیک اولمایاجاق، هر هانسی خوشاگلمز حادثه یه یول وئریمه جک. (تئلقرامین صورتی) فوتو.

آذربایجان والیسی س. جاویدین دئکابرین 11-ده (آذین 20-ده) سحر ساعات 9-دا باش نازیر قوامولسلطنه یه گوندردیگی تعجیلی تئلقرامدا قارداش قانین تۆکولمه سینه یول وئریمک، قتل و قارتلرین قارشیسینی آماق اوچون مرکزی دؤولت قوشونونون تیریزه و آذربایجانا تئز گوندریلهمسی خواهیش ائدیلمه سینه باخمایاراق قوشون قصدن تیریزه 3 سوتکا 8 ساعات (80 ساعات) گنج - دئکابرین 23-ده ساعات ای 7.00-دا گلیب چیخمشدیر. بو ایسه

قاتیلر، اوغرو و تالانچیلار گنیش میقیاسلی جینایت تۆرمده، اؤزباشینالیقار انتمگه کیفیت قدر ایمکان وئرمیشدیر. آذربایجان انجومنین باشچیسی م.ع.شبوسترینی، آذربایجان والیسی (اوستانداری) س.جاویده باش نازیر احمد قوام-اوسلطنهنین دئکابری 12-ده (21 آزرده) وئردیگی جاواب تئلئقرا میدا قوشونون تنز-گنج گلمه سیندن سۆز آچمیر، "آزاد" سئچکیلر اوچون آذربایجانا گلن قوشونا موقاویمت گۆستر یلمه سسی، آسایشین قورونماسی اوچون "اؤیود- نصیحت" وئر یلیر

تبریز و بوتون آذربایجان نئهران قوشونونون گلشینینی گۆزلهدیکلری حالدا، 1325-جی ایل آزرین 20-ده آخسامدان باشلامیش (1946-جی ایل 11 دئکابر) ناملوم سیلاحلی دستلر، قولدور، اوغرو و جانیلر کوچهلرده گۆرونمگه باشلادیلار. قتل و قارتلرین ایلک خبری بیزه چاتدی. من، آغایی شبوسترینی، فیرقه نین و انجومنین فعاللاری و رهبر ایشچیلری کوچهلره تۆکولوشدوک، آداملاری ساکیتلی، صبیرلی اولماغا، تشنوجه (شولوخوغا) یول وئرمه مگه چاغیردیق. میلت بیزی انشیتدیگی حالدا، ناملوم سیلاحلیلارین زور اکیلیگی و اؤزباشینالیگی آرتدی، حادثه لر نظارتدن چیخدی. آزرین 21-23-ده تبریز کوچهلری آزادیخاھلارین قانینا بویاندی، ماغازالار، ائولر، بازار-دوکان تالان ائیلدی، اینسانلارین ناموسونا تجاوز، قتل یئتیر یلمیش آداملارین جسدینی نومایش ائتدیرمگه قدر آچاق جینایتلره ال آتیلدی. آزرین 21-ده من و آغایی شبوسترینی قوشونون گنجیکمه سببینی، وضعیتین گنئدیگجه آغیر لاشدیغینی، "موهاجیر"، "فیرقه چی" آدی ایله اینسانلارا دیوان توتولوغونو، وضعیتین نظارتدن چیخدیغینی بیلدیردی و بونا گۆره قوشونون تنز گلمه سینینی آغایی قوماندان تکرار-تکرار خواهیش ائتدی. قوشون گلیب چیخما دی کی، چیخما دی. خبر گلدی کی، قوشون گنئرال هاشیمین باشچیلیگی آلتیندا گلیب بوستانابادا دایانیب. آزرین 21-ده آخسام ساعات 14-ده من و آغایی شبوسترینی بوستانابادا گلدیک. گنئرال هاشیمی بیر نچه ساعاتا قوشونون تبریزه چاتاغاغینا بیزی آرخاین ائتدی. بیر گون ده کئچدی، قوشون گلیب چیخما دی. من سونرا یقین ائتدیم کی، بو گنجیکمه ایله اولجه دن حاضر لانیمش نقشه اساسیندا دؤولتین الی ایله تعلیم و تامینات آلمیش قولدورلار قوشون گنئهدک دموکراتلارین آخیرینا چیخمالیمیش. قوشون ایسه آذربایجاندا کی میلت داواسینا سون قویان "خیلاص ائدیجی" قووه کیمی ایجتیماعیته و دونیا یا تانیتدیر یلمالییمیش.

آرتیق 48 ساعاتان چوخ ایدی کی، من اوستاندار لیقدا، تبریز کوچهلرینده، خوشا گلمز حادثه لرین باش آلیب گنئدیگی قاینار نؤقطة لرده الیمن گلنه ای ائدیردیم کی، فیرغین، تالان، زور اکیلیق میقیاسینی گنئیشلندیرمه سین. او گونلری یادیم سالاندا ایندی ده کؤورهلیرم، سارسیلیرام. 22 آزرده من تکرار بوستانابادا گنئدیم، وضعیتینی قوشون باشچیلارینا دانیشدیم. یئنه آغایی گنئرال منی آرخاین ائدی یولا سالدی. تکرار قواما تئلئقرا ائتدیم، قوشونون گوناھسیر آداملارین دادینا چاتماسینی، تنز گلمه سینینی خواهیش ائتدیم، لاکین...

قوشون آنجاق آزرین 23-ده، گونورتادان سونرا گلیب چیخدی. قوشونون گلمه سینینی بایرام ائندلر، اونون قاباغیندا قوربان کسنلر ده تاپیلدی.

من او آغیر گونلرده گوشلرین آلتیندا، اولومله، تئروور اولونماق و حبسه آلینماق تهلوکه سی ایله دفعه لرله اوز- اوزه گلدیم. اطرافیمیزدا غنیرتلی، قانیندان کئچن فدایلر و اھالینین ساغلام دوشونجه لی اینسانلار اولماسایدی بیز ده او دونیالیق اولاردیق.

بئله لیکله، بیر ایل اول آزادلیغین ایلک موبارک قدملرینی بؤیوک سئوینجه ایستیقبال ائدن میلت بو گون هر شئیین سونا چاتدیغینا، قازانیلمیش ظفرلرین پوچ ائیلدیگینه شاهد اولدو.

## بئنه تعقيب، بئنه زيندان

قوشون تېرېزې توتان گوندن قوشونلا گلن سياح ادلي بير مأمور مني مونتظم موشاييغت انتمگه و ايزلمگه باشلادي. شهرده نيظام-اينتيظامي برپا انتمک و موقصيرلري حبسه آليب جزالانديرماق حاقدان من بير اوستاندار کيمي گئنرال هاشيمي ايله صؤحبت اننديم. نظمييه (پوليس) ريسليگينه اولدن ياخشي تانيديم آغاي مسوبزادنين تعيين انديلمه سيني تکليف انديکده گئنرال هاشيمي بو تکليفه دوداق بوزدو. بير نئچه ساعات سونرا منيم خبريم اولمادان سرهنگ (پولکونيك) شقايي بو وظيفه تعيين انديدي. (من سونرا اويرنديم كي، نئهران منيم اوستاندار حؤکومو ارتيق 20 آذر ده لغو انديميش). من ايشين نه يئرده اولدوغونو انلاديم. صاباحي گون گئنرال هاشيمي موعمالي شکیلده مندن سوروشدو: "خئير اول، شبوستري گورونمور؟". من جاوابيندا "اؤينده اوتوروب، سيزين بو يروغونوزو گوزلهير، لازيمدير چاغير تديراق" - دنديم. من م.شبوسترييه خبر اننديم و اوستاندار ليغا گلدیک. گئنرال هاشيمي ده بورا گلدي و چوخ سرت بير حالدا بيزه: "سيزين هر ايکينيزي آغاي قوم نئهراندا گوزلهير، گندين حاضر لاشين و يوللانين" - دندي.

من و عاييله (بيکه خانيم و 2 اوغوم) آغاي شبوستري ايله بيرليکده 25 آذر 1325-جي ايلده آخشامچاغي نئهرانا يوللانديق. ايکي نفر نظارتچينين اوزر يميزه قويولماسي گؤستردی كي، ارتيق بيزي نظارتده ساخلاير لار. ستادی ارتشين (اوردو قرارگاهينين) ايجازه سي ايله بيز نئهراندا اولجه بيکه نين آتاسي گيله دوشدوک. اولار منز يللر ينين 2 اوتاغيني بيزيم ايختيار يميزا وئرسهلر ده، بو 2 اوتاق بيزيم اوچون چوخ داريسقال ايدي: 4 نفر منيم عاييله، آغاي شبوستري و اوزر يميزه قويولموش 4 نفر تيريهک چکن نظارتچي ستادی ارتشين ايجازه سي اولمادان بيزيم ائودن چيخماغا، کيميله سه گوروشمگه و دانيشماغا ايختيار يميز يوخ ايدي. بوتون آغير ليق (هم داريسقال ليق، هم مخاريج و هم ده بازار ليق ايشلري) مشه دي علينين و فرهنگين (قاييناتام و قاينيم) عاييله سي نين اوزرينه دوشدو. من ايشين اوزاناجا عيني بيليب ائو اساسيه منزين تيريزدن يولا ساليئماسيني دوستوم مير ماحمود کر يمييه چاتديرا بيلدیم. ائو اساسيه منز گليب چاتدي. من و آغاي شبوستري ائو صاحبييه يوک اولماغيميزدان چوخ ناراحات ايديک.

نئهراندا ياشايان دوستوم روضان بيزيم نئهرانا گلديگيميزي و ائو دوستاقلغيغيندا ياشاديغيميزي اويرنميشدي. او، باشينين ياراسيني دوکتور معصومه خانيم (فرهنگين خانيمي) گؤسترمک بهانه سي ايله مشه دي علي گيله، معصومه خانيمين طيب مطبينه گلدي و کيچيک ايماکاندان (تيريهکي مأمور لارين مورگوله مه سيندن) ايستيفاده انديب، منيمله صؤحبتلشدی. آذربايجانداکي حاديثه لردن خبر لر وئردی. گونلر کئچدي، هفته لر اؤتدو، بيزيم تکليف يميزه جاواب گلمه دي. بيز 4 نفر تيريهک چکن مأمورون نظارتي آلتيندا داريسقال و بوغوجو (تيريهکين ايبي ائوي باسیردي) منز يله، ائو صاحبييه بؤيوک اذيت يميز دهيه-دهيه ياشامالي اولدوق. من آغاي شبوستري ايله مصلحتلشيب باشقا منز يل کيرايه انتمک حاقدان قرار لاشديق و بو حاقدان ايجازه وئريلمه سيني شهر بيانين (پوليس) خواهش انديک. لاله زار خيابانينين آخيريندا - شاه روضادا ائو کيرايه انتمک خواهش يميز شهر بياني ريسليگينه ردد انديکده، بيز زيندانا ساليئماغيميزي يئگانه چيخيش يولو سايب بو حاقدان عريضة ايله موراجيغت انديک. بوندان سونرا بيزه باشقا يئرده ائو کيرايه انتمگه ايجازه وئريلدي. روزولت خيابانيندا يوسف ادلي بير يهودينين حيطينه ايکي اوتاقلي منز يلي کيرايه انديب، پوليس نظارتي آلتيندا اورا کؤچدوک. مادی وضعيت يميز گئنديکجه آغير لاشير، پولوموز قورتاردي. بيزيم وضعيت يميز ايدینلاشدير بلماسي حاقدان انديگيميز موراجيعلر نتيجه سيز قالدي، فقط تيريهکي نظارتچيلرين سايب ازالديلب 4 نفر دن 2 نفره انديريلدي. هر گون دئمک اولار كي، بيزي ايستينطاق انديب، سورغو-سوالا توتسالار دا، حبسه آليئماغيميزدان و يا آزاد

اولماغیمیزدان خبر یوخ ایدي. بیزه چوخ مخفي یوللا گتیریلن خبرلردن معلوم اولوردو كي، بعضي روزنامهلر بیزیم حاقیمیزدا اولمازین یالان، شایعه و بؤهتانلار یازیردیلار. یاخین گونلرده اعدام اولوناجاغیمیز حاقدا دا یازیلار وئريلمیشدی. بو وضعیتده آغایی شبوستریه قیزی و دوولت قوللوغوندا اولان (حربیچي ایدي) اوغلو تنز-تنز باش چکمه گلیردیلر.

بیزیم خاریجله علاقه میز یالنیز بیکه خانیم و آغایی شبوسترینین قیزی طلعت خانیم و اسیطه سیله اولوردو، من علاجسیز قالیب بیزیم اوزریمیزده نظارته رهبرلیک ائدن آغایی فریودیندن قواما یازدیغیم عریضه نی اونا چاتدیرماسینی خواهیش ائتدیم. عریضه ده یازدییم کی، گوناھیمیز قوشون تبریزه گلنه قدر ایمکانیمیز داخیلینده شولوخلوغون، قتل و قارتین قباغینی آلماغیمیز دیرمی، قوشون بوستاناباددا، قارچمنده و شیبلی گدیگینده فدایرله اوز-اوزه دایانارکن قارداش قانینین تۆکولمه سینین قباغینی آلماغیمیز دیرمی؟ قواما ائو دوستاقلیغیندا ساخلانیلماغیمین سببینی بیزه بیلدیرمگی یازسام دا جاواب وئريلمه دی.

ائو دوستاغي اولدوغوموز مودت عرضینده روزنامویسلر (ژورنالیسترلر) نهلر یازمامیشدیلار: "سییه خیابانیندا قوراشدیریلمیش اوچ دار آغاجی دوکتور جاویدی، شبوسترینی و بیریبانی گۆزلهین"، "شبوسترینی موحاکیمه ائتمک اوچون اینگیلیسلر اونو کربلایا آپاریلار"، "دوولته ساتیلدیغینا گۆره دوکتور جاویده و شبوستریه تنه راندا عیمارت باغیشلاندي"، "بیکه خانیم دوکتور جاویددن آیریلدي" و س. و ای.آ.

ائو دوستاقلیغیندا قفلتن آياقلاریم شیشدی. بو اورگیمده قوصور باش وئردیگینین علامتی ایدي. پولیسده حکیم ایشلهین و کنچمیشدن یاخشی آدام کیمی تانیدیغیم دوکتور رفیعینی منی مو عایینه ائتمک اوچون ایسته دیم. او گلدی، مو عایینه حاقي آلمادی و اوسته لیک لازیمی داوا-درمانی آلیب منه چاتدیردی.

بیزیم ائو دوستاقلیغیندان زیندانا آپاریلماغیمیز حاقدا قواما اونوانلادیغیمیز مکتوبو بیکه خانیم یئرینه چاتدیردی و همیشه کی جاوابی آلدیق: "آغایی اشرف بویورور کی، 7-8- گونه آزاد اولاجاقلار، عجله ائلمه سینلر". بو جاوابی بیکهیه ان آزی 7-8 دفعه وئر میشدیلر. بونون دا نؤوبتی یالان اولدوغونا شوبهه ائتمه دیک. بو آغیر گونلرده مرحوم جمال شیرینلونون، فتحعلی ایپکچیبانین، حسنزاده نین من، شبوستریه و عایله مه گؤستریدیکلری عوضسین کؤمکلگی همیشه مینتدارلیقلا یاد ائده جگم. دوستو، اینسانلیغی دار آياقدا سیناماق لازیمدیر.

1326-جی ایل خوردادین 2-ده (1947-جی ایل اییون) 5 آی 18 گوندن سونرا آغایی شبوستری ائو حبسیندن آزاد ائدیلدی. او، شیرازا سورگون اولوندو (اوغلو شیرزاد دا اورادا ایشله ییر و یاشاییردی). شبوسترینین آزاد اولماسی منی چوخ سئویندیردی. اولن، قایغیم آز الدی و هم ده منیم ده آزادلیغا چیخاغاغیم او مید یاراندي.

آذربایجاندا گن آغیر خبرلر منی چوخ سارسیتدی. ایسفن دین 25-ده خلیل دایینین (آزربادیقان)، خوردادین 2-ده فیریدون ایبراهیمینین، فروردینین 11-ده قاضیلرین (قاضی محمد و سئیف قاضی) موحاکیمه سیز-فیلسینیز اولدورولمه سی، سای-سئچمه آداملارین، دوستلارین اعدام خبرلری منه باشقا دردلریمی اونوتدوردو. میرایوب شکیا (من اونو 1310-جو ایلدن عدالت فیرقه سیندن تانی بیردیم)، ایمانلی دوستوم میرزه نوروللاخان ینکانی، قولو صوبچی، جاویدان، داها کیملر، کیملر موردار اللرله قتله یئتیریلدیلر. من دنمیشم، یئنه دنمیرم: "اونلارین موقدس قانی یئرده قالما یاجاق! اونلارا عشق اولسون، اونلارا رحمت!" الیمه ایمکان دوشنده اونلار حاقدا دا خاطرهلریمی یازاجام. ایراندا چیخان بعضی روزنامه لر شهیدلیک زیروه سینه قالمیش آذربایجانلی ایگی دلرین دارا چکیلمه سین، گوللمه سین، قتله یئتیریلمه سین، بؤیوک آب-تابلا، سئونه-سئونه یازدیقلاری حالدا، علی

ماشینچینین، آبدوللا رحیمینین، ریضوانین و باشقالارینین قانونسوز حبسیندن، قارت اولونان دوکان-ماغازالاردان، عیصمتینه تجاوز ائدیلیمیش بیزیم آنا-باچیلاریمیزدان، آذربایجاندا باش آلیب گئدن قانونسوز لوقلاردان بیر کلمه بئله یازمیردیلار. بو دردلری چکمک منی اولدورمهسهده، قوجالتدی، داخیلن چوروتدو، ازدی، سارسیتدی.

بیکه خانیمین گتیردیگی معلوماتلارا گور، منی ده آزاد ائتمک ایسته ییردیلر. کاشانا، قوما، کئرمانا و یا عبدولعظیمه سورگون اولوناجاغیم حاقدان قرارلار اولسا دا، هر هفته شهریبانییه ایلتیظاملا تئهراندا قالماغیما ایجازه وئریلدی. منی آزاد اولماق حاقدان امری 1326-جی ایل مورا دین 10-دا (1947-جی ایل آقوست) سرهنگ حسن وزیري گتیردی. 7 آی 17 گونلوک ائو دوستاقلیغیم بئلهجه سونا یئتدی. بو ائو حبسینین منی خئیری بو اولدو کی، یادداشیمداکیلاری کاغیذا کؤچورمک ایمکانی الیه ائتدیم، تیرییهکی نظارتچیلردن گیزلی 11 دفتر دولدوردوم. 1349-جو ایله (1970) بو قنیدلری هم فارسجا و هم ده آنا دیلینده قرامئر جهتدن نیظاما سالدیم. گومان ائدیریم یئنه ال گزديرمگه احتیياج واردير. اگر ساغ قالسام اوزوم، ساغ قالسام، بو ایشی دوستلاریم، یولداشلاریم حیياتا کؤچیررلر، تنظیملهیب، تصحیح ائدیپ چاپ ائتدیررلر. بو منی شؤهرت اوچون یوخ، میلنیمه بلکه بیر فایداسی چاتا بیلمهسی اوچون گرکدیر .

## خالقیما برائت ایستگی ایله

نهنضتین سوقوطندان سونرا دؤولت منی 228 گون تئهراندا زیندانی ائتدی، فرق اوندا ایدی کی، من بو حبسی ائوده، اینسانلاردان، جمعیتدن تجرید اولونموش شکیلده، حتا رادیویا بئله قولاق آسماغا، عایله عوضولریمدن باشقا کیمسه ایله گوروشمگه حوقوقوم اولمادیگی بیر شراییطده کؤچیردیم. حاماما بئله تیرییهکی نظارتچیلرین موشاییعتی ایله گئتمه لی ایدیم. هر حالدا، ائو دوستاقلیغیندان خیلاص اولماغا دا شوکور ائتمک گرک ایدی. دوستلارلا، تانیشلارلا گوروشدوم. آذربایجانداکی قیرغینلار حاقدان، اوراداکی بو غوجو موحیط حاقدان معلوماتلاندیم. مادی وضعیتیمیز سون درجه آغیر لاشدیغیندان بیکه ایشه، من ایسه ایدارلره و لازیمی آداملارا گوروشه پولا قناعت ائتمک اوچون پییادا گنديرديک. بو آغیر گونلرده دوستلاریمین کؤمکلیگینی، خصوصن دوکتور جمین کؤمکلیگینی قنید ائتمه سم، اینصافسیرلیق اولاردی. من سونرالار اویرندیم کی، شاهان اونون آداملاری منیم و شبوسترینین زیندانا سالینماسینی تکلیف ائتمیشلر، قوام ایسه بو زیندانی ائو دوستاقلیغینا چئویرمکده بیزه "کؤمک" ائتمیشدی. من قوامین قبولوندا اولاندا او، بو «مرحمت» ای منیم باشیما قاخدی.

من ائو حبسیندن قورتاران گوندن سونرا تام آلتی آی چالیشدیم کی، آذربایجانداکی حبسلر، سورگونلره و تعقیبلره سون قوبولسون. بو اینسانلارین گوناھی اوز حوقوقلارینین بیر ذره سینی ایسته مک لری اولموشدو. منی اوزاقدان گزیب دولانماغی مصلحت گورنلر چوخ ایدی. لاکین منیم دؤیمه دیگیم قاپی قالما دی. قواملا گوروشمک و اونون وئردیگی وعدلری یادینا سالماق، نهنضت ایشتییراکچیلارینا برائت آلماق ایسته ییردیم. سرتیب صفاری، سرهنگ حسام وزیري، فیرو دین کفیول، ویزارتئ کئشورده دوکتور اقبال، قوشوندا حربی حاکیم سرتیب بقایی، سنپه بود امیر احمدی، باش پولیس ریسی عظیمیایا، بیر سؤزله دؤولت مقاملارینین چوخونا موراجیعت ائتدیم، گوناھسیر اینسانلارا برائت ایسته دیم. هامیسی منیم دندیکلریمین چوخونو تصدیق ائتسه ده، عملده هئچ بیر موثبت ایقدام ائتمه دیلر.

آزادلىغا تەزجە چىقىدىغىم گونلار دە منى يىنىدىن محكمەيە چاغىرىدىلار. معلوم اولدو كى، تېرىزىدە نەھىزىت واختى ئاۋىنى كىرايە ئاندىگىمىز تىھراندا ياشايان حاجى ماحمود كىرباسىزادە منى محكمەيە وئىرىپ. گویا من اونون ئاۋىندە كىرايەدە ياشايان واخت چوخلو فرشىنى، ئاۋ اشىالارنى، بىلمىرم داھا نەلرى منىمىسەمىشم. قىزىيەنى بىكەخانمىلا دانىشىدىم. خوشبختلىكەن ھىمىن واخت آغايى كىرباسىزادەنىن ئاۋىندىن مىلى حۆكومت خىزىنەسى خىرىنە موصادىرە اولونوب آپارىلمىش بوتون اساسىيەلرىن تصدىقلىمىش سىياھى سىنىن صورىتىنى بىكەخانم گۆتوروب ساخلامىشدى. بو سىند شر آتانىن بۆھتانىدىن بىزى خىلاص ئاندى.

من 1326-جى ايل آبانىن 6-دا (1947-جى ايل نويابر) تېرىزىدەكى ئاۋ مەملىھەسى مەسالىھەسى ايلە باغلى آغايى قاضىزادە ايلە گۆرۈشۈم. سۆز آراسى آغايى قواملا گۆرۈشمك اىستىگىمى اونا بىلدىردىم. او بو گۆرۈشۈن باش توتماستىن كۆمك اندەجگىنى مە بىلدىردى. دئەمە آغايى قاضىزادە قوامىن ياخىن آدمى ايمىش. ايكى گون سونرا قواملا گۆرۈشەجگىم حاقدە ايجازە كاغىزىنى مە شىخىن اۋزۇ وئردى.

1326-جى ايل آبانىن 8-دە قوام منى قبول ئاندى. من اولكى گۆرۈشلەردە دئىلنلردن، تىھرانلا باغلا نىلمىش قرار دادان صۇحبىت اچماق اىستىرگن او، صۇحبىتىن اىستىقامتىنى باشقا سەمتە يۇنلندى. 10-15 دىقە چكن بو گۆرۈشۈدە من گوناھسىز اىنسانلارنى باغىشلانماستىن خواهىش ئاندىم. او، بو حاقدە سىياھىنىن دىقرخانىا وئىلمەستىنە اعتىراض ئاتمەسە دە، جمعى 20-22 نفرىن باغىشلانماستىن بوينا گۆتوردى. (تاغى كرىمى، حوسنىن فەمى، رحىم خاكپور، موظفر تورابزادە، رحىم جادىنىكو، دوكتور مەھتاش، محمد حوسنىن بۆرھانى و س.). من قوامىن گۆرۈشۈنە كىتمەزدن اول باكىدان تاندىغىم و عابىلھوى دوستوم دوكتور بئىھودو (وليزادە) باغىشلانماغى دا قوامدان خواهىش ئاتمىگى بىلدىردىكە بئىھودو بونا اعتىراض ئاندى. او، تىھراندا كىزلى شرايىپدە ياشايدى، دىلە-دىشە دوشمك اىستەمىردى. من دە اونون سۆزۈنە قولاق آسدىم، آدىنى اورتايا چكەدىم. بىر نچە گوندىن سونرا ئاشىدىم كى، بئىھودو و مەھدى رىضوانى شاھ رىضا خىابانىندا على ذولفوقارى آدى بىر ساتقىن پولىسە مەرىفچىلىك اندىب (تانىدىرىپ). اونلارى كلنترىبە (پولىس) آپارسالار دا مەھدى رىضوانى آزاد اندىب، دوكتور بئىھودو زىندان سالىلار. من گندىب اونا ضمانت دورماق اىستىگىمى بىلدىردىم، ضمانتىم قبول اولونمادى. دوكتور بئىھودو نەھىزىت واختى من تىھراندىن تېرىزە گىزىدەمىشدىم. او، چوخ شرفلە حۆكومتى مىلىيە خىدىمت ئاندى. اونون آزادلىغا بوراخىلماسى اوچون سرلشگر رىمارانىن قبولونا دوشدوم. او، مە بىلدىردى كى، اعلاحضرت تېرىزەدە، اورادان قايتىدىقان سونرا چوخ گومان كى، عفوى-عمومى اولاجاق و بئە دە اولدو. عفوى-عمومى ھامىيا شامىل اندىلمەسە دە، بىر عىدە (بىر قىسم) آدم آزادلىغا بوراخىلدى، او جوملەدىن دوكتور بئىھودو دا. ئاۋ دوستاقلاندىن آزاد اولدوغوم گوندىن اعتىبارن 6 آي ھر گون اىزلىدىگىمى بىلدىردىم. انلە ھفتە اولموردو كى، پولىس، سازمانى امنىت (تەلوگەسىزلىك اىدارەسى)، ارتىش (ھربى) اىدارەلرى ھر ھانسى سىياسى مەسالىھە ايلە باغلى منى سورغۇ-سوالا و يا اىضاحاتا چاغىرماسىن. من عابىلھەمى دولاندىرماق اوچون بىكەخانمىن آدىنا اولان مەتبە خستە قبول ائتمگە باشلادىم. گلن چوخ آز ايدى. سىياسى وضعىتىمە گۆرە خستەلر دە مىندن اوزاق كىزىمك مجبورىتىندە ايدىلر. باجىم خوشقىدىن اري تېرىزە فدائى باشچىسى كىمى اعدام اولوندوغوندىن اونو و اوشاقلارنى ساخلاماق دا منىم بوينا دوشموشدو. مادى وضعىتىمىزى دولتمك اوچون كىرايە ائودن جان قورتارماق لازىم ايدى. دوستلارمىن كۆمكلىگىدىن شرمندە (خجالتلى) وضعىتە دوشموشدوم.

بىز تېرىزە و كاشاندا توپلادىغىمىز پول حسابىنا بىر حىط آلمىشدىق. ھىمىن حىطى ساتدىردىم، بىكەنىن آدىنا بىمەدىن دە (سىغورتادان) بىر مىقدار پول آلدىم. باكىدان جاوانلىق دوستوم اژدرىلار، اكىر و وحدت كاشى بىر مىقدار مە بورج وئردىلر. خولاصە 21 مىن تومەن بىر منزىل آدىق. پولون ھامىسىنى وئە بىلمەدىگىمىزدن

آلدیغیمیز ائوین ایکی دنگینی ائو ساتانین گورووندا قویدوق. سونرا کاوهنن واسیطهسی ایله بیمه‌دن پول گۆتوروب ائوی گوروولوقدان چیخارا بیلدیک.

منزیل کیرایه‌سیندن آزاد اولماق، یئنی منزلین بیر حیصه سینی حکیم منطقه سینه چئویرمک و خسته‌لر قبول ائتمک تدریج و وضعیتیمیزه کۆمک ائتسه د، آلدیغیم بورجلاری تنز اؤدمک فیکری منی ناراحت ائدی. 28-1327-جی ایللرده قازاندیغیمیز پولون بیر حیصه سینی سورگونه گۆندریلمیش نهضت ایشتیراچیلارینا، شهید اولموش یولداشلارین عایله‌سینه کۆمک ائتمگه صرف ائدیردیم. مطبه گلن نهضت ایشتیراچیلاری و اونلارین عایله عوضولری مو عایینه و مو عالیجه حاقیندان آزاد ایدیلر. ایمکانیم اولاندا بعضیینه داوا (درمان) آلماقدا کۆمکلیک ائدیردیم. من چوخ واخت اونلارین اوزونه دیک باخماقدان خجالت چکیردیم. میلی نهضتین و میلی حۆکومتین رهبرلریندن بیری کیمی بو گونه دوشمکده منیم ده گوناھیم وار ایدی.

من بو قئیدلری نهضتین سوقوتوندان 25 ایل سونرا سهمانا سالماغا باشلادیم. چوخ تأسوف ائدیرم کی، یاشیمین آرتماسی و حادثه لرین چوخلوغو ایله باغلی بعضی شئیلری اونوماغا باشلامیشام و یا دقیق یادیم سالانمیرام. بئله حساب ائدیرم کی، میلی نهضتیمیزده ایشتیراک ائدن هر بیر کس اؤز خاطیره و قئیدلرینی یازیب ساخلامالیدیر. بو، نهضتین تاریخینی یازانلارا چوخ گرک اولاجاقدیر.

منی یاخیندان تانیانلار بیلیرلر کی، دوستلوقدا، موناسیبتده ثابت و صداقتلیم. ایکی اوزلولوگو، دالجا دانیشماغی، ریپاکارلیغی باغیشلاماغی چتین باچارام. من نهضتین مغلوبیتیندن سونرا تئهراندا ائو حبسینده ساخلانیلدیغیم و سونرا آزادلیقدا اولدوغوم و اخت دوستلارین، یولداشلارین، خصوصن تئهرانداکی آذربایجانلیلارین منیمله گۆروشمه لرین، بیرگه درلشمگیمیزه حیزب توده‌یی ایرانین رهبرلیگینده و سیراوی عوضولری سیراسیندا ناراحت اولانلار وار ایدی. حیزبین روزنامه‌سینده، اونلارا یاخین قزنت و مجله‌لرده منیم علنیهمه یالان و بؤهتانلار دا یازیلیردی. اؤزلری "اوغرولار یوواسی" (دوکتور مصدیق بئله آدلاندیریردی) اولان ایران مجلسینه وکیل گتیریلنده بونو خیانت حساب ائتمه‌دیکلری حالدا، منیم والیلیک دؤورونده ناحاق قان تۆکولمه‌مه‌سی و زواللی خالقیمین خیلاصی نامینه چالیشماغیمی "ساتقینلیق"، "خاینلیک" آدلاندیرماقدان بئله چکینه‌دیلم. سیز نهضتدن سونرا بعضی روزنامه‌لرده و مجله‌لرده گئدن یازیلارا دیقت ائتسه‌نیز، بو نالاییق ایشین نیشانلری ایله راستلاشارسینیز. منه پیس تاثیر ائدن بیر جهت ده نهضتدن اول تئهراندا وضعیتیمین هر جهتدن یاخشی اولدوغو و نهضت و اختی رهبرلیکده چالیشدیغیم و اخت اؤزلرینی چوخ یاخین و جانی‌یانان گۆسترلرین بعضی سنین نهضتدن سونراکی آغیر گونلریمده اوزاق دورمالاریدیر. من بو خاطیره‌لرده اونلاری "مندن قاچانلار" بۆلمه‌سینده موفصل یازیب، ایفشا ائتمک نیتینده‌یم. دوکتور علی اکبراممی، احمد باه‌ادوری، محمد دشتی و توده‌چیلرین "سول" قانادینا داخیل اولان بیر دسته بو زومره‌دندیرلر.

## سنوینمگیم عبت ایمیش

نهضتدن سونرا حبس، تعقیب، هده-قورخو و کاسییلیغا معروض قالدیغیم آغیر گونلرده بیر خوش خبر گلدی کی، باکییا نهضت و اختی تحصیل آلماقا گۆندریلنلرین بیر عیده سی قاییدیپ گلیر. بیزه چاتان خبره گۆره اولغوم آزاد و آیوب شکیبانین اولغو داریوش دا اونلارلا باهم گلمله‌ییدی. من بو خبری بیکه‌خانمیا چوخ دولایی

یوللا چاتدیرماغا چالیشسام دا او، یئنه برک کؤورلدي، گۆزلریندن لئيسان آخماغا باشلادي، اللريني گۆیه قالدیریب یالواردي. لاکین دئییلن خبر دوز چیخمايدي. من بو احوالاتي گۆروشنده آغایی فتحعلي ایپکچیانا دانیشدیم. او، منه مصلحت گۆردو كي، آزادا و کاظمیا (شبوسترینین اوغلونا) مکتوب گۆندریب، تحصیللرینی باشا وورماقلارینی و ایختیصاصا موکمل صاحب اولماقلارینی یازیم. من ده بو عاغیللي مصلحته قولاق آسیب مکتوب یازدیم. سونرالار اؤیرندیم كي، منیم و بیکه خانیمین آزادا گۆندردیگی مکتوبلارین چوخو اونا گۆندیب چاتمايیرمیش.

آزادین گلهمسي حاقداء شاد خبرین اوغورسوزلوغوندان سونرا گۆزلمه دیگیم حالدا مني یئیندن ایستینطاقا چاغیردیلار. آغایی شبوسترینی ده شیرازدان گتیزدیردیلر. بو ناقافل چاغیریشدان بیر گون سونرا موسکوا رادیوسو بئله بیر خبر یایدی كي، آذربایجان دموکرات رهبرلریندن دوکتور جاوید و شبوستری تئهراندا یئیندن حبسه آلینمیشلار. ائو دوستاغي اولارکن اوزریمده نظارتچی اولان سید محمدی ایکی ژاندارمانین موشاییعته ایله مني یئیندن دادیستانئ ارتئشه (حربی محکمهیه) گتیردی. من حبس و تعقیبلردن یاخام قورتار دیغینا ترجه شوکر ائتدیگیم بیر واخندا یئیندن "کۆهنه حامام، کۆهنه تاس" اویونو باشلاندي. من بو دفعه كي حربی محکمهیه چاغیریشی سرتیب دئر خشانینین (او، نئهضت عرفه سینده تبریزده كي حربی شاه قارنیزونون ریسی ایدي) موحاکیمه سي ایله باغلي اولدوغونو ظن ائتدیم. لاکین ظنیم دوز چیخمايدي.

منی اولجه سرهنگ (پولکونیک) مؤحق دینین یانینا گتیردیلر. من او جنابدان نه اوچون چاغریلدیغیمی سوروشدوقدا او، خصوصی بیر ادا ایله: "ناراحات اولمایین 10، اوزاق باشی 15 ایلدن آرتیق وئرمزلر" دئمکله منی خوفلانديرماق ایسته دي. من حبس و تعقیبلر واختی بئله هدملری چوخ ائشیندیگیمدن کئفیمی پوزمادان اونا جاواب وئردیم: "آغا، اولومو گۆزونه آلان آدم 10-15 ایلیک حبسه ناراحات اولماز" - دئدیم. سرهنگ یئنه خصوصی بیر ادا ایله: "بونو آپارین آشاغي، اورادا بونو گۆزلهمین وار" - دئدی. منی آشاغي آپارارکن پیلهلرده سرهنگ آغایی بقایی ایله راستلاشدیم. من اونا: "آغایی بقایی، بیزیم خیدمتلریمیزین حاقي بودورمو؟" - دئدیم. او، باشینی آشاغي سالیب کئچدی. منی ایسه کامیونا میندیریب ناملوم ایستقامته آپاردیلار. ماشین بیزیم ائوین یانیندان کئچدیگیندن نظارتچیلردن خواهیش ائتدیم كي، بیر آنلیغا ماشینی ساخلا سینلار، ائوه خبر وئریم كي، منی یئنه آپاریرلار... نظارتچیلر خواهیشیمی رد ائتدی (یانیمدا پول اولسایدی، ایش دوزملردی). بئله لیکله، هارا آپاریلدیغیمدان خبرسیز اولان یازیق بیکه یئیندن ایستینطاق اورقانلارینا، زیندانلارا آیاق دؤیمه لی اولجاقدی.

منی حربی محکمهیه مخصوص تجریدخانایا سالدیلار. ائله همین گون آغایی شبوسترینی ده شیرازدان گتیریب باشقا تجریدخانادا ساخلادیلار. صاباحی گون منی حربی محکمهیه گتیریلدیگده بوراداکي سورغو-سوالدان معلوم اولدو كي، شاه آذربایجان حادیه سینده قوام و موظف فیروزدان شوبه لئیب. گویا قوام و فیروز بعضی "سیرلی" مسالهلری اولجه دن نئهضت رهبرلیگینه خبر وئریب. من ایستینطاقین ایلک گونونده بیلدیردیم كي، م. فیروز تبریزه گلنه قدر، قوام ایسه اوستاندارلیق حؤکمونو وئرنه دک اونلار لا هئچ بیر تماسیم اولماییب. اونلارین اوزونو ایلک دفعه بو مراسیمده گۆر موشم.

منی آختارا-آختارا حربی محکمهیه گلیب چیخمیش بیکهیه و یجدانسیز مأمورلار دئمیشدیلر كي، چوخ گومان كي، دوکتور جاویدی گوللله سینلر. خانیم ایسه جاوابیندا اونلارا: "میلت یولوندا اولمک دوکتور اوچون ایفتیخار دیر" - دئمیشدیر.



اول بيزيم موحاكيمه منزي تبريزده، "شاهيد"الرين ايشتيراكي ايله آپارماق ايسته ميشديلر. اويون باش توتما ديقدا بو قوندارما محكمه نى تئهراندا قوردولار. 1326-جي ايل بهمنين 11-ده (1948-جي ايل فئورال) منيم و آغايئ شبوسترينين محكمه سي باشلاندي. سرتيپ كوپال آيري-آيريليقدا منه و شبوسترييه آذربايجان حاديثه سينده قوام و فيروزون "عمللري" حاقدان بيلديكلريميزي گيزلتمه دن صميميتله اعتراف انتمگي، بو حاقدان اعلاحضرته يازماغي مصلحت گوردو. كوپال تنز-تنز بو جومله نى تكرر لايبيردي: "اولموش حقيقتي گيزلتمه نيز بو ايش اوزاناجاق و نتيجه سيزين اوچون آغير اولاجاق". من و آغايئ شبوستري شاهان مکتوب يازديق و قوامين، انلجه ده م. فيروزون مخفي عمللري حاقدان هنج نه بيلمه ديگيميزي بيلديرديك.\*

\*بعضي مؤليفلر حاقسيز اولاراق بو مکتوبو شاهان ساتيلما، اوندان مرحمت ديلگي كيمي شرح انديرلر (ترتيباتي-رئداكتور).

1326-جي ايل بهمنين 13-ده آغايئ شبوستري يئنه مندن آييريپ باشقا تجريدخانايان سالديلار. من سرلشكر رزمارا ايله گوروشمك ايسته ديم و بو حاقدان مکتوبومو اونا چاتديرديلار. بهمنين 23-ده رزمارا، سونرا ايسه سرتيپ بقايي مني قبول انديلر. هر ايکيسي بيزه يئنه حقيقتي آچيب سويله مگي و شاهان 2-جي مکتوبلا موراجيعت انتمگي تكرر مصلحت گوردولر. بيز ايسه نه اولمايان "حقيقتي" دئديك، نه ده شاهان 2-جي مکتوب يازديق.

## يئنه موتهيم كور سوسونده

بيزيم موحاكيمه منز 1326-جي ايل ايسفندي اوللرينده باشلانما ليدي. "جيناييت ايشي" تكميلشمه ديگيندن بير قدر گنجيكي. بيزي 4 مأمورون موشاييعتي ايله حربي محكمه نين تجريدخاناسيندان تئهران شهر بياني (پوليس) ايدار هسني زيندانينا گتيرديلر. سون و يئكون ايسنينطاق سرقورد (مايور) صدوقي آدلي بير آدم آپاريردي. او، 2 ساعات آغايئ شبوستري يني، 2-3 ساعات ايسه مني سورغو-سوالا چكدي. حيس اولونوردو كي، صدوقي بيزيم محكوم اولونما غيميزا و "ياغلي" جزا آلماغيميزا مثيللي ايدي. اوستوندن 16-17 آي كئچديكن سونرا او، مندن يئنيدن كؤهنلميش احوالاتلاري سورغو-سوال انتمگه باشلا دي. اربيل فدايلري ايله رابيطه م، خ. آذربايجان ايله آرميزداكي "رمزي" تئلقرافلار، موقاويمت قووولرينه گؤسترديگيم كؤمكلير، نه بيليم داها نهلر، نهلر حاقدان دانيشما غيمي و گوناهاكار اولماغي بوينو ما آلماغي تاكيد انتمه ده، بير فايدا آينمادي. او، بير قدر عصييلشميش حالدا بيزي حبس اوتاغينا آپارماغي مأمورلارا امر انندي. بيكه خانيم و شبوستري يني قيزي طلعت خانيم بيزيم يئنيدن گوناھسيز يئر ه حبس اولوندو غوموز حاقدان شاهان توتموش عاييديتي اولان ايداره باشچيلارينا قدر شيكايت انتمكده ايديلر.

موتهيم كيمي منه و كيل توتما غا ايجازه وئريلسه ده، بونون اوچون پولوم چاتميردي. بونو بيلن ايتيحاديه ده كي (همكارلار تشكيلاتيندا) غيئر تلي يولداشلاريم 1500 تومن پول توپلاييب و كيل توتماق اوچون بيكه يه وئرميشديلر. بيز همين پول حرجي شاهقولونو و كيل توتدوق. همين گونون صاباحي سروان فاضيلي آدلي بير شخص بيلديردو كي، او، مني پولسوز مودافيعه انتمگه حاضيردير و بئله ليكله سروان فاضيلي منيم و كيليم اولدو. او، جيناييت دوسيام ايله اطرافلي تانيس اولدوقدان سونرا بيزه قارشي ايتيها ملارين دوزلتمه و اساسسيز اولدو غونو بيلديردو، اورك-ديرك وئردو. 1327-جي ايل فروردينين 18-ده (1948-جي ايل آپرئل) بيزي نؤوبتي دفعه موحاكيمه انتمگه باشلا ديلار. توفنگلي سربازلارين موشاييعتي آلتيندا مني و آغايئ

شبوستريني موحاكيمة ائتمگه گتيرديلر. بيزيم بارهميزده حربي جينايت مجلهسينين 319، 312 و 409-جو مادهلري اوزره جينايت ايشي قالديريلميشدي. ايسنينطاقدان سونرا بو ايشه علاوه انديلميش 12-جي مادهيه اساسن بيزي اعداما دا محكوم انده بيلرديلر. بيزي مودافيعه ائتمك اوچون وكيللريميزين ايختياريندا لازيمي مدركلر (سندلر) دئمك اولار كي، يوخ ايدي. وكيل مني محكمهدهكي اوخودوغوم يازيلي ديفاعيه اساسيندا مودافيعه ائتمك مجبوريتينده ايدي. قوام و فيروزون "مخفي" فعاليتيني "ايفشا ائتمك" (اصلينده بو حوقابازليق شاهلا قوام آراسيندا عمله گلמים ضيدينيله باغلي ايدي) منظور و ايله باشلانان موحاكيمة شبوستريني ايله منيم ميلي دولتهدهكي فعاليتيميزه عاييد ايدي. محكمهنين 5 جلسهسيندن سونرا سرهنگ شقاقينين باشچيلغي آلتيندا آپاريلان موحاكيمة بيزيم هر بيريميزي 2 ايل زيندانا محكوم ائتي (بيكه و طلعتين سايسيز-حسابسيز عريضه و شيكايتلريندن سونرا). بئلهليكله، يئنيدن يولوموز زيندانا دوشدو... زيندانا يئمك، پال-پالتار گتيرمكدن، دولت مقاملارينا "مرحمت" عريضهسي يازماقدان يورولموش بو بيچارملر (بيكه و طلعت خانيم) يئنه ده عذاب-اذيته دوشدولر.

بيزيم ياتديغيميز زيندانا ايراندا ياشايان موختليف ميلتلرين نومائندهلري اولسا دا، توركلر و فارسلا (بلكه ده فارسديللر) داها چوخ ايدي. گؤزله نيلمهدن زيندانا فارس-تورك موباحيئه سي قيزيشدي و داوايا چئوريلدي. بو ايشه، منجه، دولتين الي وار ايدي. زيندانا آرابير گتيريلن "مجهول" آداملار بورادا ميلتچيلگي قصدن قيزيشديريب، سونرا آرادان چيخيرديلر. دولتين بو دست-خطي تيريزده "موهاجير-يئرلي" احواليندان منه تانيش ايدي. زيندانا بو احوال-روحيهنين علئيهينه وار گوجومله موباريزه آپارماغيمدان زيندانبانلارين خوشو گليردي. بونا گؤر، منيم كيمي آداملاري تئز-تئز بير نفرليك تجريدخانايا ساليرديلر.

زيندان حياتيندا گونو باشا وورماق بؤيوك مسالهدير. من داريخماق و فيكيردن آزاد اولماق اوچون بعضن جورابلاريمي دفعه لرله سؤكوب، سونرا يئنيدن توخويوردوم (جوراب توخوماغي آباچيدان اوئر نميشديم). بعضن ده چؤرك خيردالارين توپلاييب، اوندان خمير دوزلديب گون تقويمه دوزلديرديم. چوخ واخت ياديمدا قالان تصنيفلري زومزومه ائدير، شعر يازماغا دا هوس گؤستيرديم. ايمكان دوشسه بو شعرلري شاعير دوستلاريمين مصلحت و تصحيحيندن سونرا بلكه چاپ ائتديرديم. شعرلريم بير قايدا اولراق ايجتيماعي مضموندا اولوردو و آرابير بيكه خانيمين منيمله كئچديگي عذابلي يولون لؤوحه لريني ده كاغيذ اوزرينه كؤچوروردوم. بو يازيلاري آرخيو سانديغيمدا زيندان حياتيمين "اينجيلري" كيمي قورويوب ساخلاميشام.

1327-جي ايلهده اعلاحضرت آذربايجان خالقينا "مرحمت" گؤستريب نهضت ايشتيراكچيلارينين بير قيسمينين عفو انديلمهسي حاقدان امر وئردي. بو امر بيزه ده شامل اولوندو. 1327-جي ايل مورادين 6-دا (1948-جي ايل ايبول) من و شبوستريني زينداندان آزادليغا بوراخيلديق. "آتش"، "قيام"، "اطلاعات"، "صداي مردم" روزنامهلري 16.4.1327-جي ايل تاريخلي نؤمرلرينده عفو فرمانينين منه و شبوسترييه شامل انديلمهسيني بيزيم شاه صداقتلي اولماغيميزلا علاقه لنديرمگه چاليشميشلار. من تأسوفله نيرم كي، سونرالار بعضي آغزي گؤيچكلر ده بو قوندارماني تكرر ائتميشلر. من و شبوستريني آزادليغا چيخيدقان سونرا ايستهديك كي، بو اويدورمايا جاواب يازيب روزنامهلرده چاپ ائتديرك، ولي بيزي ايستهينلرين مصلحتينه قولاق آسيب بو ايشي ائتمهديك. اولن، دوغوردان دا هئچ بير روزنامه سياسي جنبه ايله حبسه آينميش و ايندي آزادليغا چيخميش آدامين جاوابيني چاپ ائتمزددي. ديگر طرفدن، بئله بير جاواب ايشلري يئنيدن كورلاياردي. من گلهجكده حقيقتين اوز يئريني توتاجاغينا امينم.

زینداندان چیخدیقدان سونرا ایراندا او واختکی سیاسی موحیط ائله ایدي کی، سانکی من کیچیک حبس اوتاغیندان بۆیوک حبس اوتاغینا گتیریلیمیشدیم. بیر یئرده صؤحتلشمک، سۆز دانیشماق، موسقیل فیکیر سؤیلمک مومکون دئییلدی. هر شئی شاهانه چرچیوهده اولمالییدی. زینداندان چیخدیقدان سونرا اوزریمده "گۆز" اولدوغونو و هر آن ایزلندیگیمی حیس اندیردیم. سویو پوفلهیبیب ایچمکدن باشقا چاره قالمامیشدی. دوست-تانیشدان اوزاق گزمک، بازار-کوچهیه آز چیخماق مجبوریتینده ایدیم. نفس آماغین بنله چتین اولدوغو بیر شراپیطده منی چوخ ناراحات ائدن حقیقتی بیلمهدن بیزیم آذربایجان نئهضتینین سوقوتونا باعیث اولماقدا گوناھلانديريلماغیمیز ایدي. بعضیلری بنله دوشونوردو کی، بیز قوشونا یول وئرمکله نئهضتی سوقوتا اوغراتدیق. حتا بنله فیکیرلر ده سسله نیردی کی، گویا من و شبوستری ایران دؤولتیندن بۆیوک میقداردا پول آلیب قوشونو آذربایجانا بوراخمیشیق. بو جور دوشونلرین چوخو شخصی غرضلییه قاپانان و یا بورنونون اوجوندان اوزاغي گۆرمهینلر ایدي. حادیثه لره یاخشی بلد اولانلار و اونون گنڈیشینی ایزلهینلر یاخشی باشا دوشورلر کی، نئهضتین سوقوتو نه مندن، نه شبوستریدن، نه ده نئهضتین دیگر رهبرلریندن آسیلی ایدي. او زمانکی بین الخالق وضعیت بیزی بوجاغا سیخدی، الیمیز هر یئردن اوزولدو، مئیداندا الیوش، تک قالدیق. دؤولت ده بو وضعیتدن ایستیفاده ائدیپ نئهضتی سوقوتا اوغراتدی. آذربایجان نئهضتینه کیم خیانت ائتدیگینی گلهجک گۆستره جک. بو حاقدایندی دانیشماق، بحث آچماق مومکون اولماسا دا، گلهجکده دئمک و یازماق مومکون اولماق. او زمانین آداملاری، خصوصن مووریخلر (تاریخچیلر) و نئویسندهلر (یازیچیلر) یقین کی، حقیقتی خالقا چاتدیراجاقلار.

سییاسته قاریشان آداملار حاقدایمیشه چوخ یازیرلار. سییاسته قاتیلان آداملار حاقدایم مووقفیتله ایره لیلهدیکده، قالیب گلدیکه تعریفلر، چوخ یاخشی سۆزلر، مغلوب اولدوقدا ایسه پیس سۆزلرین یازیلماسی و دئییلمه سینه من طبعی باخیرام. بیخیلانا بالتا ووران چوخ اولور. منیم حاقدایم دوشمنلریمین و یا مندن اینجیک اولانلارین یازیسینا جاواب وئرمگی اوزومه آرتیق ایش حساب اندیرم. دوشمن، سنی ایسته مه مین شخص سنین حاقدایخشی سۆز دئییه بیلمز.

## یاخشیلیغی اونوتماق اولماز

ریضا شاهین زیندانیندا یاتارکن منیم عاییلهمه کۆمکلیک الینی اوزاتمیش دوکتور خر اطنین یاخشیلیغینی هئچ واخت اونودا بیللمرم. اونون بیکه خانیمی ایختیصاصی اوزره ایشه دوزلتمه سی و گۆستردیگی مادی یاردیم آغیر گونلرده قولوموزدان چوخ توتدو، چتینلیگیمیزی بیر قدر یونگوللشدیردی. منه یاخشیلیق ائندلرین بیر قیسمی ایله ایدنی، عقیده و مسلک مسالهلرینده فرقلی مؤوقعه اولساق دا، اونلارین اینسانلیق نامینه ائتدیکلری کۆمکلیگی و رحمدیللیگی یوکسک قییمتلندیریب، مینتدارلیق اندیرم. آداملار اولوب کی، اونلار عاییلهمن دوشدوبو آغیر وضعیت و باشقا جهتلری نظره آلیب منیم زیندان جزامین آزالدیغا چیخماغیما کۆمکلیک ائدیبلر. اونلارین بیر چوخونون آدی، کیملیگی یادیمدا و قنیدلریمده قالیب. اونلارین هامیسینی کاغیذا گتیرسم یقین کی، اوزون سییاهی آلینار. بونولا بیرلیکه آشاغیداکی آداملارین منه و عاییلهمه گۆستردیکلری مادی و معنوی کۆمکلیگین تمناسیزلیغینی و اونلارین عالیجنابلیقلارینی یادا سالیب آدلارینی قنید ائتمک بورجودور:

دوكتور خراطيان، دوكتور محمد خلعتبري، كاوه نعيمى، نورالدين ايمامى، فتحعلي ايپكچييان، اژدر عليزاد، اغا صدر كئرمانشاهى، شيرينلو، ماشينچى، ايسماييل داداشزاده و س. بونلارين بىر چوخوندان آلديغىم بورج پوللاري قايتارديغىما چوخ شادام، ولي انله دوستلاريم دا اولوب كي، من نه قدر تاكيد انئسم ده، وئردىگى پولو گئري آلمايىبار. اوزون مودت دؤولتدن آلا بىلمەدىگىم تقاعدون دوزلمەسىندە آغايى ن. ايمامى واسيطەسى ايله آغايى ووثوقىنين (او دؤولت مقامىندا ايشلەپپىردى) كۆمكىلىگى عوضسىز اولموشدو. دوغرو دور، نئھضت زامانى من دوستوم موظف تور ابرازده ايله بىرلىكده آغايى ووثوقىنين عايىلەسىنە كۆمكىلىك انئمىشىدوم. آغايى ووثوقى ھمىن ياخشىلىغى منىم يادىما سالسا دا، من "اونوتدوغومو" بىلدىردىم. آغايى ووثوقى بىزە قوناق گلەمك آرزوسونو بىلدىردىكە من اونو ممنونىتلە ائومىزە دعوت انئدىم. اونونلا بىرلىكده ياخين دوستلاريمدان حاجىخان طلايىنى، مەھدى آباس ھىدايتى دە چاغىردىم. بىزىم اىلك گۇرۇشده صۇحبىتىمىز توتدوغوندا و بىر سىرا مسالەلرە، او جوملەدن، مىلى روحيەدە، دوشونجە طرزىندە ياخينلىق اولدوغوندا 10-15 گوندىن بىر نۆوبە ايله بىرىمىزىن ائويندە گۇرۇشمىگى قارارلاشدىردىق. صۇحبىتىمىز اوللر سىياسى آخاردان اوزاق ايدى. سونرا ايشتىر اچىلار بىن سايى آرتدى.

بو واخت گئئرال زاھىدىن كودئتاسى (دؤولت چئورلىشى) اولكەدەكى سىياسى موحيطى يئىندىن كسكىنلاشدىردى. دؤولتىن شوبھەلى بىلدىگى آداملار، او جوملەدن، من دە يئنە تعقىبلەرە معروض قالدىم. كودئتانىن صاباحى عقىدەسى شوبھەلى اولانلار يئىندىن حبسە آلدىلار. من دە يئىندىن زىندان سالىندىم. اولجە شەرىيانى (پولىس)، سونرا نىظامى حبسخاناسىندا ياتمالي اولدوم. زىنداندا حىزب تودە عوضولرى ايله بىر كورىدوردا ساخلانىلدىم. زىندانداكى حىزب تودە عوضولرىنە دوكتور باھارنورى ادلى شىخس باشچىلىق انئىردى. اونون گۇستريشى ايله زىندانداكى تودەچىلرىن بىر چوخو منە كچ باخىردىلار. 15-16 گون حبسە قالاندا سونرا دوستوم سرھنگ فەھمىننىن ضمانتى ايله آزاد اولدوم. تقصيرىم ثوبوتا يئىتىرىلمەدىگى اوچون تام آزادلىغا بوراخىلدىم... سونرا اؤىرنىدىم كي، زىندانداكى تودەچىلرى منىم علئىھىمە قالدىرماغا چالیشان دوكتور باھارنورى زىنداندا ساتقىنلىق انئدىگى اوچون حىزب تودە عوضولوگوندىن خارىج انئىلىب.

ترەجە نفس آلىب، آلاھا شوکور دئمىشىدوم كي، 5 آيدان سونرا منى دؤولتە قارشى تەلوكلەلى آدم بىلىب يئىندىن حبس انئدىلر. بو دفعە منى قصر زىرھى نىن زىندانىنا آپاردىلار. بورادا منىملە بىرلىكە دوكتور رضوى، موھندىس رضوى، دوكتور شايىقان، صادق وزىرى، پرتو علوى و آدلارنى اونوتدوغوم داھا نئچە "سىياسى" محبوس ياتىردى. 5 آي قصر زىرھىندە ياتدىقدان سونرا منە محكمە قورولدو. زاھىدى چئورلىشىندىن اول و سونرا فعالىتىمدە جىنايت تراكىبلى ھنچ بىر عمل و مدرک تاپىلمادىغى اوچون برانت آلدىم، يئىندىن آزادلىغا بوراخىلدىم. زىندان، تعقىب و موھاكىمەلر منى لاپ بوغازا بىغمىشىدى. بىر دفعە اىستەدىم دؤولتىن لاپ عالى مقامىنا يازام كي، بابام، مندىن نە اىستەپپىرسىنىز، يا ابدى حبس وئرىن و يا بىر دفعەلىك ياخامدان ال چكىن. اوزومو يئىندىن ايشە سالاجاغىمدان قورخوب بو موراجىعتى انئمەدىم.

## گۇرۇشلر، ادبى مجلسلر

من حىس انئدىم كي، ايكى يول ايرىجىندايم: يا ايجتىماعى ايشلردن ال چكمەيىب يئىندىن تعقىب و زىندان معروض قالماق، يا دا سىياسىدن اوزاقلشىب قلم و ادبى فعالىتلە مشغول اولماق. اوزوم بورولدوغومدان،

عائىلەم طاقتىن دوشدويوندىن، دوستلار يېمى نىگار انچىلىغا و آرتىق زىمىتلەرە سالىدىغىمىدان 30 جو ايللر يىن اورتالار يىندان (50-جي ايللر) ادبىي فعالىت، قلم، يازى ايله مىللىتىمى اوياتماق يولونا كىچىدىم. شىرىبارىن تور كىجە يازدىغى "ئىدىر بابا يا سالا" شىرى ادبىي كىركاتدا يىنى بىر ولولە ياراتدى، بىزلىرى مىلى كىركاتا دوغرو يىنىدىن اىستىقامتلىدىردى. بو كىركات ادبىي مىجلىسلىردىن، ئولردەكى گۇرۇشلردىن باشلادى. تىقىب و زىندان دۇوروم باشا چاتار-چاتماز تىھراندا ياشايدىن دوستلارلا گۇرۇشە جان آتماق مىلىنى راحات بوراخمادى. 30-جو ايللر يىن اورتالار يىندان باشلايدىراق چوخلو گۇرۇشلىرىم اولدو. اوللار يىن ھامىسى ھاقدا صۇھبەت آچسام، يقىن كى، بىر نىچە كىتاب اولار. يادىمدا قالان و منىم زىھنىمدە اىز قويمان بىعضى گۇرۇشلىر ھاقدا دانىشماغى اۇزوم اوچون واجىب سايبىرام. بو گۇرۇشلىرىن چوخو سىياسى مضموندىن داھا چوخ ادبىي-ئىلمىي ھامىت داشىسا دا، آذربايجانچىلىق مىھورىندىن دە كىنار دىئىلىدى. بو گۇرۇشلىردە منىم طرف موقابىلىم مىھورم سىھند قاراچورلو، مىھمدىلى فرزانە، دوكتور كاتىبى، كىجىلى صىباحى، مىر مىھدى اىتىماد و باشقالارى اولموشلار. قاراچورلونون "دە قورقود بوللارى" ھاقىندا يازدىغى كىتاب، اىتىمادىن شىرلىرى، فرزانەنىن "باياتىلار" كىتابى و منىم يازدىغىم "آذربايجان فولكلور و نومونەلىرى" بو گۇرۇشلىرىن موداكىرە ھدى اىدى. نۇوبتى گۇرۇشلىرىمىز يىن بىرىندە آغاي كاتىبى كانادادا ياشايدىن و آذربايجان ادبىياتى ساھە سىندە اىنگىلىسجە ئىلمىي اثر يازماق اىستەين سكىنە بىر نىجىان ادلى بىر آذربايجانلى قىزىن بىزىملە گۇرۇشمىك و اونا ماتىرىيال جىھتدىن كۆمكىلىك اىتمىك اىستىگىنى چاتىدىردى. سكىنە ايله گۇرۇشلىرىم. مىن و دوستلارىم اىمكان داخىلىندە اىلمىزدىن كىن قدر اونا كۆمىك اىتدىك. چوخ تأسوف كى، او، دونىاسىنى و اىختىسىز دىشىب و يازماق اىستەدىگى اثر يارىمچىق قالىب.

طاغوتى (شاھ) دۇوروندىكى ادبىي گۇرۇشلىرىمىزدە اساس مىقدىد آذربايجان دىلىندە كىتاب، يازى چاپ اىتدىر مىگە يول تاپماق اىدى. او دۇورده آذربايجانجا بىر جوملە بىلە چاپ اىتدىر مىگە اىجازە و ئرىلمەدىگى اوچون آرابىر انا دىلىندە كىزلى چاپ اولونان كىتابلار "رمىزى" آدلار و اىمضالار قووردوق. اىسلامى اىنقىلابدان سونرا چاپ اىتدىر مىگىم "دوستلارلا گۇرۇش" كىتابىمدا شىرىبار، سىھند، ھانىم جۇودت، يىھا آر بىيانپور، م. اىتىماد، يىھا اىسلامى، باغابان، يىھا اىبراھىمپور، جاواد ھنىت، بىب ساهىر، ھاشىم ترلان، ساوالان، رىھىم جادنىكو، م. دىرفشى، ھسن اھمدى و بىر چوخ يازچىلار ھاقدا مىلومات، اوللار يىن اثرلىرىندىن نومونەلر و ئرىمىشم. بو آذربايجانلى ادبىلرى خالقا تانىتدىران اىلك مىلومات كىتابى اىدى.

مىن ھىسدن نۇوبتى دىفەچىخىدىقدا عائىلەمىن مادى و زىھنىي يىنە ياشى دىئىلىدى. اونا گۇرە دە دوستلارىمىن كۆمگى ايله طىبىي مىبى يىنىدىن برپا اىتدىم، قاباغىنا تابلو (لۇوح) ووردوم. اوللر سىياسى و زىھنىيەت و ھىسە دوشمىگىمە گۇرە آدمالار، ھتا ھمشىرىلرىم بىلە مو عابىنە و مو عالىجە اوچون چوخ آز موراجىعت اىتدىر دىلر. بىر گون رىھمتلىك ھاجى على اكىر ابرىشىمىنىن قارداشى مىنى گۇرۇب دىدى: "دوكتور، سىز ھىسەدە اولاندا داداشىم (قارداشىم) رىھمتە كىتمىزدىن اول وصىت اىتدى كى، اونون وارىداتىدىن بىر مىقدار كاسىب-كوسوبون داوا-درمان آلماسىنا خىرلىسىن. او، بو اىشىن آنجاق سىزىن داواخاناي يازدىغىنىز نوسخىلر اساسىندا آبارىلماسىنى و ھر آيىن سونوندا پولون ھسابلايىب داواخاناي پرداخىت (كۆچورولمە) اولونماسىنى وصىت اىدىب. رىھمتلىگىن بو وصىتى اىمكانسىز خىستىلرە درمان آلماقدا ھمىتلى كۆمىك اولماقدان باشقا، منىم دە قولومدان توتدو. داوا-درمان مىجانى اولدو غوندىن خىستىلرىن سايى گون بەگون آرتىردى. 8 اىل مىن بىلجە اىشلەدىم، اىقتىسادى و زىھنىيەتدە خىلى اىر ھىلە بىش اولدو.

بو خارىدا دىدىگىم كىمى، مىن جىھە نى دىشىدىم - سىياسى فعالىتىدىن ادبىي-ئىلمىي فعالىتە كىچىدىم. دوستلارىم و ھم فىكىرلىرىملە مىصلەتلىشىب "آذربايجان دىلىنىن سىرف و نىھى" كىتابىنى ھاضىرلادىق، 1334-جو اىلدە چاپا وئردىك. آذربايجان دىلىندە كىتاب چاپى قاداغان اولدو غوندىن كىتابىن اوزرىندە ادىمىزى يوخ، شىرى "جاد"

ایمضاسینی قويدوق. سیرالاریمیزا گلنلرین سایي آرتیردي. مرحوم نصروللا فتحی، علی آذری، دوکتور کاتیبی، میرمئهدی اعتماد، باغچابان، قاراچورلو، فرزانه و س. گوروش و توپلانلیلاردا خصوصي فعالیت گؤستریردیله. نصروللا فتحینین حاضیرلادیغی "یادی از حیدربابا" کیتابی چاپ اندیلیب، اوخوجولارا چاتدیریلدی. بو کیتابدا ن. فتحینین موقدیمه سیندن علاوه مرحوم باغچابانین، علی آذرینین، کاتیبینین، فرزانهنین مقاله لری "روشن" ایمضاسی ایله 1343-جو ایله چاپا گئتدی.

1340-جی ایلدن (1961) باشلایاراق ادبی مجلسلرین و اورا گلنلرین سایي دورمادان آرتماغا باشلادی. بو ایله قورخولو جهت او ایدی کی، رژیتم مأمورلاری آرمیزا جاسوس ساللا بیلردی. اسگیم توستولو اولدوغوندان بو منه باها باشا گلردی. اونا گوره ده، بنله بیر قایدا قويدوق کی، مجلسیمیزه گلن هر بیر یئنی آداما مجلس عوضولریندن بیر ضمانت وئرسین. گنج شاعیرلرین شعرلری قاراچورلو طرفیندن ایصلاح اندیلیردی. شعر بؤلمه سینده سهندین زحمتی بؤیوک ایدی. من 1343-جو ایله (1964) "دیلي تکباشینا اویرنمه" کیتابینی، اوندان بیر ایل سونرا "فولکلور نومونه لری" نی چوخ چتینلیکله چاپ انتدیره بیلدیم. 1347-جی ایله م. اعتماد ائوینده ایستعدالی شاعیر دست پیشینی بیزیمله تانیس ائتدی. شاعیر مجیزاده (ساوالان)، آشیق ایبراهیمپور، میلی حؤکومت شاعیرلریندن موظف دئرفشی دستمه یزه قوشولدولار. گوروشلر نؤبه ایله ائولرده کچیریلیردی. بعضن باکیدان آدیغیمیز "ادبیات و اینجه صنعت" قزنتی و "آذربایجان" مجله سینده (ژورنالیندا) چاپ اولونموش شعرلری اسکی ایفبایا کؤچوروب گوروشلرده اوخوردوق. تئهراندا یاشایان بیز آذربایجانلیلار میلی وارلیغیمیزی ایثبات ائتمک و دیلیمیزی ایشلتمک اوچون مباریزه منزی ادبی گوروشلر آدی آلتیندا داوام آنتدیریردیک.

## اوستاد شهریار لا گوروشوم

آذربایجانداکی میلی نهضتین سوقوتوندان سونرا اوستاد شهریارین "حیدربابایا سالام" شعری قدر میلته میلی روحو دیرچلدن ایکینجی بیر قودرت بلکه ده یوخ ایدی. شهریار و اونون آنا دیلینده یازدیغی شعرلری تکجه آذربایجاندا یوخ، بوتون ایراندا یاشایان تورکلره قول-قاناد وئردی. بونا باخمایاراق، تبریزده کی محیط شهریار اوچون چوخ دار و سیخینتیلی ایدی. بیز تئهراندا یاشایان آذربایجانلیلار اونو بو محیطدن چیخاریب اوز دؤره مزه گتیرمک و اونا داها گنیش مئیدان وئرمک قرارینا گلدیک. شهریارین تئهرانا گلمه سی بورادا یاشایان آذربایجانلیلارین میلی آخارا داها چوخ جلب اولونماسی دئمک ایدی. دئمهلی، شهریارین تئهرانا گلمه سی ادبی جمبه دن باشقا سیاسی جمبه ده داشیبیردی. بو گلش تئهرانی آذربایجانلیلارین ایتیحادینی (بیرلیگینی) آرتیریب، اونلاری بیر-بیرینه داها چوخ یاخینلاشدیراردی. بو مقصدله قودرتلی و غنیرتلی شاعیریمیز سهند (قاراچورلو) تبریزه یوللانیدی. شهریار تئهرانداکی دوستلاری و پرستیشکارلاری آیدندان تئهرانا دعوت ائتدی. او، بو دعوتی قبول ائتدی.

1345-جی ایلین تیر آییندا شهریار سهندله برابر تئهرانا گلدی. مرحوم قاراچورلو اونو اوز منزلینه آپاردی. شهریارین تئهرانا گلشی آذربایجانلیلارین بوراداکی ادبی محیطی اوچون بؤیوک حادیه، توی-بایرام اولدو. اونون گوروشونه تکجه بیز آذربایجانلیلار یوخ، هم ده فارس و دیگر خالقلارین تانیمنیش آداملاری، قودرتلی قلم صاحبیلری گلیردیله.

شهر بيارين گوروشونه منه اولاديم قدر ياخين اولان دوستوم حسن مجيدزادو (ساوالان) ايله گنتديم. ساوالان شهر بيارين تهرانا گلهمه سي شرفينه يازديغي گوزل شعري اوخودو. علي ماشينچينين ائوينده شهر بيارين شرفينه وئريلميش قوناقلق - ادبي مجلسه چئوريلدي، چوخلو شعرلر اوخوندو، فيكير موباديله سي اباريلدي.

شهر بيارين شرفينه نؤوتبي قوناقلغي من دوزلنديم. شهر بيارين تانيان شاعيرلري و شهر بيار لا باغلي اداملاري بو ضيافته دعوت ائتميشديم. دعوت اولونمايان، لاکين شهر بيارين شعرينين اوسونوندا اولان هموطنلريم ده بو ضيافته ايشتيراک ائديرديلر. شهر بيار قوناقلقدا منه بويوک لطف گؤستريب دئدي. "من سيز دوستلارين دعوتي ايله تهرانا گلديم و بو گنجه ميلي آتاميز دوکتور جاويدين قوناغيم". بيزيم ائوده كي قوناقلقدا مجيدزاده، خوشکابي و بير نچه جاوان شاعير يازديقلاري شعرلري اوخودولار. خوشکابينين يازديغي شعر چوخ گوزل اولدوغوندا تکرار ائديرديلر.

شهر بيارين شرفينه چوخلو قوناقلقلار وئريلدي. دوکتور کاتيبي، دوکتور رئضواني، شهر بيار شعرينين چوخلو پرستيشکارلاري نچه-نچه ضيافتلر، مجلسلر، شعر گنجهلري دوزلنديلر. شهر بيارين تهرانا قالدغي گونلر آذربايجان شعري گونلرينه چئوريلدي. من، رحمتليک سهند، ساوالان، خوشکابي، کاتيبي بو قوناقلق و گوروشلرين دنمک اولار كي، چوخوندا ايشتيراک ائتديک. شهر بيار بير نچه ايل تهرانا قالدقدا سونرا يئنه سئوملي شهري تبريزه دؤندو.

شهر بيارين ايکينجي دفعه تهرانا گلشيني دوکتور هئيت تشکيل ائتدي. بو بويوک جراح، ميلي تعصوبکئش اينسان تبريزه شخص اوزو گنديب شهر بيارين تهرانا گتيردي. او، شاعيري بير نچه مودت اوز ائوينده ساخلادي و بيزلرين اذيتيني قبول ائتدي. جاواد هئيتين ائوين، شهر بيارين گوروشونه گلن شاعيرلر اولكي شعر مجلسيني بورادا تکرار لاديلار. بو دفعه اوخونان شعرلر ديل جهتن داها تميز و مضمونلو ايدى.

آغاي هئيتين ائوينده شهر بيار سهنده حصر ائتديگي شعري اوخودو، مجيدزاده اوخونان شعري ناوارا آلدی (کاسته يازدي).

تهرانا دربندين آب-هاواسي، اولرين گورکمي تبريزي چوخ خاطر لاتديغيندا شهر بيار بورادا اونا منزىل توماغي هئيتدن خواهش ائتدي. هئيت بو خواهشي سهنده، سهند ده منه چاتديردي. من سچديگيم ائوي هئيته، سهنده گؤسترديم. خوشلارينا گلدي. شهر بيار دا ائوي چوخ بگندي. ائوي آغاي هئيتين آرزوسو ايله اونلارين ائوينين لاپ ياخينليغيندا توشدوق. شهر بيارين دربنده كي ائوي بير گون ده قوناقسيز اولموردو. شهر بيارين شرفينه وئريلن قوناقلقلار و دوزلن مجلسلر اوستادي لاپ الدن سالميشدي. گورکمي آذربايجانلي شرفشوناس عاليم روستم عليئو ده شهر بيارين گوروشونه گلدي. روستم عليئو گورکمي عاليم ايدى. او، انا ديليندن و روسجادان علاوه فارس، عرب، اينگليس و فرانسيز ديللريني ده بيليردي. آذربايجان ادبياتي ايله بويوک علاقه سي وار ايدى. فيردوسيني، سعديني گوزل بيليردي و اونلارين اثرلرينين چاپيندا خيدمتلري اولموشدو. او، شهر بيارا بويوک محبتي اولان اينسان ايدى.

## اۆز يازيلاريم باره سينده بير نئجه سۆز

من پئشه اعتيباري ايله حكيم و بو صنعته بؤيوك مئيلي، محبتي اولان ادامام. طيب اوزره موكلم تحصيل آديغىما باخمايلاق، هميشه بيليگىمي آرتيرماغا چالشميشام. طبابته عاييد تكجه يئني كيتابلاري يوخ، بيزدن اولكي عاليم و طبيبلرين ده يازديقلاريني موطاليعة ائتمكدن ذؤوق آلميشام.

مىلى نئھضتدن سونراكي خفهلنميش موحيط، ان باشليجاسي تعقيب، زيندان، خفييه ايزلهمهلري مني سياسي موباريزه مئيدانيندان ادبي موباريزه مئيدانينا آتدي. بونا گؤره من مئيليمي آذربايجان ديلى و ادبياتينا، خصوصن فولكلور ساحه سينه سالدیم. بير مودت اول دئديگيم كيمي شعر ده يازماغا هوس گؤستيرديم. بير نئجه دفتره ييغيلميش شعرلريمين اوزرينده ايشلهمك اوچون بيشميش بير اله احتياج واردي. "خاطيره لريم" باشليغي آلتيندا يازديغيم قئيدلرين ده اوزرينده ايشلهمهلي و بعضي تصحيحه و دقيقلشديرمه لر آپارمالييام. لاکين حبس انديرم كي، حؤوصله م و هوسيم آزاليب، تئز-تئز داريخيرام، بيكئفسيزليک، او لادلا ريمدان آيري دوشمگيم، موحيطين دارليغي بو غور مني. دئيه سن، حسرتيني چكديگيم گونو گؤره بيلميه جگم. آلاه بيلن ياخشيدير.

هله ليک يازديغيم اثرلرين آدلاريني چکيرم:

- فداکاران فراموش شده آزادي (5 كيتاب)، تهران، 1345، 1346، 1358، 1351.
- نئھضت مشروطيت ايران و نقش آزاديخواهان جهان، تهران، 1347.
- آذربايجان مىلى نئھضتinden خاطيره لريم، تهران، 1358، 1359.
- دوستلار لا گؤروش (دبيات مونخباتي)، تهران 1359.
- ايران سوسيال-دموكرات فيرقه سينين تاريخي (اليازماسي)
- طاغوتي دؤوروندىن خاطيره لريم، تهران، 1358.
- نئھضت مىلى حاقيندا آمريكا خارجي ويزارتينين مکتوبلاري (اليازماسي).
- دو قهرمان آزادي (ستارخان و حئيدر عموغلو حاقيندا). تهران (يلىسين).
- نومونه های فولكلور آذربايجان، تهران، 1344.
- آذري فولكلور صحيفه لري، تهران، 1359.
- آذري ديلىنه مخصوص صرف و نحو، تهران (يلىسين).
- تاپماجالار، تهران، 1358.
- گولچهره بيجاره مرد(خطر ديفتيري) تهران، 1340.
- راهنمای پرورش کودکان (1-جي جيلد)، تهران 1344.
- سلامتي کودکان را حفظ كنيد (2-جي جيلد)، تهران 1346.
- ديابت (مرض قند)، تهران 1351.
- ايستعمال دخانيات و سرطان، تهران 1354.

"خاطيره لريم" باشليغي آلتيندا قئيدلري بوراداجا بيتيرمگيم و اونون چاپ اولونماسينا سعي ائتمگيم لازيمدير. اگر بو نيته چاتماق منه قيسمت اولماسا، ياخين دوستلاريم يقين كي، ايقدام اندرلر. خاطيره لريمه باغلي يازديقلاريمين صورتيني باكيذاكي بؤيوك اوغولم آزادا دا چاتديرميشام. بو ايشده منه كؤمك اندنلره مينتدارام. خاطيره لريمدن علاوه منيم چوخلو يازيلاريم چاپ اولونوب و خئيلي يازيلاريم صانديقا قالماقدادير. اجلدن ماجال اولسا، من اونلارين هاميسيني توپلاييب كيتاب شكلىنده چاپ ائنديرجم. اينشاللاه!

دوكتور سالاموللا جاويد تهران، 1352-1360



## خاطیرلریمدن ( علاوه لر )

تاریخ بویو دونیادا باش وئرن اینقیلابلاردان دانیشماییب، یالنیز سون 100 ایله آذربایجاندا باش وئرن اینقیلابلاری تدقیق ائتسک، گۆرریک کی، بو اینقیلابلاردا روحانیلرین رولو اؤنملی اولموشدور. زحمتکئش طبقه بو اینقیلابلاردا آغیر زحمت چکمیش و فداکارلیق ائتمیشدیر.

1269-جو (1890) ایله باش وئرن "رنژی" جریانینی نظره آلساق، بو دا اؤز نؤبه سینده ایستیبداد و ایمپریالیزمین علنیه قوزانان بیر اینقیلاب اولموشدور. بو اینقیلابدا بوتون طبقه لر، حتا قادینلار دا ایشتیراک ائتمیشدیر. تبریزده زئینب پاشانین رهبرلیگی ایله قوزانان و بؤیوک فداکارلیقلا گؤرولن ایشلر هنج زمان اونودولماز. حتا ایندی ده زیرک قادینلاری زئینب پاشایا اوخشادیرلار. بو اینقیلابدا میرزه ریضا شیرازینین تمباکونی تحریم ائدیب، فیتوا وئرمه سینین تأثیری فؤوق العاده ایدی. ایراندا بؤیوک-کیچیک، قادین-کیشی، یوخسول-وارلی، بیر سۆزله هامی دوخانیاتدان (سیقارئت چکمکن) ال چکدی. حتا شاهین حرماناسیندا اولان قادینلار قلیانلاری سیندیریب، دوخانیاتی بوشالتدیلار.

اگر ایرانین مشروطه اینقیلابی تجزییه (تدقیق) ائدیلسه، اورادا آرتیق روحانیلرین گۆزه چارپان نقشلری موشخص اولار. هابنله، زحمتکئش طبقه نین فعالیتی و فداکارلیگی آشکارا چیخار. روحانیلردن نجفده اولان عالیملر - حوجتول-ایسلام آخوند موللا کاظم خوراسانی، حاجی میرزه عابدوللا مازاندارانی، آغایی تئهرانی، تئهراندا قباغا دوشن سئید محمد طباطبایی، سئید عابدوللا بئهبهانی و یا تبریزده مرحوم شهید ثقه اولایسلامین فداکارلیگی اونودولماز. مشروطه نین اولینده بوتون طبقه لر، روحانیلر، زحمتکئشلر، اصناف، تاجیر، حتا مالیکلر ایستیبدادین ریشه سینین (کؤکون) قازماق اوچون چالیشیردیلار. تبریزده مشروطه باشچیلاری، ستارخان، حئیر عمی اوغلو، باغیرخان، حوسئینخان باغبان و باشقالاری زحمتکئش طبقه دن ایدیلر.

رشته و ایصفاهاندا زحمتکئش طبقه دن علاوه مالیکلردن ده مشروطه اوچون چالیشانلار وار ایدی (ایصفاهاندا بختیاریلر، رشته سپیها). مشهد، شیراز، زنجان، قزوین، اردبیل، خالخال و باشقا شهرله ده، حتا کندلرده بئله مشروطه طرفدارلاری آز دئییلدی.

البته، اینکار ائتمک اولماز کی، مطلق ایستیبدادین کؤکو قازیلدی. مالیکلر حؤکومتی اله آلیب مشروطه آدینا ایللر بویو حؤکمرانلیق ائندیلر. بونون تفررو عاتی باشقا تدقیقاتچیلار طرفیندن یازیلیب. 1917-جی ایله روسیادا اولان اینقیلاب نتیجه سینده چار دؤولتی آرادان گئتدی و حؤکومت زحمتکئش طبقه نین الینه دوشدو. ایراندا چار ظولمو قورتاردی. شورالار حؤکومتی ایراندا اولان بوتون چار روسیاسی ایمتیازلارینی لغو ائتدی. ایراندا آزادلیق مئیدانا گلدیگی اوچون گیلاندا میرزه کیچیک خان، احسانوللا خان رهبرلیگی ایله اینقیلاب باشلاندى کی، بونون دا تفررو عاتی کیتابلاردا یازیلیمیشدی.

تبریزده شیخ محمد خیابانی اینقیلابی و لاهوتی عوصیانی آریا گلدی. خوراساندا کولنل محمد تاغیخان پشیان قیام ائتدی. بو اینقیلابلارین مقصدی ایستیبدادی آرادان قالدیرماق و ایراندا ایمپریالیزمین ریشه سینین قازماق ایدی. تأسوفر اولسون کی، بو اینقیلابلارین هنج بیر اؤز مقصدینه چاتا بیلمه دی. بونون سببلی بیر چوخ تدقیقاتچیلار طرفیندن کیتاب و اثرلرده تدقیق اولونموشدور. اینقیلابلار آرادان گئتدیرسه ده اینقیلابچیلارین اینقیلابی سببه لری ایران خالقلارینا اؤز تأثیرین بوراخدی و خالقلین گوزونو آچدی. دنیا ایمپریالیستلری

اينقىلابلارنى آرادان قالدیرماغا قانع اولمايىب، خالقلىرى اسارتده ساخلاماغا نقشهلىر چكديلىر. اينگىلىسلر اۆز اينانمىش نۆكرلىرى سىيىد ضىيالدىنن. الى ايله رىضا شاهى ايش باشىنا گتىردىلىر. رىضا شاه اۆز اربابلارنىن بويوردوغو كىمى اول اۆزونو آزادلىغا طرفدار گۆستردى. روحانىلره حۆرمىت قايل اولدو. محرملىكه عزادارلىقدا ايشتىراك اندىب، حتا آياق ياللىن دسته قاباغىنا دوشدو. ولي، بو وضعىت چوخ داوام انتمهدى. او، حقىقى ماهىتىنى آشكارا چىخارىب بوتون آزادلىقلارنى آرادان قالدردى.

عولما (دىن خادىملرى) تحقىر اولونوب، عزادارلىق محدودلاشدىرىلدى. بىلەلىكه، 20 ايله ياخىن قولدورلوق و زور حۆكومتى رىضا شاه واسىطهسىله ياراندى. اونون دؤوروندىن چوخ كئچمهدىگى اوچون ياشلىلار اۆزلىرى همىن حادىته لرده اولموشلار. ايسلام اينقىلابىندان سونرا گنىش صورتده اونون اۆزونون و اوغنون خىانتلىرى يازىلمىشىدىر. رىضا شاه اىستىبادى اىكىنجى دونيا موخارىبه سى نىتىجىسىنده آرادان قالىدى. 1320-جى (1941) اىلده مووقتى صورتده نىسىبى آزادلىقلار ياراندى. تىهراندا و باشقا اىالتلرده جمعىتلىر و حىزبلر تشكىل اولوندو. آذربايجان باشقا اىالتلره نىسبت دها آرتىق تضىيق گۆرموشدو. دىل و مىلتى اوستاندار (اىالت حاكىمى) موستوفىلر و موخسنى كىمى رىيس-فرهنگلر طرفىندىن تحقىر اولونموشدو. اونا گۆره ده آذربايجان تشكىلاتلارنى دها آرتىق جىدىت ايله فعالىته باشلادى. باشقا تشكىلاتلار ايله بىرلىكه 1324-جى (1945) اىلده آذربايجان دموكرات فىرقهسى تشكىل اولوندو. آذربايجان دموكرات فىرقهسى مركزى حۆكومتىن اىالت و وىلايت انجومنىرىنن (اىالت و وىلايت شوراسى) تشكىلىنى (اساس قانوندا آيدىن شكىلده يازىلمىشدى) اىستهدى. تأسوفلر اولسون كى، بو پروبلئمه اعتىنا اولونمادى. آذربايجان خالقى تنگه گلىب 1324-جو (1945) اىلده 21 آدره آذربايجاندا حۆكومتى اله آلىب، ايران حودودوندا ايران اىستىقلاىتىنى قوروماق ايله موختارىت اعلان ائتدى. ذىكر اولونان مؤوضوع دفعه لرله آذربايجان حۆكومتى باشچىلارنى و فىرقه مسؤللارنى طرفىندىن مركزى حۆكومته يازىلدى و دئىلىدى.

آذربايجان نىهضتى مىلى بىر نىهضت ايدى. بورادا بوتون طبقلر، حتا بعضى وطنپرور مالىكلر اىشتىراك ائتمىشىدىلر. ولي نىهضتىن اصل مقصدى زحمتكئشلره كۆمك ائتمك، كندلىلرىن راحتلىغىنا چالىشماق ايدى. نئجه كى، آز مودتده بىر چوخ ايشلر ايله بىرلىكه خالىصه يئرلردن علاوه، عكس-اينقىلابچى و طاغوتى مالىكلرىن يئرلىرى كندلىلر آراسىندا بۆلوشدورولدو. ايش باشىندا اولانلارنى چوخو موستضعف (زحمتكئش) ايدىلر.

مركزى حۆكومت بىر مودتدن سونرا حيله ايله آذربايجان مىلى حۆكومتىن اىستهدىكلرىنن چوخونو قبول ائتدى. ولي آمىرىكا اىمپىرىالىست حۆكومتى پرده دالىندا (بعضن آشكارا) ايران مركزى حۆكومتىنى ايداره ائدىردى. او، مركزى حۆكومتى مجبور ائتدى كى، آذربايجان نىهضتىنى آرادان آپارماغا عمل ائتسىن. اينگىلىس و آمىرىكالىلارنى نقشهسى و كۆمگى ايله مركزى دؤولت اۆز و عدینه خىلاف چىخاراق آذربايجاندا سىلاھلى قووملر ايله هوجوم ائتدى. مىنلرجه آزادىخاه آذربايجانلىلارنى قىردى و مىلياردلار ايله مالى خسارته سبب اولدو.

دموكراتلار حاقىندا اولمازىن تۆهمتلر يازىلدى و دئىلىدى. ان بۆيوك يالانى قوومولسلطنه اۆز بىناتىندا اعلان ائتدى. اونون يازدىغىندان بىله معلوم اولور كى، دموكراتلار زىجان كندلىرىنى (حوسنىن آباد، قاروش، مردلادان، زرىن آباد) قارت ائتمىشلر. اصلىنده بو دئىيىنلر عكسىنه اولموشدو. مرحوم سرهنگ (پولكوونىك) مورىتضوى و قولامحوسنىخان اوسانلونون دئدىكلرىندىن آيدىن اولور كى، او كندلر مىلى حۆكومتىن سوقوتوندان اوچ آي

قاباق دموكراتلار طرفيندن بوشالميشدي. بو كندلر تئهران دؤولتي طرفيندن اولان دولفوقاريلرين الي ايله قارت اولونموشدو. بو كييمي يالانلار و تۆهمتلر دموكراتلار حاقيندا چوخ يازيلميش و دئييلميشدي.

بئله كي، ويزارتئ-دارايي (مالييه نازيرليگي) طرفيندن صبا آذربايجانداكي بانكلارين تفتيشينه گلنده 11 ميليون تومن پولو بانكلاردا گؤروب تعجوبله دئيير: " او كي، شايعه انتميشديلر دموكراتلار خالقي قارت انديب، اولار حتا بانكلاردا اولان پوللاريني بئله آيارمايبلار".

آذربايجان ميلي حؤكومتى بوتون ايشلري ايله بيرليكه ديني و مذهبي احساساتا دا اوز احتيراميني گؤستر ميشدي. حتا اوشاقلار مکتبلرده درس باشلانمزدان اول هر گون آشاغيدا قئيد اولونان شعرلري اوخويوب، درسه باشلاييرديلار.

"ائي بيزي يوخدان يارادان، تانريميز!

سن بيزه لوظفونله عينايت ائله.

بيزلري دوزگون يولا، دوز ايشلره

قودرتي ذاتينلا هيدايت ائله.

بيزلره توفيق كي، تحصيل ائدك،

علمي ادبله بيزه زينت ائله.

خيدمت ائدك بيز اناميز يوردونا،

سن ده اونو حيفظي-حيمائت ائله.

پاك فيكير، آيدين اورك، ساغ بدن،

بيزلره شانينله كرامت ائله".

آذربايجان نئهضتئين موثبت ايشلري حاقيندا بعضي نومونهلر ايسلام اينقيلابيندان سونرا غرضسيز يازيچيلار طرفيندن يازيلميشدير.

"انجومنى آذربايجان " ژورنالي، تئهران 1360 (1981)

## قلم دوشمن اليندهدير

اهالي آراسيندا بئله بير دئييم وار: "قلم دوشمن اليندهدير". بو مثلين حقيقتي واردير. بير چوخ يئرده بو حقيقتي گؤرمك اولار. بو واريانتدان دفعه لرله ايرانين مركزي حؤكومتى طرفيندن آذربايجان ميلي حركاتلاريندا ايستيغاده اولونوبدور. فارس شووينيستلري دؤنه-دؤنه آذربايجانين ميلي نئهضتلرينه بؤهتان آتماقلا مشغول اولوبلار. اگر مشروطه حركاتينا باخساق گؤرريك كي، حركاتين ايلك گونلرينده آذربايجانين آزادليق سئورلرين، نئهضتئين رهبري ستارخانا و ايجتيماعيبون فيرقه سينه ده بئله تۆهمتلر وورولوبدور. بو واخت آذربايجاندا فارسجا-توركجه چيخان "موصوور" ژورنالي شووينيستلر طرفيندن تنقيد انديليردى كي، نييه آذربايجان ديلىنده يازيرسينيز؟ شئخ محمد خييابانينين قبيامي نتيجه سينده يارانان آزادستان دا تنقيد اولونوردو

كي، نيهه آذربايجانا آزاديستان دئييلير؟ حالبوكي، مرحوم خيياباني بو حوكومتين آدينين شيمالي آذربايجان حوكومتينين آدي ايله اوخشار اولماسيني ايستميردي.

آذربايجان ميلي حوكومتي كي، آذربايجان خالقينين فداكارليغي ايله يارانميشدي و بويوك فعاليتي وار ايدي، اونو دا تنقيد اندير، بوهتان آتاراق دئييرديلر كي، گويا ايرانين ايستقلال و اراضي بوتولوگو ايله موخاليفتهدير. حالبوكي، ميلي مجلسين (ايالت انجومنينين) نومايندهلري ايرانين ايستقلال و بوتولوگونو قوروماق اوچون "قوران" آند ايچيرديلر. بو بير حقيقتدير كي، نهضتتير رهبرلريندن هئچ بيرينين مقصدي آذربايجاني ايراندان آيرماق دئييلدي. آنجاق مشروطه قانونون (29، 90، 91، 92 و 93) مادهسینه اساسن ايالت انجومنلرينين برپاسيني ايستهبيرديلر.

آذربايجان ميلي حرکاتينا باشقا بير بوهتان دا آتيرديلر. گويا كي، بو حوكومت دين، مذهبه حورمت و سايق ايله ياناشمير. بو بوشبوغاز لارين ايتيهاملارينا مکتبلرده سحر دو عاسنين اوخونماسي ديشسينديريجي جاويدير. آيري-آيري بوهتانلار كي، ميلي حوكومت و اونون رهبرلرينين حاقيندا دئييليب، عوموميتله، حقيقتدن اوزاقدير. آذربايجان حرکاتينا منفي موناسيبت بسلهملرينه باخمايلاق، ميلي نهضتتير بير سيرا علنيهدار لاري انلهيه بيلمهديلر بير پارا حقيقتي دنمكدن چکينسينلر.

"کئچميش گلهجک يولون چيراغيدير" آدلي کيتابي يازانلار او کيتابين 391-جي صحيفه سينده قئيذ انديرلر كي، "آذربايجان ميلي حرکاتينين رهبرلري اصل آزادليق ايستهينلر و هاميسي ساوادلي، تمیز، دوزگون شخصيتلر ايديلر. او جوملهدن، پيشهوري، جاويد و شبوسترينين بنله شخصيتلردن اولماسينا دوشمنلر شوبهه انتميرلر". اونلار هئچ واخت خالقين مال و ثروتنه توخونماميشلار. بو حاقدان دئييلن و يازيلانلارا گنجلر تنز اينانماليديرلار. غرضسيز شخصلردن سوروشوب، تدقيق انديب، بو مؤوضوعنو آيدينلاشديرماليديرلار.

ايندي بورادا سحر مکتبلرينده اوخونان دو عاني اولدوغو کيمي سيزلره چاتديريريق:

ائي بيزي يوخدان يارادان، تانريميز!  
سن بيزه لوطفونله عينايت انله.  
بيزلري دوزگون يولا، دوز ايشلره  
قودرتي ذاتينلا هيدايت انله.  
بيزلره توفيق كي، تحصيل اندک  
علمي ادبله بيزه زينت انله  
خيدمت اندک بيز اناميز يوردونا  
سن ده اونو حيفظي-حيمائيت انله.  
پاک فيکير، آيدين اورک، ساغ بدن،  
بيزلره شانينله کرامت انله.

"وارليق" 1358. خورداد، نو. 2 (س. 56-57)

## دوكتور جاويدىن وصيئنامەسىندىن

حاقدىر، بىر گون يارانان، بىر گون دە اولەجكدىر. تدقيقاتچىلار اينسانىن اورتا ياشايش حدىن 70 ايل اولدوغونو دئيبىلر. من ايسه 86 ياشىما چاتمىشام. اولومدن قورخومرام. عليل اولماقدان قورخورام. دوشمنلر بىر اوچون دە عليل اولماغي آرزو ائتمىرم.

55 ايللىك حكيملىك فعالىتىمدىن سونرا وار-دؤولتىم آنجاق ايكي دانگ (بينانين اوچدە بىر حيصه سى) ياشايش ائويندىن عىبارتدىر. بو مولك اولومومدىن سونرا، قانونا اساسن واريتلر يمين آراسىندا بؤلونسون. اوچدە بىر حيصه سى حئيدر عىمى اوغلو كىتابخاناسىنن آبادلاشدىر يلماسى اوچون تبرىز مىلى كىتابخاناسىنا وئرىلسىن، همچىن شئىخ عبدول كرىمىن كؤچورتدو يو "قورآنى-كرىم" اين چاپى اوچون خرچلنسىن. حاجى ستار آغادان خواهىش ائدىرم كى، اگر واريتلر يمدن ايراندا اولانى اولسا، منىم وصيتلر يمه آشاغىداكى كىمى عمل ائتسىنلر.

1. منىم جنازەمى تبرىزىن "وادي-رحمت" قبرىستانىندا، عايىلەوى يئرىمىز دە دفن ائتسىنلر.
2. منىم اوچون ياس مجلسى قورولماسىن. احسانا چكىلن خرچ يوخسوللارا وئرىلسىن.
3. ثروتمىن اوچدە بىرى كىتابخانانين تكمىللاشدىر يلمەسى و "قورآن" اين چاپى اوچون صرف اولونسون.
4. پالتار لارىم يوخسوللارا پايلانىلسىن.
5. طىبى لوازىماتىم ئئهران و تبرىز اونيوئرسىنئتلر نىنن طىب فاكولتەسىندە اوخويان يوخسول طلبەلرە وئرىلسىن.
6. اون مىن تومن و بىر باھارى-آزادى سىكەسى حاجى ستار آغا حىياتىنن يانيندا امانت كىمى قوبولوب، دفن مراسىمى اوچون صرف اولونسون. همچىن 5 مىن تومن آيتوللا چرندابىنن يانيندا امانت اولاراق مؤوجوددور، دفن مراسىمى اوچون لازىم گلرسە اىستىفادە اولونسون.

### يوخارىداكىلار بونلار علاوه ائدىلسىن:

1. بىكەخانم وفات ائتدىگىندىن اونونلا بىرگە توپلادىغىمىز ائو اشىالارى واريتلر يمين آراسىندا بؤلونسون.
2. زىئىب خانىمىن (ايكىنجى حىيات يولداشىم) كئىردىگى وسايط و اشىالار اوزونە قايتارىلسىن (بو وسايطىن سىياھىسى زىئىب خانىمدادىر).
3. زىئىب خانىمىن كىبىنى نىكاح قانونونا اساسن اولومومە قدر اگر وئرىلمەيىسە، بو مبلغ اونا قايتارىلسىن.
4. منىم اولومومدىن سونرا زىئىب خانىم اىستىرسە بىزىم ائوين وضعىتى آيدىنلاشانا قدر منزىلە (بىكەخانم و منىم ائويمىن صؤحبت گئدىر) وسايط دولو ايكي اوتاقدا ياشايا بىلر.
5. كىتابخانامىن تبرىزىن مىلى كىتابخاناسىنا ھدىە وئرىلمەسىنە آشاغىداكى دوستلار نظارت ائدە بىلرلر: حاجى ستار آغا حىياتى، آغايى شئىدا، آغايى محمد على فرزانە، آغايى موھندىس وحدى پور و ايراندا اولان اوغلانلارىم.
6. آغايى على موحدى پورو بو ايشلرە وكىل ائدىرم.

من على موحدى پور وكىل اولماغا حاضىرام.

دوكتور سالاموللاھ جاويدىن وصيئتى (تبرىز) 01، 02، 1968